

T.C
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR, EKONOMİK BÜYÜME VE İSTİHDAM
ARASINDAKİ İLİŞKİNİN EKONOMETRİK ANALİZİ: KOSOVA ÖRNEĞİ**

Mert JILTA

1218206141

TEZ DANIŞMANI

Doç. Dr. Meltem OKUR DİNÇSOY

EDİRNE 2024

Tezin Adı: Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Ekonomik Büyüme ve İstihdam Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Analizi: Kosova Örneği

Hazırlayan: Mert JILTA

ÖZET

Kosova yıllardır ekonomik sıkıntılarla başa çıkmaya çalışan yeni bağımsız olmuş bir ülkedir. Ülkede, ekonomik sorunları kaldırmak adına birçok yol denenmiştir. 2008 yılında gerçekleşen bağımsızlıktan sonra, hem ekonomik yardım ihtiyacını karşılamak hem de uluslararası piyasada aktif olmak adına Dünya Bankası (WB), Avrupa Serbest Ticaret Anlaşması (CEFTA), Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi uluslararası organizasyonlara üye olmuştur.

Kosova’da son yıllarda, ekonomi çerçevesinde önemli ilerlemeler olmasına karşın halen düzeltilmesi gereken işsizlik, dış ticaret açığı gibi sorunlar bulunmaktadır. Bu çalışmada, ilk olarak Kosova’nın genel durumu ve jeopolitik konumu ele alınmıştır. İkinci bölümde ise, Kosova’nın bağımsızlık öncesi ve bağımsızlık sonrası ekonomisinin genel durumu, yıllar içindeki reel ekonomisinde, işsizlik oranlarında ve ülkeler arasındaki ekonomik ilişkileri ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise, doğrudan yabancı yatırımların ekonomik unsurlara büyümeye, istihdama, ülkedeki teknoloji durumuna, rekabete olumlu yada olumsuz yanları belirtilmiştir. Dördüncü ve son bölümde ise, Sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme ve istihdama olan etkisi ekonometrik model ile gösterilerek analiz edilmiştir.

AnahtarKelimeler: Kosova, Ekonomik Büyüme, İstihdam, Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Sermaye Yatırımları

Name of Thesis: Econometric Analysis of the Relationship between Foreign Direct Investment, Economic Growth and Employment: The Case of Kosovo

Preparedby: Mert JILTA

ABSTRACT

Kosovo is a newly independent country that has been struggling with economic problems for years. The country has tried many ways to overcome its economic problems. After independence in 2008, Kosovo became a member of international organizations such as the World Bank (WB), Central European Free Trade Agreement (CEFTA) and the International Monetary Fund (IMF) in order to meet its need for economic assistance and to be active in the international market.

Although Kosovo has made significant economic progress in recent years, there are still problems such as unemployment and trade deficit that need to be corrected. In this study, firstly, the general situation and geopolitical position of Kosovo are discussed. In the second part, the general situation of Kosovo's pre-independence and post-independence economy, the real economy over the years, unemployment rates and economic relations between countries are discussed. In the third part, the positive or negative aspects of foreign direct investments to economic factors, growth, employment, technology status in the country, competition are stated. In the fourth and final section, the effect of capital investments on economic growth and employment is analyzed by using econometric model.

KeyWords: Kosovo, Economic Growth, Employment, Foreign Direct Investment, Capital Investment

ÖNSÖZ

Avrupa'nın en genç ülkesi olan Kosova ekonomisi hakkında sınırlı sayıda araştırmalar bulunmaktadır. Özellikle savaş sonrasında bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte ülkenin ekonomisi hakkında yeterli derecede araştırma bulunmamaktadır. Bu çalışma başlıca bağımsızlık sonrası Kosova'nın ekonomik durumu anlatılmaya çalışılmaktadır. Bu çalışmada bağımsızlık sonrası ekonomik anlamda nasıl ilerleme sağladığını, boğuştuğu ekonomik sorunlar ile nasıl üstesinden geldiğini ve ülkeye gelen yabancı yatırımların ekonomiye olumlu ve olumsuz etkilerini kapsamaktadır. Ayrıca Kosova'ya giren sermaye yatırımlarının ekonomik büyümeye ve istihdama nasıl etki ettiğini ekonometrik analizle de incelenmiştir.

Tezin hazırlanma sürecinde tecrübe, bilgi ve desteğini benden esirgemeyen kıymetli danışmanım sayın Doç. Dr. Meltem OKUR DİNÇSOY'a, süreç boyunca yanımda olup beni destekleyen sevgili aileme ve arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Edirne, 2024

Mert JILTA

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
Tablolar Listesi.	vii
ŞekillerListesi.....	viii
Kısaltmalar	ix
GİRİŞ.....	1
1.BÖLÜM: KOSOVA GENEL DURUMU	3
1.1. Kosova’ya Genel Bakış.....	3
1.2. Kosova’nın Jeopolitik Konumu ve Önemi.....	5
1.3. Kosova’nın Sosyo-Kültürel Yapısı.....	6
2.BÖLÜM: KOSOVA EKONOMİSİ	8
2.1. Bağımsızlık Öncesi.....	8
2.2. Bağımsızlık Sonrası Makroekonomik Göstergeleri.....	9
2.2.1 GSYH (USD)	9
2.2.2 Kişi Başı GSYH (USD)	11
2.2.3 GSYH Büyümesi.....	13
2.2.4 GİNİ KATSAYISI.....	15
2.2.5 Bütçe.....	16
2.2.6 Ödemeler Dengesi	19
2.3. Reel Ekonomi	20
2.3.1 Fiyatlar ve Faizler	26
2.3.2. İşsizlik	28
2.3.3. Ekonomik İlişkiler	30
2.3.4. AB Üye Ülkeleri ile Ekonomik İlişkiler	36

3. BÖLÜM: DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN KOSOVA EKONOMİSİNE ETKİLERİ VE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN EKONOMİK BÜYÜME VE İSTİHDAM İLİŞKİSİNİN ANALİZİ43

3.1. Doğrudan Yabancı Yatırımların Kosova Ekonomisi Üzerinde Olumsuz Etkileri.....	44
3.1.1. Ödemeler Bilançosu Üzerine Olumsuz Etkisi.....	45
3.1.2. Rekabet Üzerine Olumsuz Etkisi.....	46
3.1.3. Üretim Teknolojisi Üzerine Olumsuz Etkisi	47
3.2. Doğrudan Yabancı Yatırımların Kosova Ekonomisi Üzerinde Olumlu Etkiler	48
3.2.1. Sermaye Birikimi Üzerine Olumlu Etkileri.....	49
3.2.2. Milli Gelir Düzeyi ve İstihdam Üzerine Olumlu Etkisi.....	50
3.2.3. Ödemeler Bilançosu Üzerine Olumlu Etkileri.....	51
3.2.4. Teknoloji Üzerine Olumlu Etkileri.....	52
3.2.5. Fiyatlar Üzerine Olumlu Etkileri	53
3.2.6. Piyasa Rekabeti Üzerine Olumlu Etkileri	54
3.2.7. Makroekonomik Göstergeler Üzerine Etkileri	55
3.2.8. Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri.....	56
3.2.9. İstihdam Üzerine Etkileri.....	57

4.BÖLÜM:Kosova’da Sermaye Yatırımları, Ekonomik Büyüme ve İstihdam DeğişkenlerininEkonometrik Model Kapsamında Değerlendirilmesi.....58

4.1. Literatür Taraması.....	58
4.2. Yabancı Sermaye Yatırımları	60
4.3. Büyüme Modelleri	61
4.3.1. Merkantilist İktisadî Büyüme Modeli	61
4.3.2 Fizyokrat İktisadî Büyüme Modeli	62
4.3.3 Klasik İktisadî Büyüme Modeli	63
4.3.3.1. Adam Smith’in İktisadî Büyüme Modeli	63

4.3.3.2 Thomas R. Malthus'un İktisadî Büyüme Modeli.....	64
4.3.3.3 David Ricardo'nun İktisadî Büyüme Modeli.....	65
4.3.3.4 J.B. Say'ın İktisadî Büyüme Modeli	66
4.3.4 Karl Marx'ın İktisadî Büyüme Modeli.....	66
4.3.5 J. M. Keynes'in İktisadî Büyüme Modeli.....	68
4.4. İstihdam Kavramı	69
4.5. Veri Seti, Yöntem ve Bulgular	70
4.5.1. Birim Kök Testi	70
4.5.2. Granger Nedensellik Analizi	76
4.5.2.1 Jarque-Bera test.....	78
4.5.3. Histogram Normallik Analizi	79
4.5.4. Etki- Tepki Analizi	80
4.5.5. Varyans Ayrıştırması Analizi	83
SONUÇ	84
KAYNAKÇA	87
DİZİN	
EKLER	

Tablolar Listesi

Tablo 1: Kosova'nın Bölge Ülkelerle Yaptığı İthalat 2018-2023 (Milyon Avro).....	30
Tablo 2: Kosova'nın Bölge Ülkelere Yaptığı İhracat 2018-2023 (Milyon Avro).....	32
Tablo 3: Kosova'nın Türkiye İle Yaptığı Dış Ticaret (Milyon Avro)	34
Tablo 4: Kosova'nın AB Üyesi Ülkelerle İthalatı 2018-2022 (Milyon Avro).....	36
Tablo 5: Kosova AB Üyesi Ülkelere İhracatı 2018-2022 (Milyon Avro)	38
Tablo 6: Başlıca AB Ülkelerinden Kosova'ya Yapılan Doğrudan Yabancı Yatırımlar (DYY) 2018-2023 (Milyon Avro)	40
Tablo 7: Serilerin Düzey Değeri.....	70
Tablo 8 : Vektor Otoregrasyon	72
Tablo 9 : Fabrika Dışı Yatırımlardaki Değişim	72
Tablo 10: Ekonomik Büyüme Oranındaki Değişim.....	72
Tablo 11: İşsizlik Oranındaki Değişim	73
Tablo 12: Fabrika Dışı Yatırımlardaki Değişim İle Ekonomik Büyüme Oranındaki Değişim	73
Tablo 13: İşsizlik Oranındaki Değişim İle Fabrika Dışı Yatırımlardaki Değişim	74
Tablo 14: İkinci İşsizlik Oranındaki Değişim.....	75
Tablo 15 : Granger Nedensellik Testi	76
Tablo 16: Jarque-Bera Test	78

Şekiller Listesi

Şekil 1: Kosova GSYH (Milyar Dolar).....	10
Şekil 2: Kosova'daki Kişi Başına GSYH (Nominal,USD)	12
Şekil 3 : Kosova GSYH Büyümesi 2008-2024 (Yıllık %).....	14
Şekil 4. Kosova'nın 2023 ve 2024 Bütçesinin Karşılaştırılması	16
Şekil 5. Yıllar İtibarıyla Kosova'nın Bütçesi (Milyar Avro Olarak).....	17
Şekil 6: Bitkisel Üretim ve Hayvancılık Üretimi 2022 yılı (Milyon Avro)	22
Şekil 7: Tarımsal Ürünlerin Toplam Bitkisel Üretim İçindeki Dağılımı, 2022	23
Şekil 8: Kosova'da ÜFE'nin Gelişimi,, Son Çeyrek :2009 – 2023 (2010 = 100)	26
Şekil 9: Kosova'da Uyumlaştırılmış TÜFE'nin Yıllık Ortalaması. 2010-2022(2015=100)	27
Şekil 10 :Kosova'da 2008-2023 Yılları Arasındaki İşsizlik Oranı (%)	29
Şekil 11: Histogram Normallik analizi.....	79
Şekil 12: Etki Tepki Analizi	80

Kısaltmalar

ASK : Kosova İstatistik Kurumu (Agjencia e Statistikave te Kosoves)
 AB : Avrupa Birliği
 ABD : Amerika Birleşik Devletleri
 AGİT : Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
 AET : Avrupa Ekonomi Topluluğu
 BAB : Batı Avrupa Birliği
 BM : Birleşmiş Milletler
 BMGK : Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
 BQK : Kosova Merkez Bankası (Banka Qendrore e Republikes e Kosoves)
 CEFTA : Orta Avrupa Serbest Ticaret Anlaşması (Central European Free Trade Agreement)
 DTÖ : Dünya Ticaret Örgütü
 DYY : Doğrudan Yabancı Yatırımlar
 ECB : Avrupa Merkez Bankası (European Central Bank)
 EULEX : Avrupa Birliği Hukukun Üstünlüğü Kosova Misyonu (European Union Rule of Law Mission in Kosovo)
 GSYH : Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
 IMF : Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund)
 KDV : Katma Değer Vergisi
 KIESA : Kosova Yatırım ve Kurumsal Destek Ajansı (Kosovo Investment and Enterprise Support Agency)
 NATO : Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organization)
 OECD : Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (The Organisation for Economic Co-operation and Development)
 STA : Serbest Ticaret Anlaşması
 SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyet Birliği
 TÜFE : Tüketici Fiyat Endeksi
 YSFC : Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti (YSFC)
 ÜFE : Üretici Fiyat Endeksi
 WB : Dünya Bankası (The World Bank)

GİRİŞ

Küreselleşen Dünya ile birlikte ülkeler arasındaki ekonomik sınırlar kaldırılmış, ülkelerin Dünya ile entegre olması zorunlu kılınmıştır. Gelişmekte olan ülkelere ekonomik büyüme ve kalkınma için sermaye arttırımı çok önemli bir unsur haline gelmiştir. Sermayeye duyulan yoğun ihtiyacın nedeni ise, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik kaynaklarını arttırarak diğer gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında rekabeti ve refah seviyesini arttırmaktır. Dünya küreselleşmesinin sonucunda, ekonomi ve ticaret politikalarında da serbestleşmeye yol açmıştır. Böylece, ülkeler arasındaki sermaye daha kolay bir şekilde dolaşmasını sağlamış ve gelişmekte olan ülkelerin sermaye sıkıntısını ortadan kaldırmak için doğrudan yabancı yatırımlara yönelmesini sağlamıştır. Böylece gelişmekte olan ülkeler için doğrudan yabancı yatırımlar sermaye birikimini arttırmak için en etkili yol haline gelmiştir (Kazaz ve diğ., 2023; Alitoska, 2019).

Kosova gibi gelişmekte olan ülkelerin karşılaştığı en önemli sorunlar yeterli derecede kaynak bulanamaması ve tasarruf yetersizliğidir. Bu nedenlerden dolayı Kosova gibi gelişmekte olan ülkeler, doğrudan yabancı sermayeyi kendi ülkelerine çekebilmek amacıyla yoğun çabalar sarf etmektedir. Ekonomik büyümesini ve istihdamını başarıyla sürdürmek isteyen ülkeler, gerekli olan yatırımları yurt içinde tasarruf eksikliği, döviz kıtlığı ve teknolojik sorunlardan dolayı karşılaştıkları zorluklardan kurtulmak için doğrudan yabancı yatırımları kendi ülkelerine çekmeye çalışmaktadırlar. Dolayısıyla bu gibi zorlukları aşmak ve kalkınma sürecini devam ettirmek için dış kaynak kullanımı zorunlu hale gelmiştir.

Bu çalışma, Kosova ekonomisinde doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme ve istihdam arasındaki ilişkiyi ekonometri yoluyla analizini ele alınmaktadır.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Kosova'nın bağımsızlığı, genel durumu, sosyo-kültürel yapısı ve jeopolitik konumu genel olarak ele alınmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde Kosova'nın genel olarak ekonomisi ele alınmıştır. İlk olarak bağımsızlık öncesi Kosova ekonomisi ve bağımsızlık sonrası Kosova ekonomisindeki makroekonomik göstergeler incelenmiştir. Devamında ise Kosova'nın reel ekonomisi kısaca bahsedilmiş ve ekonomik büyüme, faiz, istihdam gibi ekonomik göstergeler ele alınmıştır. Bölümün sonunda ise AB üye ülkeleri ile olan ekonomik ilişkiler üzerinde durulmuştur.

Çalışmanın üçüncü bölümünde doğrudan yabancı yatırımların Kosova ekonomisine etkileri, doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme ve istihdam arasındaki ilişkisi analiz edilmiştir. Çalışmanın başında doğrudan yabancı yatırımların Kosova ekonomisi üzerinde olumlu olumsuz etkilerini, rekabet üzerindeki olumlu olumsuz etkilerini, teknoloji üzerindeki olumlu olumsuz etkilerini analiz edilirken bölüm sonunda ise doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme, istihdam, fiyat üzerindeki olumlu ve olumsuz etkileri analiz edilmiştir.

Çalışmanın dördüncü bölümünde ise Kosova'da sermaye yatırımları, ekonomik büyüme ve istihdam değişkenlerinin ekonometrik model kapsamındaki değerlendirmesi incelenmiştir. Bu değerlendirmede sermayenin Kosova ekonomisine etkisi, büyüme modelleri ve istihdam kavramı incelenmiştir. Ayrıca Birim kök testi, Granger Nedensellik Analizi, Histogram Normallik Analizi, Etki Tepki Analizi Varyans Ayırıştırması gibi analiz ve testlerden yararlanarak ekonomik model oluşturulmuştur. Bu ekonomik model kullandığımız veriler Kosova İstatistik Ajansı ve Kosova Cumhuriyeti Merkez Bankası'dan elde edilmiştir.

1. Kosova

1.1. Kosova'ya Genel Bakış

Kosova, Balkan yarımadasının merkezinde; Avrupa ve Asya kıtaları arasında köprü görevi görmesi bakımından önemli bir konuma sahiptir. Bu bölgeye Slav halklarının gelmesi 850'li yıllara rastlamaktadır. Kosova, 11. Yüzyılın başlarına kadar bölgedeki çarların ve krallıkların yönetiminde kalmıştır. 12. Yüzyılın son dönemlerinden başlayarak 200 yıl boyunca Bizans İmparatorluğu tarafından yönetilmiştir. 13. Yüzyılın başlarında ise Bizanslılarla mücadele eden Sırlar bölgeyi ele geçirmiştir. 28 Haziran 1389'da ise Osmanlı İmparatorluğu ile yapılan savaşta Sırların yenilgiye uğramasıyla yönetim Osmanlı İmparatorluğuna geçmiş ve Türk hâkimiyeti başlamıştır(Tiliç, L. D. 1999).

Osmanlı İmparatorluğu hâkimiyetinde olan Arnavutlar, Balkan Savaşlarına dek hoşgörü içinde yaşamışlardır. Balkan Savaşlarının son evresinde Osmanlı İmparatorluğunun geri çekilmesiyle Kosova, Sırların kontrolüne geçmiştir. Sırlar, kendi din ve dil hakimiyetini Arnavutlar üzerinde baskıyla kurmaya çalışmıştır. Kosova ilk olarak 1918 yılında Yugoslavya Krallığı altında bulunmuştur (Levent, Z. 2013). İkinci Dünya Savaşı'nda Yugoslavya Krallığının yok olması ile Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti (YSFC) adı altında varlığını sürdürmüştür. Kosova'nın Yugoslavya yönetimi altında 1974 anayasasıyla beraber özerk bir bölge haline gelmiş ve günümüzdeki sınırlara ulaşmıştır. Kosova'nın kazandığı özerklikle beraber Kosova, kendi anayasa ve parlamentosunu kurabilecek, tek başına güvenlik gücü oluşturabilecek, kendi okullarını kurabilecek ayrıca merkez bankası ve vergi toplama hakları da olacaktı (Karatay.1997). 1980 yıllara başlarında 4 Mayıs 1980 yılında Josip Broz Tito'nun ölmesiyle beraber Yugoslavya'da iç karışıklıklar ve düzensizlikler ortaya çıkmaya başlamıştır. Kosova'da nüfus bu çatışmalardan etkilenecek kendi bağımsızlıklarını istemeye başlamışlardır. Buna karşılık Sırlar

1989 yılında yeni yaptıkları anayasayla beraber Kosova'nın 1974 yılında kazandığı özerkliği ortadan kaldırmış ve Kosovaya ayrılan bütçe ve yatırımları engellemiştir. Bu yaptırımlardan dolayı Kosova ekonomik ve siyasal olarak krize girmiştir.

1989 yılında Kosova özerklik statüsünü kaybetikten sonra Sırp yönetimine karşı çıkmış ve Kosova'da yaşayan Arnavutlar bağımsızlığını istemişlerdir. Bunu kabul etmeyen Sırp yönetimi sivil halka karşı şiddet uygulamaya başlamıştır. Bu şiddet uygulamalarına karşı muhalif hareketler ortaya çıkmış 1997 yılında Kosova Kurtuluş Ordusu (UÇK) kurulmuştur.

Aslında Kosova'da Sırp ordusu ve Arnavutlar arasında sıcak çatışma başlamadan önce ABD ve AB olayları yakından takip etmekteydi. AB Dayton Anlaşmasından sonra 23 ekim 1996'da Avrupa parlamentosunda ki toplantıda Kosova'ya özerklik verilmesi ve Sırp yönetimle yapıcı bir ilişki içinde olması tavsiye verilmiştir. Ancak 1998 yılında sıcak çatışmaların daha çok artması Kosova'daki barış ve istikrarın bozulması ABD ve AB nin askeri güç olarak olaylara karışmasına neden olmuştur.

15 Haziran 1998' de Cardiff Zirvesinde Avrupa Konseyi Kosova'ya özerklik verilmesini ve çatışmaların son bulmasını istemiştir. AB Sırp hükümeti ve Kosova arasındaki barış müzakerelerine aktif olarak katılacağını açıklamıştır. AB, 13 Kasım 1998'de aldığı Konsey kararı ile Maastricht Antlaşmasının J/4 maddesinden yola çıkarak BAB (Batı Avrupa Birliği)'ı, AB'nin NATO (Kuzey Atlantik İttifak Paktı) ve AGİT (Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı) gözlemci misyonlarına katılımın sağlanmasına yardımcı olmakla görevlendirmiş ve askeri bir güç olma yolunda ilk ciddi adımını atmıştır. Ancak Kosova'daki çatışmaların durmamasından dolayı 1999 yılında 10 Haziranda NATO harekatı sonrası Kosova BM Güvenlik Konseyi'nin 1244 sayılı kararı ile kurulan UNMIK (Birleşmiş Milletler Kosova Misyonu) yönetimi altına girmiştir (Kaynak, M., & Gürses, E. 2006). Savaşın sona ermesi AB ve ABD Kosova'nın ekonomisini ve kalkınmasını düzeltmek için 378 milyon Euro acil insan yardımı ve savaşın kalıntılarını temizlemek için 127 milyon Euro yardımda bulunmuştur. Ayrıca savaş sonrası çatışmaları durdurmak içinde KFOR (Kosova Barış Gücü) kurulmuştur. 2003 yılında ABD (Amerika Birleşik Devletleri)

Kosova'nın bağımsızlık şartlarını yerine getirmesi durumunda 2005 senesinde bağımsızlık görüşmelerinin başlamasını tavsiye etmiştir.

2007 yılında BM Genel Sekreteri Özel Temsilcisi Martti Ahtisaari'nin hazırlamaya uygun gördüğü plan çerçevesinde uluslararası gözetim altında ülkeye bağımsızlık verilmesi ve azınlık haklarını korunması istenmiştir. Yeni Yugoslavya bu planı kabul edilmesine karşı çıkarak süreci çıkmaza sokmuştur.

Sürecin doğru düzgün ilerlememesi durumunda Kosova Parlamentosu 17 Şubat 2008 yılında toplanarak Kosova'nın bağımsızlığını ilan etmiştir. Sırbistan bağımsızlık kararını tanımayacağını ilan etmiştir. Kosova' yı 22 AB üyesi ülke dahil günümüz itibariyle 117 ülke tanımıştır. Bağımsızlık sonrası ülkede bulunan UNMIK 9 Aralık 2008' de görevini AB'nin büyük misyonu olan EULEX (AB Kosova Hukukun Üstünlüğü Misyonu)'e bırakmıştır. EULEX UNMIK'ten farklı olarak ülkede güvenlik, yargı ve gümrük alanlarında gözetim ve danışma hizmeti vermektedir. Ayrıca 2008 yılı itibariyle Kosova AB ile entegrasyon çalışmalarını başlamıştır.

Uluslararası Yönetim Grubu,9 Eylül 2012 de Kosova Başkenti Priştine'de yaptıkları toplantıda Kosova'nın gözetimli bağımsızlığını sona erdirmiştir. Türkiye ve ABD dışında 23 ülkede bu toplantıda yer almıştır. Bu toplantıdan sonra Kosova Tam Bağımsız ülke haline gelmiştir. Günümüzde Sırbistan Kosova'nın bağımsızlığını kabul etmemeye devam etmektedir. Kosova günümüzde AB,BM,NATO gibi uluslararası örgütlere katılabilmek için çalışmalarını sürdürmektedir.

1.2. Kosova'nın Jeopolitik Konumu ve Önemi

Balkanlar jeopolitik konum açısından oldukça önemli bir konuma sahiptir. Balkanların Asya ve Avrupa kıtaları arasında bulunması ve köprü görevi görmesi bu bölgenin jeopolitik öneminin artmasına neden olmuştur. Balkan ülkeleri göz önünde bulundurulduğunda Kosova oldukça önemli bir yere sahiptir.

Kosova'nın Balkanların merkezi konumunda bulunması, Asya ve Avrupa kıtalarını bağlayan ticaret ve ulaşım yollarının bu bölgeden geçiyor olması Kosova'nın stratejik olarak önemini pekiştirmiştir. Bölgenin stratejik önemi farklı milletlerden, farklı din ve kültürden olan insanları bir araya getirmiştir.

Kosova'nın bölgede bir geçiş yolu olmasının dışında, bu bölgede yer altı ve yer üstü zenginliklerin bulunması bu bölgenin önemini artırmaktadır. Kosova'nın yer altı kaynaklarına baktığımızda özellikle boksit, krom, linyit kömürü en önemli kaynaklarıdır. Ayrıca bölgede magnezyum, çinko, kurşun, lakik gibi yer altı kaynakları da bulunmaktadır. Bölgenin hem jeopolitik hemde doğal kaynakların zenginliğinden dolayı Kosova tarih boyunca saldırılara uğramıştır. Günümüzde bu durum devam etmekte ve bölgede siyasi istikrarsızlıklar devam etmektedir.

Kosova yaklaşık 10,887 kilometre karelik bir alana sahip olmakla birlikte nüfus bakımından yaklaşık 1.9 milyon nüfusa sahiptir. Kosova, konum olarak Balkanların merkezinde Avrupa'nın ise güneydoğu bölgesinde yer almaktadır. Ayrıca diğer balkan ülkelerine bakıldığında Kosova Balkanların yüzölçümü bakımından en küçük ülkesidir. Ülkenin kuzey batısında Karadağ, kuzey ve doğusunda Sırbistan, güneyinde Kuzey Makedonya ve güney batısında da Arnavutluk bulunmaktadır. Kosova fiziki yapısıyla daha çok dağlık merkezinde ise düzlükleri bulunmaktadır. Kosova'nın başkenti Priştine'dir. Başkent Priştine'nin yanı sıra Prizren, Yakova, Ferizay, Mitroviça, İpek gibi büyük şehirleride bulunmaktadır.

1.3. Sosyo-Kültürel Yapısı

Kosova yaklaşık olarak 1,9 milyon nüfusa sahiptir. Nüfusun %45'ini 25 yaş grubu oluşturduğu için Avrupa'nın en genç nüfusa sahip ülkesidir. Nüfusun %92,9'unu ise Arnavut halkı oluşturmaktadır. Farklı olarak ülkede %1,6 Boşnak, %1,5 Sırp, %1,1 Türk, %2,9 diğer milletlerden insanlar bulunmaktadır. Kosova halkının %95'ini Müslümanlar, %1,5'ini Ortodoks Hristiyanlar, %2,2'sini Katolik Hristiyanlar ve %1,3'ünü ise diğer dinlere mensup kişiler oluşturmaktadır. (Önen, A.M. 2006).

Nüfus yoğunluğu bakımından bölgede Arnavut yoğunluğu hakim iken Sırp nüfus yoğunluğu ülkenin kuzey bölgesinde yoğunlaşmıştır. Türkler ise ülkenin güney bölümünde yer alan Prizren şehride yaşamaktadırlar. Günümüzde Kosova’da yaşayan Türk sayının yaklaşık olarak 20.000 civarında olduğu bilinmektedir. Kosova bünyesinde yaşamını sürdüren farklı milletlerin varlığı ülkede konuşulan resmi dillerinde artmasına neden olmuştur. Ülkede genel olarak Arnavutça, Sırpça ve İngilizce resmi dilleri konuşulmaktadır. Ayrıca Türkçe, Boşnakça ve Romca da konuşulan diller arasında yer almaktadır.

II. BÖLÜM

2. Kosova Ekonomisi

2.1 Bağımsızlık Öncesi

Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti (YSFC) toplumsal ve ekonomik olarak cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren sorunlar yaşamaya başlamıştır. 1945-1950 yılları arasında “Stalinist SSCB Modeli” kullanan Yugoslavya, 1950 yılında SSCB ile arasındaki ilişkilerin bozulması ile kendi sosyalist modelini oluşturmaya ve kullanmaya başlamıştır. Bu sistem 1950 yılından 1980’li yıllara kadar etkisini sürdürmüştür. Ancak Josip Broz Tito’ nun ölmesiyle ve sistemin yıpranmasıyla beraber 1980’ yılından sonra ekonomik krizler ve toplumsal sorunlar ortaya çıkmıştır.

1980 yılında Kosova’da %35 oranında işsizlik kaydedilmiştir. Bu dönemde Kosova Özerk Bölge sorunu ortaya çıkmış ve Sırbistan 1989 yılında Kosova’nın özerk statüsünü ortadan kaldırmış ve yeni bir anayasa başlatmıştır. Sırp hükümeti yeni anayasa ile birlikte Kosova’nın özerkliğini ortadan kaldırınca Kosova’ya yaptırımlar uygulamış ayrılan bütçe ve kamu yatırımlarını az bir seviyeye düşürmüştür. 1989 yılında kişi başına düşen milli gelir 1592 dolar olarak kaydedilmiştir (Uvalic, 2021).

Bölgede yaşanan bu iç çatışmalar Kosova ekonomisini de doğrudan etkilemiştir. Linyit kömürü, kurşun, çinko, boksit, nikel gibi yer altı zenginliklere sahip olan Kosova, diğer ülkeler tarafından hedef haline gelmiştir. Kaynak hedefi haline gelen Kosova’nın yer altı zenginliklerini yerel halka kıyasla Yugoslavya’ya bağlı diğer ülkeler işlemiş ve kendi ekonomilerini oluşturmaya çalışmışlardır. Kosova’nın kendi yer altı kaynaklarından yararlanmaması ve siyasi çatışmaların yaşanması ülke ekonomisinin geri kalmasına zemin oluşturmuştur.

1980 yılında %35 olarak kaydedilen işsizlik oranı 1990 yılına gelindiğinde %50'ye kadar yükselmiştir. Son 10 yılda şiddetlenen işsizlik oranı ve yaşanan iç çatışmalar halkın ülkeyi terk edip diğer ülkelere çalışmak için göç etmesine neden olmuştur.

1999 yılında başlayan savaş nedeni ile bölgede bulunan tarım alanları büyük oranda zarar görmüştür. Durma noktasına gelen üretim faaliyetleri altyapılarında zarar görmesi ile fabrikaların kapanmasına ve dolayısıyla sanayi bölgelerinin yok olmasına neden olmuştur. Bu durum iyi durumda olmayan ekonomiyi daha da zayıflatmıştır. Savaşın ardında 2008 yıllarına kadar hem ekonomide hem de işsizlikte bir ilerleme kaydedilmemiş, Kosova'da ki ekonomik buhran devam etmiştir.

2.2. Bağımsızlık Sonrası Makroekonomik Göstergeler

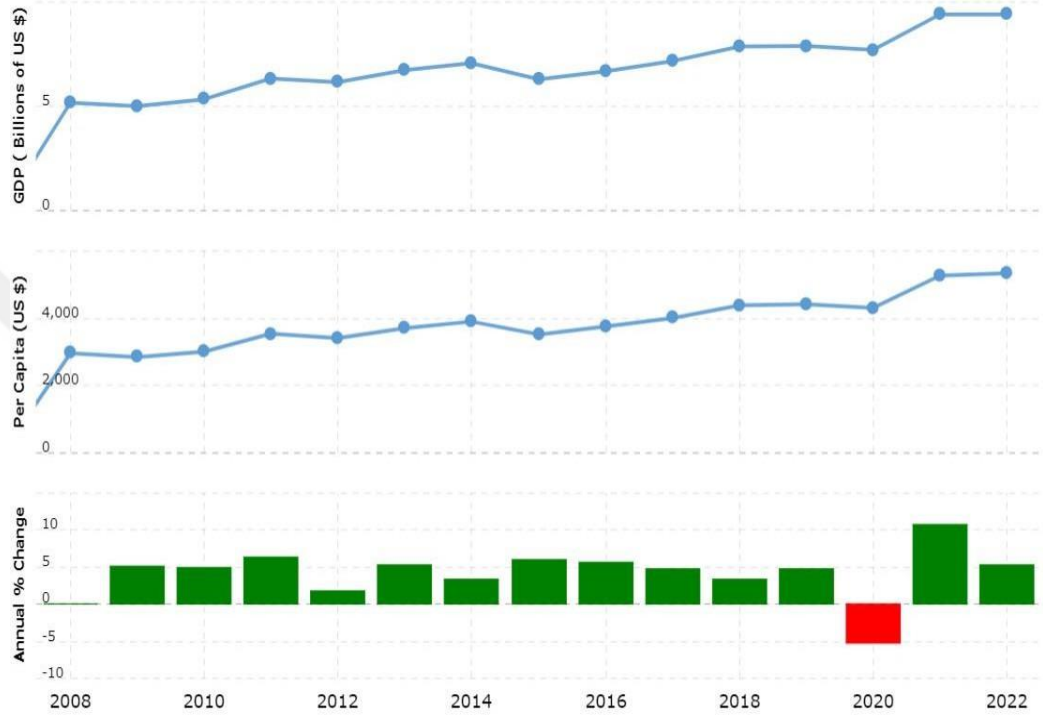
Kosova, bağımsızlığını 2008 yılında kazandığını ilan ettikten sonra ülkede ekonominin daha hızlı gelişmesini ve en büyük sorunlarından olan işsizliğin düzelmesini umut etmişlerdir. Ekonomik gelişme göstergeleri olan Makroekonomik Göstergeler ise ekonominin büyümesi, GSYH, Kişi başına GSYH geliri, Gini katsayısı, Fiyatlar ve Faizler, İşsizlik, Ekonomik ilişkiler gibi faktörleri kapsamaktadır. Ancak makroekonomik göstergeleri incelediğimizde Kosova'nın beklendiği kadar gelişme göstermediği görülmüştür. Bu bölümde Makro Ekonomik göstergeleri inceleyerek bağımsızlık sonrası Kosova ekonomisi incelenecektir.

2.2.1 GSYH (USD)

Gayri Safi Yurt İçi Hasıla bir ülkede üç ay, altı ay yada bir yıllık dönem içerisinde üretim birimleri tarafından üretilen mal ve hizmetlerin cari fiyatlar üzerinden piyasa değerlerinin toplamını göstermektedir.

Ülkede gerçekleşen ve ekonomik faaliyetlerin bir özetini gösterdiği için makroekonomik göstergelerden analiz için kullanılan en önemli parametrelerdendir.

GSYH formülü: Tüketim Harcamaları + Yatırım Harcamaları + Kamu Harcamaları + Net İhracat (İthalat – İhracat) hesaplanmaktadır.

Şekil 1:Kosova GSYH (Milyar Dolar)

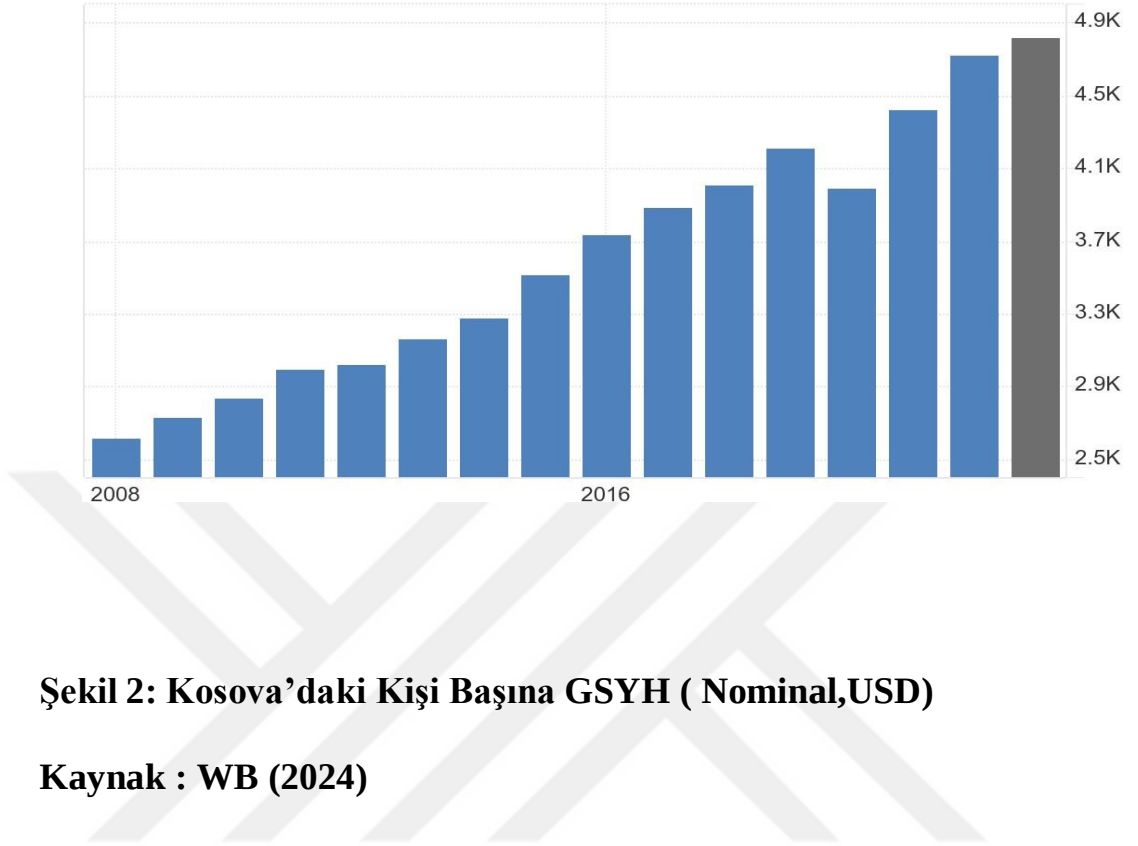
Kaynak: WB (2024)

Kosova bağımsızlığını kazandıktan sonra Kosova'nın 2008 yılındaki GSYH incelendiğinde 5 milyar 18 milyon dolar olduğu görülmektedir. Şekil 1 incelendiğinde bağımsızlık sonrası ekonomik yatırımların ve politikaların başarılı bir şekilde uygulanması ile 2009 yılında GSYH 5 milyar 20 milyon dolar iken 2010 yılında ise 5 milyar 340 milyon dolara yükseldiği görülmektedir. Bu dönemden sonra yatırım ve gelirlerin yükseldiği ve 2011 yılında bir önceki yıla göre GSYH %18 artarak 6 milyar 34 milyon dolara yükselmiştir.

2012 yılında GSYH 6 milyar 160 milyon dolar iken 2013 yılına gelindiğinde yatırımlar ve kalkınma ile birlikte yükselişe geçen ekonomi, 2013 yılında GYSH 6 milyar 740 milyon dolara yükselmiştir. 2014 yılında ise GSYH bir önceki yıla göre %4.89 artarak 7 milyar 70 milyona ulaşmıştır. 2015 yılında yatırımların düşmesi ve ekonomik durgunluk sonucunda GSYH bir önceki yıla göre %10,89 azalış göstermiş ve 6 milyar 30 milyon dolar olmuştur. 2016 yılında ekonomin toparlanması ile birlikte GSYH 6 milyar 680 milyon dolar olmuştur. 2017 yılında GSYH 7 milyar 18 milyon dolar, 2018 yılında 7 milyar 88 milyon dolar, 2019 yılında 7 milyar 90 milyon dolar, 2020 yılında 7 milyar 72 milyon dolara ulaşmıştır. 2020 yılından sonra ekonomi hızla yükselmiş ve geçen döneme göre %21,89 artış 2021 yılında GSYH 9 milyar 410 milyon dolar ulaşmıştır. 2022 yılında da GSYH aynı 9 milyar seviyesinde devam etmiştir. 2024 yılına doğru ise GSYH yaklaşık olarak 12 milyar dolara yaklaşacağı tahmin edilmektedir.

2.2.2 Kişi Başı GSYH (USD)

Kişi başına düşen Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, ülkenin enflasyondan ayrıştırılmış gayri safi yurtiçi hasılanın toplam nüfusa bölünmesi ile elde edilmektedir.

Şekil 2: Kosova'daki Kişi Başı GSYH (Nominal,USD)

Kaynak : WB (2024)

Bağımsızlık öncesi Kosova'da 2000-2007 yılları arasında kişi başına düşen GSYH ortalama olarak 2 bin 500 dolar civarlarında olmuştur. Şekil 2 incelendiğinde bağımsızlık sonrası Kosova'nın kişi başı GSYH'nın 2 bin 620 dolar olduğu görülmektedir. 2009 yılında ise kişi başı GSYH 2 bin 730 dolar seviyelerine ulaşmıştır.

2010 yılında da 2 bin 840 bin dolar kişi başı GSYH olduğu göstermektedir. 2011 yılında ise yatırımların artması ve ekonomik büyüme ile birlikte kişi başı GSYH 3 bin dolar ile bir önceki yıl kişi başı GSYH %5,63'lük bir artış yaşanmıştır. 2012 yılında kişi başı GSYH 3 bin 200 dolar olmuştur.

2013 yılında kişi başına GSYH 3 bin 160 dolara olmuştur. 2014 yılında baktığımızda kişi başına GSYH artışı devam etmiş 3 bin 280 dolara ulaşmıştır. Kişi başı GSYH 2015 yılında ise bir önceki yıla göre %7,31 artmış ve 3 bin 520 bin dolar olmuştur. 2016 yılında kişi başı GSYH 3 bin 740 dolar seviyesine çıkmıştır.

2017 yılında ise kişi başına GSYH 3 bin 890 dolar olmuştur. 2018 yılında ise ekonomik kalkınma ve yatırımlarla birlikte kişi başına GSYH bir önceki yıla göre %4,42 artmış ve 4 bin 100 dolar seviyesine çıkmıştır. 2019 yılında ise kişi başı GSYH 4 bin 200 dolar seviyesinde iken 2020 yılında Covid-19 salgınıyla nedeniyle oluşan ekonomik durgunluktan dolayı kişi başı GSYH bir önceki yıla göre % 7,58 oranında azalış göstererek 3 bin 990 dolara gerilemiştir.

2021 yılında ise Covid-19 salgınının atlatılmasıyla ve ekonomik durgunluğun ortadan kalmasıyla kişi başı GSYH tekrar yükselerek 4 bin 430 dolar seviyesine ulaşmıştır. 2022 kişi başına GSYH baktığımızda ise 4 bin 720 dolar, 2023 yılının kişi başı GSYH diğer yıllara göre % 2,11 artışla 4 bin 820 dolar olmuştur. İMF ve Dünya Bankası tahminlerine göre 5 yıl içerisinde Kosova kişi başı GSYH 5 bin dolar seviyelerine çıkması beklenmektedir.

2.2.3 GSYH Büyümesi

GSYH büyümesinin etki ettiği faktörler düşünüldüğünde ülke politikalarındaki öneminin ne kadar stratejik olduğu görülmektedir. Örneğin Dinçsoy ve diğerleri (2024) çalışmasında ekonomik özgürlüğün uzun vadede mülkiyet hakları ve hükümet bütünlüğünden etkilenebileceği öngörülmektedir. Bu bağlamda, mülkiyet hakları ve hükümet bütünlüğünün ekonominin gelişiminde ve kalkınma politikalarında çok önemli olduğu ve bunlar için yapılacak düzenlemelerin de ekonomik özgürlüğü ve kalkınmayı etkileyebileceği öngörülmektedir.

GSYH büyümesi, bir ülkenin bir dönem içerisinde üretmekte olduğu toplam mal ve hizmetlerin artışı anlamına gelmektedir. Aşağıdaki tabloda Kosova'nın bağımsızlık sonrası GSYH' nin büyümesini 2008-2024 yılları arasında nasıl bir değişime uğradığı incelenmektedir.

Şekil 3 : Kosova GSYH Büyümesi 2008-2024 (Yıllık %)
Kaynak : WB (2024)

Şekil 3 incelendiğinde Kosova'nın 2008'de ki bağımsızlığını kazanmasının ardından GSYH büyümesinde bir artış olduğu görülmektedir. 2009 yılında GSYH büyümenin %5,03 seviyesinde oluştuğunu görmekteyiz. 2010 yılında ise geçen yıla oranla GSYH büyümesine baktığımızda %0,09 bir düşüş gerçekleşerek %4,94 büyüme gerçekleşmiştir.

2011 yılında ise yatırımların artması ve gelirlerin yükselmesiyle GSYH büyümesi %6,32 seviyesinde gerçekleşmiştir. 2012 yılında ise ekonomik krizin etkisiyle büyümede bir durgunluk gerçekleşmiş ve GSYH büyüme geçen yıla kıyasla %4,61 bir düşüş gerçekleşerek %1,71 seviyesine bir büyüme gerçekleşmiştir. 2013 yılında ise ekonominin düzelmesiyle GSYH büyümesi geçen yıla göre %3,36 artmış ve % 5,34 büyüme yaşanmıştır.

2014 yılında ise GSYH büyümesinde geçen yıla kıyasla %1,99 bir düşüş yaşanmış büyüme %3,35 seviyesine olmuştur. 2015 yılında ise GSYH büyüme % 5,92 olmuştur. 2016 yılında GSYH büyümesi 2015 yılına göre % 0,34 seviyesinde azalmış % 5,57 olmuştur.

2017 yılında GSYH büyümesi geçen yıllar ile paralellik göstererek azalma devam etmiş % 4,83 seviyesinde olmuştur. GSYH 2018 yılında %3,41 olmuş ve geçen yıla göre %1,42 düşüş yaşamıştır. 2019 yılında ise önceki bir kaç yıla göre GSYH büyüme iyileşmiş ve %4,76 seviyesinde bir büyüme gerçekleşmiştir.

2020 yılında baktığımızda ise Covid-19 salgın hastalığından dolayı Pandemi ilan edilmesiye ülke ekonomisi durmuş ve bu yılda GSYH büyüme % - 5,34 ile negatif seviyede gerçekleşmiştir. 2021 yılında ise pandeminin etkilerinin ortadan kalkması ile birlikte ekonomide durgunluk sona ermiş ve GSYH %10,75 büyüme gerçekleşmiştir. 2022 yılında baktığımızda ise GSYH büyüme %5,22 olmuştur.

2.2.4 GİNİ KATSAYISI

Ekonominin büyümesi ile birlikte ülkedeki insanların yaşam koşulları da değişmektedir. Bu değişim toplumdaki gelir dağılımına bağlıdır. Bu nedenle ülkedeki gelir dağılımı Gini katsayısı ile analiz edilmektedir.

Gini katsayısını hesaplamak için Lorenz Eğrisi kullanılmaktadır. İtalyan istatistikçi Corrado Gini tarafında geliştirilmiştir. Lorenz Eğrisi ile tam eşitlik doğrusu arasında kalan alanın, tam eşitlik doğrusu altında kalan üçgen alana bölünmesiyle elde edilmektedir. Bu hesaplama yöntemiyle elde edilen katsayı gelir dağılımındaki eşitsizliği sayısal bir değer olarak ifade etmekte ve farklı gelir dağılımlarına ait ölçümlerin karşılaştırılmasına olanak sağlamaktadır. Gini katsayısını ifade eden değerler tam eşitlik durumunu temsil eden 0 ile tam eşitsizlik durumunu ifade eden 1 değerleri arasında yer almaktadır. Gini katsayısı sıfıra (0) doğru yaklaştıkça gelir dağılımı düzelmekte, bir (1) doğru yaklaştıkça ise gelir dağılımında bir düzensizlik olduğunu göstermektedir.

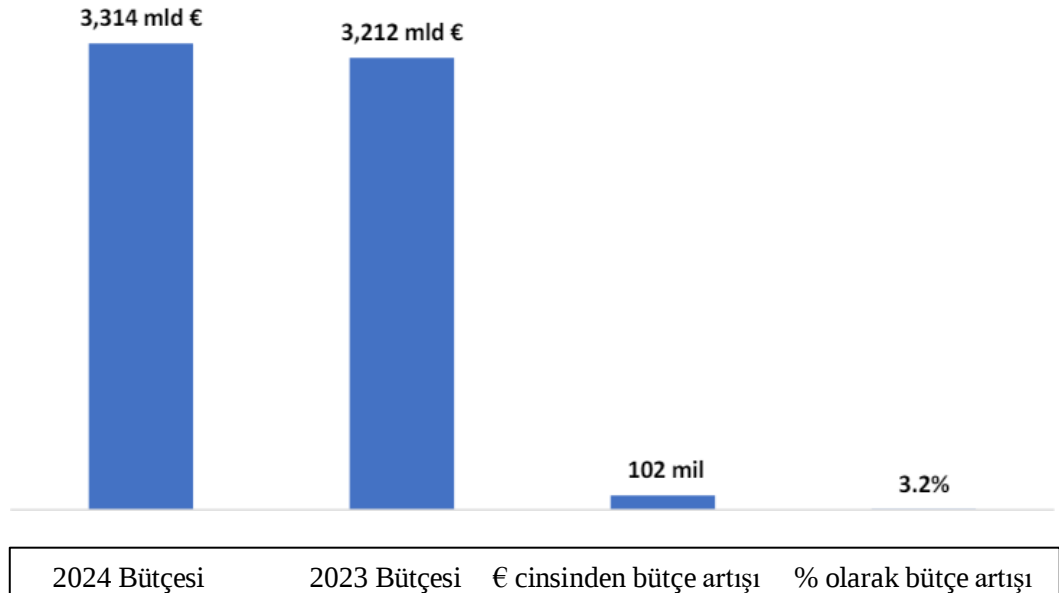
Kosova'nın Gini katsayısı incelendiğinde 2010 yılında 33,3 iken 2017 yılında 29 oranına ulaşmıştır. Bu göstergeler Kosova'da gelir dağılımında bir düzelme olduğunu göstermektedir.

2.2.5 Bütçe

Bir ülkenin bütçesi belirli bir dönemdeki gelir ve giderlerin oranlarının planlanması, takibi yapılması, organize edilmesi gereken finansal bir yapıdır. Bu devletin kendi veya başka özel kurumlar tarafından yapılmaktadır.

Kosova Cumhuriyeti kamu yönetiminin önemli bir yönü ve ülke ekonomisini kalkınması için öncü bir güç olan bütçesi, Kosova'nın bağımsızlık ilanından sonra 2024 yılına kadar istikrarlı ve sağlam bir yol izlemiştir.

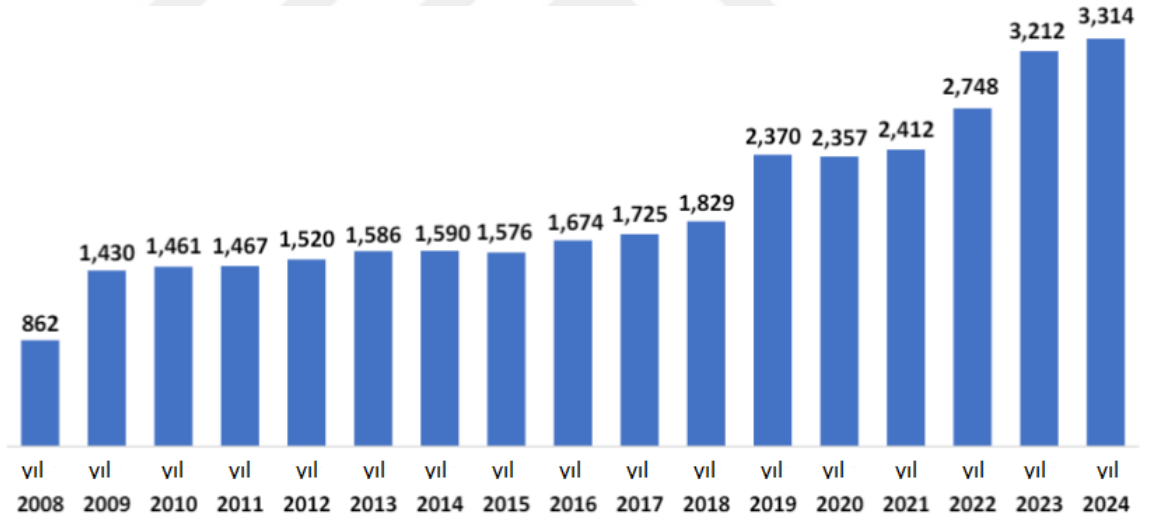
Şekil 4. Kosova'nın 2023 ve 2024 Bütçesinin Karşılaştırılması

Kaynak : BQK (2024)

Kosova ekonomisinde mali kaynakların verimli yönetilmesi, yaşam kalitesinin artması ve ülkenin kalkınmasına yardımcı olması durumunda 2024 yılının bütçe rakamları yüksek bir seviyeye ulaşması beklenmektedir. Kosova'nın 2023 ve 2024 yılının bütçe karşılaştırması grafiğine baktığımızda 2023 yılında bütçenin oranı 3,212 milyar avro değerinde olduğunu görmekteyiz .Buna göre 2024 yılında bütçe bir önceki yılın bütçesine göre %3,2 artarak yani 102 milyar dolar artarak 3,314 milyar avro rakamlarına gelmiştir. 2024 yılında toplamda 3,314 milyar avro değerinde bütçe gerçekleşmiştir.

Şekil 5. Yıllar İtibarıyla Kosova'nın Bütçesi (Milyar Avro Olarak)

Kanyak: BQK (2024)

Yıllar içinde Kosova'nın Bütçesine baktığımızda yıllar içinde artış gösteren ve ülkenin mali konsolidasyonunda hafif bir iyileşmenin olduğunu göstermektedir. 2024 yılına baktığımızda bu iyileşmenin gerçekleştiğini görmekteyiz. Ancak bu iyileşme geçen yıla göre yani 2023 yılına göre düşük olmuştur. Bu durum bütçedeki artışa rağmen ülkenin ekonomik kalkınmasına ve özel sektörü teşvik etmek amacıyla uygun bir ortam oluşturmak için hala zorluklar yaşandığının göstergesidir.

Yıllar içindeki bütçenin yükselişine baktığımızda bağımsızlık sonrası yükselme trendine girmiş 2009 yılında bütçe 1,430 milyar avro olurken 2010 ve 2011 yıllarında 1,146 ve 1.467 milyar avrolara çıkmıştır. 2015 ve 2016 yıllarına bütçenin büyümesi devam edip 1,576 milyar avro ile 1,674 milyar avro rakamlarında bütçe gerçekleşmiştir. 2018 yılında ise 1,829 milyar avroya ulaşmıştır.2018 yılından sonra özel sektöre olan teşviğin artmasıyla, vergi gelirlerin yükselmesiyle bütçede bir artış gerçekleşmiş ve 2019 yılında bir önceki yıla göre %29,57 artışla 2,370 milyar avro olmuştur.2020 yılında ise Covid-19 salgınından dolayı bütçenin artışında bir durgunluk görülmüş ve bütçe 2,357 milyar avro seviyesinde gerçekleşmiştir. 2021 yılında ise bütçe 2,412 milyar avro olmuştur.2022 yılında bütçesi 2,748 milyar avro olurken 2023 yılında önceki yıla %16,88 oranında yükselerek 3,212 milyar avroya ulaşmıştır.2024 yılında ise bütçe rakamları 3,314 milyar avro olmuştur.

Kosova Hükümetinin 2024 yılında onaylanan 3.314 milyon avro değerinde bütçesi yerel atlyapının geliştirilmesi ve dönüştürülmesi amacıyla 850 milyon avronun üzerinde sermaye yatırım olarak kullanılmıştır.Bu sermaye yatırımı toplam bütçenin % 25,70'ni oluşturmaktadır. Bütçenin 260 milyon avrosu ülkenin karayolu bağlantılılarını iyileştirmek ve güvenliğini artırılması için kullanılmışı için tasarlanmıştır. Bölgede yolları inşa etmek, asfalt yapılması ve yolların rehabilitasyonu için kullanılması planlanmıştır.Kara yollarında olan bu iyileşmeyle ulaşımın ekonomik büyümeye de katkı vereceği düşünülmektedir.

2024 yılında bütçedeki hibe ve sübvansyonları incelediğimizde 2024 yılındaki sübvansyonların 1 milyar avroyu aşacağı tahmin edilmektedir. Bu rakam yıllık bütçenin önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Pratikte sübvansiyonlar bütçenin 1/3'ü yani % 33 oluşturmaktadır.Birçok ekonomik sektörler ve sosyal yapılar için hazırlanan sübvansyonlar ekonomik ve sosyal sektörlerin gelişmesi ve hayata kalmasını sağlamak için kullanılmaktadır.

2.2.6 Ödemeler Dengesi

Ödemeler dengesi kürselleşen ekonomi ve teknolojinin gelişmesiyle ülkelerin ticaret ve finansal ilişkileri giderek karmaşık hale getirmiştir. Bu durumda bu karışıklığı önlemek için ödemeler dengesi ortaya çıkmış ve ülkenin ekonomik ilişkilerini, ticaret dengesini ve finansal hesaplarını ölçmek ve değerlendirmek için kullanılmaktadır.

Kosova'nın ödemeler dengesini incelediğimizde 2023 yılını Aralık ayına 741,6 milyon avro rakamlarında cari açık vermiştir. Bu göre geçen yılın aralık ayına göre %19,1 oranında bir iyileşme gerçekleşmiştir. 2022 yılında cari açık 917,1 milyon avro açık vermiştir. 2023 yılındaki cari açığın azalması hizmetler ve ikinci gelirler hesabını olumlu etkilemiştir.

2023 yılının aralık ayıyla birlikte Mal Ticaret Dengesinde 4.6 milyar avro açık vermiştir ve bir önceki döneme göre % 7,3 oranında artış göstermiştir. Bu dönemde ihracat oranı 870,7 milyar avro değerine ulaşarak %6.5 oranında bir azalma gerçekleşmiştir. 2022 yılında ihracat oranı 931,5 milyon avro ulaşmıştır. İthalat ise geçen yılın göre % 4,8 artış göstererek 5.469,0 değerine ulaşmıştır. 2020 yılında ise 5.218,7 milyon avro değerinde olmuştur.

2023 yılında pozitif bakiye veren hizmetler hesabı aralık ayı itibariyle 1.631,6 milyon avro rakamlarına çıkmıştır. Bu rakam geçen yılın 2022 aynı dönemine göre %18,8 oranında artmıştır.

Ödemeler dengesine ise ikinci gelir cari açığın azaltılmasına katkı sağlamaktadır. 2023 yılında ikinci gelir hesabı 2.059,5 milyon avro rakamlarına ulaşmıştır. Bu rakamlar 2022 yılına göre %9,5 oranında artış göstermiştir. İşçi gelirleri ikinci gelir hesabındaki ana unsurdur. 2023 yılında işçi geliri %10 luk bir artış gerçekleştirerek 1.343,4 milyon avroya ulaşmıştır.

Kosova'nın 2023 yılında doğrudan yatırımlar 816,0 milyon avro gösterirken, Kosova dışındaki doğrudan yabancı yatırımlar 193,2 milyon avro olmuştur. Diğer yatırımlar ise (mevduat, kredi ve ticari kredilere yapılan yatırımlar) 2023 yılın aralık ayında 372,0 milyon avroya ulaşırken, Kosova dışındaki diğer yatırımlar 172,4 milyon avro seviyesinde gerçekleşmiştir. Bu pozisyondaki değişikliklerden dolayı 2023 yılında diğer yatırımlar dengesi 426,8 milyon avro negatif değere ulaşmıştır.

Ödemeler dengesindeki rezerv varlıklar hesabı ise 2023 yılında 44,0 milyon avro azalırken önceki yıla göre aynı dönemde 67,6 milyon avro artış göstermiştir.

2.3 Reel Ekonomi

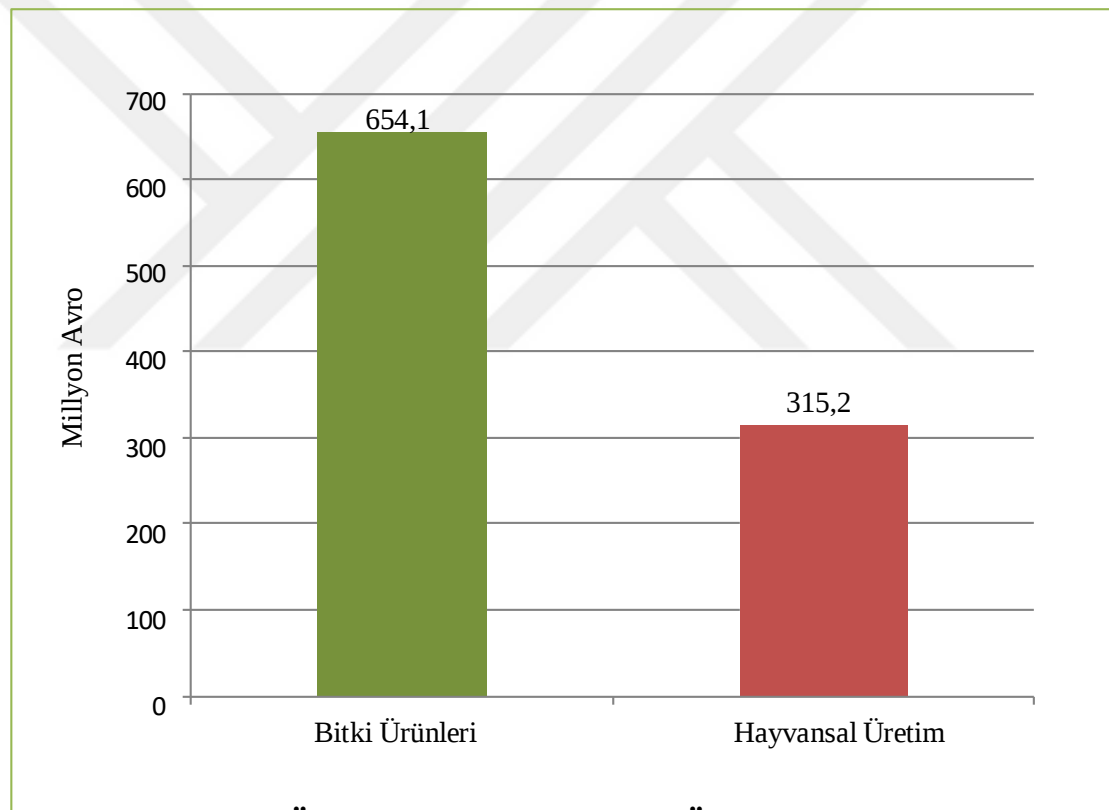
Ülke ekonomisinin en önemli makroekonomik göstergelerinden biri olan reel ekonomidir. Reel ekonomi ülkenin üretimine ilişkin direkt olarak yardım sağlayan bir unsurdur. Reel ekonomi madencilik, tarım, ticaret, inşaat, turizm gibi mal ve hizmet sunan faaliyetlerden oluşmaktadır. İlk olarak reel ekonominin unsurlarını kısaca inceleyip daha sonra Fiyatlar ve Faizler, İşsizlik diğer ülkelerle olan ekonomik ilişkileri inceleyeceğiz.

Öncelikle Kosova'nın madencilik sektörüne baktığımızda ekonominin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Kosova madenciliğine baktığımızda Avrupa'da üretilen kömürün %48'ini, üretilen metalın %50'sini ve %2 olarak metal olmayan maden yatakları Kosova'da bulunmaktadır. Kosova bu yer altı kaynakları önemli bir gelir kaynağı oluşturmaktadır. Kosova linyit kömürü açısından 14,1 milyon avro rezerv ile dünyada linyit rezervleri bakımında 5 sıradadır. Linyit madenleri dışında metal bazda olan madenlerde ekonomiye katkı sağlamaktadır. Ayrıca Kosova'da kurşun, altın, gümüş, çinko ve bakır gibi yer altı maden rezervlerinde bulunmaktadır. Ama Kosova'daki madenlerin donanım, tesis ve yeni madenlerin geliştirmesinde yeterince yatırım olmaması madenlerin tam kapasite çalışmamasına neden olmaktadır. Kosova'nın en büyük maden ve gelişmiş madencilik bölgesi ise Trepça bölgesidir ve Trepça madencilik kompleksi işletmeyi sürdürmektedir.

Trepça'nın üretimin en fazla olduğu zamanlar Yugoslavya dönemindeki 1960 ve 1970 yılları arasındadır. Bu dönemde 22.000 den fazla işçi çalışmıştır. 1999 yılından savaş nedeniyle Trepça'daki üretimin durmasına neden olmuştur. Savaş ve bağımsızlıktan sonra Trepça bölgesinde madenleri tekrar canlandırmak istemiş ve bu bölge için yatırımlar alarak bölgeyi eski haline getirmeye çalışmıştır. Bu yüzden Kosova hükümeti 2016 yılında yeni yasa tasarısı çıkararak Trepça'nın hisselerinin %80'nin hükümete, %20 sini ise bölgedeki çalışanlara ait olduğunu açıklamıştır (Kosova Cumhuriyeti Resmi Gazetesi, 2016).

Kosova'nın tarım arazilerini incelediğimizde ülkenin yüz ölçümünün %53'ünü oluşturmaktadır, ormanlar ise %41'ini oluşturmaktadır. Kosova'nın nüfusunun %62'si ise kırsal kesimde yaşamaktadır. Kosova Tarım ve Hayvancılık sektörüne baktığımızda GSYH'nin %7 sini ayrıca istihdamında %11,1'ini oluşturmaktadır. Ülkenin tarım ve hayvancılık potansiyeline rağmen tarım arazilerinin yüz ölçüsünün düşmesi, arazilerin parçalı yapıda olması, yeterli derecede altyapıların gelişmemesi, hayvan ırklarının verimsizliği, teknolojinin yeteri derecede ve kısıtlı kullanılması Kosova'nın tarım ve hayvancılık bakımından bölgedeki ülkelere bakarak ithalatçı konuma düşürmektedir. Başlıca tarımsal ürünlere baktığımızda tahıl, sebzeler, kendir, elma ve üzumdür. Ormancılık yapılan bölgelerde ise koyun, domuz, sığır gibi hayvanlar yetiştirilmektedir. Son yıllardaki tarım ürünleri ticaretine baktığımızda 2020 yılında %2 artarken, ihracat %19, ithalat ise %1 değerinde artmıştır. Diğer taraftan ise tarım ürünlerinin ihracatının toplamı 8,1 milyon avro olup ihracata olan katılımı %16,4 oranında olmuştur. İthalatın değeri ise 765,4 milyon avro değerinde gerçekleşip ithalata katılım oranı ise %23,2 oranında olmuştur. 2019 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranı % 8,6 olurken 2020 yılında bu oran %10,2'ye yükselerek ticaret açığı %1 oranında azalış göstermiştir.

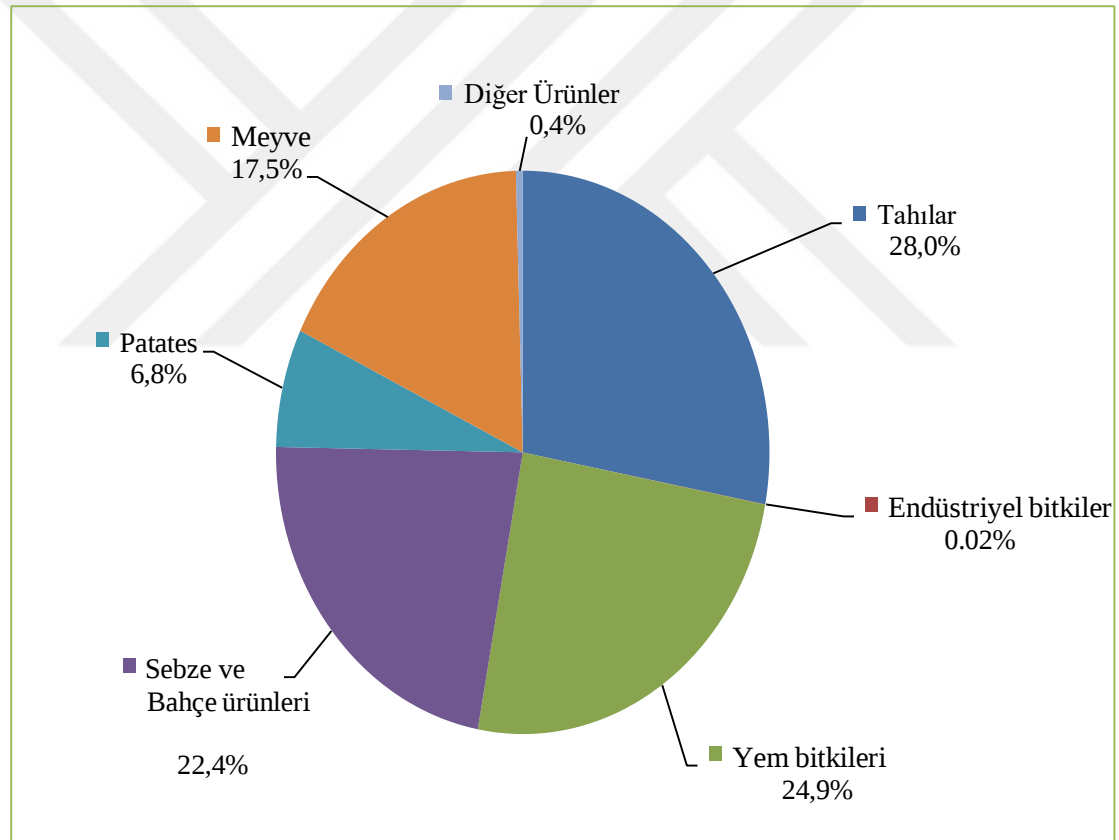
Kosova'nın 2020 yılında tarım ürünlerinin en fazla ihraç ettiği tarım ürünlerinin % 52,7 si CEFTA ülkelerine % 39,5 Avrupa Birliği (AB) ülkelerine ve %7,8 ise diğer ülkelere gerçekleşmiştir. İthal edilen tarım mallarına baktığımızda ise en fazla AB tarafından olup %53,7 oranında gerçekleşmiş. CEFTA ülkeleri ile %24 olup diğer ülkelerle %22,3 oranında ithalat gerçekleşmiştir. 2020 yılında Kosova'daki tarım arazisi kullanım alanı % 421,210 ha olmuştur. Bu alanın %52 sinin çayır ve meralar oluştururken %43'ünü ise ekilebilir araziler oluşturmaktadır. Ayrıca bahçe ve fındıklar %2, ağaç dikimleri %2 ve son olarak bağ bahçeler %1'ni alanı kaplamaktadır.

Şekil 6: Bitkisel Üretim Ve Hayvancılık Üretimi 2022 yılı (Milyon Avro)

Kaynak : Llogaritë Ekonomike për Bujqësi (2024)

Şekil 4 incelendiğinde 2022 yılında toplam bitkisel ve hayvansal üretim gösterilmektedir. Bitkisel ürünlerde 2022 yılında baktığımızda 654,1 milyon avro değerinde gerçekleşmiş ve 2021 yılına göre %22,9 oranında artış göstermiştir. Bitkisel ürünler tahıl, yem, sebze, ağaçlar, patates, bahçe ve sebze ürünlerini kapsamaktadır. Hayvansal üretimi incelediğimizde 2022 yılında 315,2 milyon avro değerinde olmuştur. Ayrıca hayvancılık üretimi 2022 yılında bir önceki yıla göre 2021 yılından %13,9 değerinde artış göstermiştir. Bu artışın nedeni ise hayvansal ürünlerin değerinin artmasına bağlıdır. Sonuç olarak hem bitkisel ürünlerde hem de hayvancılıkta toplamda 2021 yılında göre 2022 yılında %19,8 oranında bir artış yaşanmıştır.

Şekil 7: Tarımsal Ürünlerin Toplam Bitkisel Üretim İçindeki Dağılımı, 2022

Kaynak: Llogaritë Ekonomike për Bujqësi (2024)

Şekil 5 incelendiğinde 2022 yılı içerisinde toplam tarımsal ürünlerin bitkisel üretim içerisinde ortalama dağılımını göstermektedir. Bitkisel üretim: Tahıllar, Endüstriyel bitkiler, Yem bitkiler, Sebze ve Bahçe ürünleri, Patates, Meyve ve diğer ürünleri kapsamaktadır. Bu ürünlerde bitkisel üretimin %28,0'lık en fazla payını Tahıllar oluşturmaktadır. Tahılları ise %24,9'luk oranla yem bitkileri takip etmektedir. Sebze ve bahçe ürünleri ise bitkisel üretimin % 22,4'dünü oluşturmaktadır. Devamında ise %17,5 ile meyveler ve %6,8 oranı ile patates üretimi oluşturmaktadır.

Kosova'da taşımacılık sektörüne baktığımızda ise en sık kullanılan taşıma yöntemi karayolu taşımacılığıdır. Ayrıca ülkenin karayolu dışında havayolu taşımacılığı ve maden taşımacılığı için kullanılan kısıtlı olmakla beraber demiryolu taşımacılığında bulunmaktadır. Kosova'da deniz kıyısıyla bağlantısı olmadığından dolayı denizyolu taşımacılığı bulunmamaktadır. Ancak deniz yoluyla gelen malların Arnavutluk limanı olan Durres Limanından karayoluyla Kosova'ya ulaşmaktadır. Kosova'nın kara yolları ağı toplamda 2.434 km metre uzunluğundadır. Bu ağın 137,2 km' si otoyol, 753 km' si ulusal yol, 1945 km bölgesel ve 18,8 km ise bağlantı yollarından oluşmaktadır (MİT). Kosova'nın demir yolu hattı ise toplamda 335 km. oluşmaktadır (MİT). Kosova'nın havayolu taşımacılığında baktığımızda ise sadece bir tane havalimanı bulunmaktadır. Bu havalimanın konumu ise Priştine bölgesindedir. Havayolu ile yaklaşık olarak yılda 200 ton mal taşımacılığı yapılmaktadır.

Ayrıca Kosova Altyapı Bakanlığı Yolcu ve Mal Taşımacılığı Genel Müdürlüğü'nden(MİT) alınan bilgilere göre Kosova'nın 12 AB üye ülkesi taşımacılık sektörüyle anlaşması olduğu, 6 tane AB üye ülkesiyle protokollerin yürürlükte olduğu ayrıca 2024 yılı içerisinde 4 tane AB üye ülkesiyle işbirliği anlaşmasını onaylanması beklenmektedir.

Kosova'nın turizm sektörüne baktığımızda Kosova coğrafi olarak deniz kıyısında bulunmaması ve dağlarla çevrili olmasından dolayı Kosova'nın turizm bakımından kış turizmi için büyük bir potansiyele sahiptir. En önemli turizm bölgesi ise Kosova'nın güneyinde bulunan Şar Dağlarındaki kayak merkezi Brezovicadır. 1700 ile 2500 metre deniz seviyesinde bulunmaktadır. Havanın güzel ve kar koşullarını güzel olmasından dolayı kış turizmi kasım-nisan aylarına kadar uzamaktadır. Ayrıca merkezin hem Priştine hem de Üsküp havalimanının yakın olmasından dolayı uluslararası turistler içinde ilgi kaynağı oluşturmaktadır.

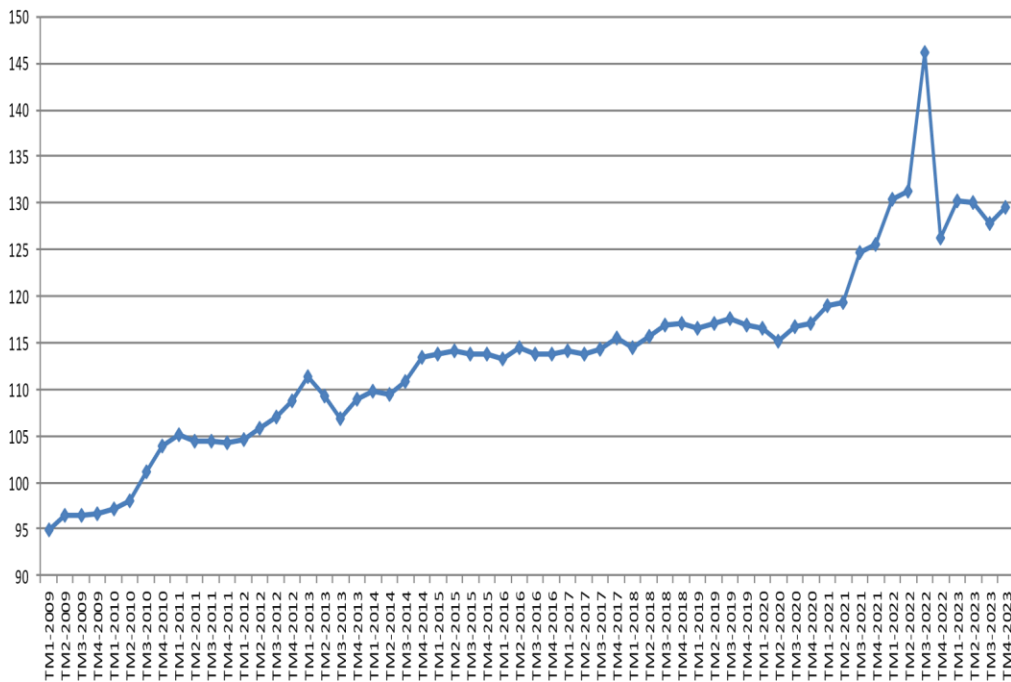
Kosova daha çok dağlarla, nehirlerle, yapay göller bulunduğu için avcılık ve balıkçılık yapılmaktadır. Bunu dışında Kosova'nın Prizren şehri turizm ekonomisi için en önemli şehirlerden bir tanesidir. Prizren Kosova'nın Kültür başkenti sayılmaktadır. Şehirde Roma İmparatorluğundan Osmanlı İmparatorluğundan çokça tarihi eser ve yapılar bulunmaktadır. Prizren'de tarihi olarak Şadırvan bölgesi, Prizren kalesi, Sinan Paşa camisi ve Taş köprü gibi yapılar bulunmaktadır. Ayrıca yaz aylarında kente festivallerde düzenlenmektedir.

Son olarak Kosova'daki inşaat sektörüne baktığımızda son yıllarda konut inşaatının yükselmesi Kosova'da inşaat sektörünün ön plana çıkmasına neden olmuştur. Ayrıca konut inşaatından başka alışveriş merkezleri, kentsel yapılar ve ulaştırma altyapılarını geliştirilmesi sektöre önemli katkılar sağlamıştır. Son yıllarda Kosova'daki ulaştırma alt yapısının yeterli seviyede olmaması nedeniyle yabancı yatırımların çoğu otoyol ve yol inşaatına harcanmaktadır. Bundan dolayı en önemli alt yapı Türk ve ABD şirketlerinin Enka ve Bechtel şirketlerinin işbirliğiyle inşaat edilen otoyoldur. Bu otoyol Arnavutluk-Kosova sınırında Morina kasabası ile Kosova-Sırbistan sınırında bulunana Merdare kasabası arasında gerçekleştirilmektedir. 2023 yılında ise inşaat sektörüne yapılan DYY 11,9 milyon avro rakamlarını göstermektedir.

2.3.1 Fiyatlar ve Faizler

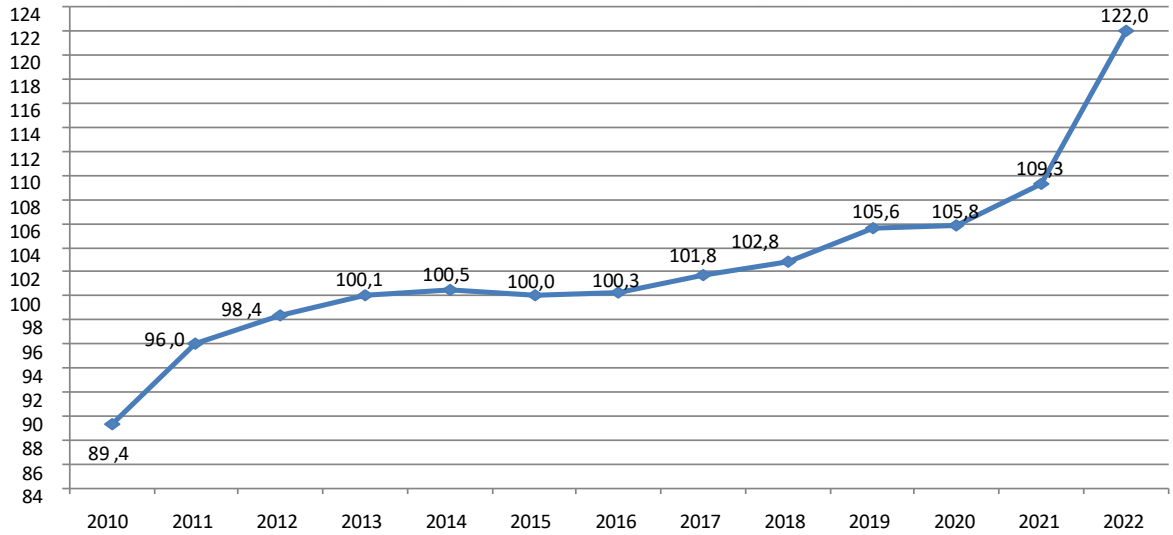
Fiyat, mal ve hizmetlerin elde edilmesi için karşılığında verilen bir para ya da malların değişim oranıdır. Fiyatların seviyesinin sürekli olarak artmasıyla Enflasyon ortaya çıkmaktadır. Enflasyonun olduğu bir ekonomide satın alma gücü düşer ve para değer kaybeder. Enflasyonun öncelikli sebeplerinden biri ise ekonomide fazla para bulunmasıdır.

Enflasyonu ölçmek için Üretici Fiyat endeksi (ÜFE) ve Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) kullanılmaktadır. TÜFE tüketici sepetinde bulunan mal ve hizmet fiyat değişimlerini ölçerken, ÜFE ise üretim sürecindeki mal ve hizmetlerin fiyat değişimlerini izlemektedir. TÜFE gıda maddeleri, konut kirası, eğitim, sağlık hizmetleri, giyim gibi sepete yer alan ürün ve hizmetleri kapsamaktadır. Ayrıca TÜFE enflasyon ve deflasyon tanımlamak için de kullanılan istatistiklerden biridir. ÜFE ise enflasyon takibinde, üretici fiyatlarındaki değişimlerin ölçülmesinde, ürün fiyatların belirlenmesinde kullanılır. Bu bölümde ise Kosova'daki Üretici Fiyat endeksi (ÜFE) ve Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) ayrıca Faizleri incelenmektedir.

Şekil 8: Kosova'da ÜFE'nin Gelişimi,, Son Çeyrek :2009 – 2023 (2010 = 100) Kaynak: (ASK, İndeksi i Çmimeve te Prodhimit) (2024)

Şekil 4 incelendiğinde 2010 yılında ÜFE %4,1 artış göstererek 100 seviyesine ulaşmıştır. 2011 yılında da ÜFE %4,5 büyüyerek 104,6 seviyesine çıkmıştır. 2012 yılında sonra ise ekonomik kriz ile beraber ÜFE artış hızı yavaşlamış ve % 1,9 seviyesinde gerçekleşmiştir. 2013 yılında yıllık %2,4 artış sağlanmıştır. Devamında ise 2014 yılında yıllık %1,6 ve 2015 yılında %2,7 seviyesine yükselmiştir. 2016 yılında ise yıllık ÜFE’ de %0,1’lik bir azalma olmuştur. 2017 yılında ise ÜFE % 0,6’ ya yükselmeye başlamıştır. Bu 2018 yılında %1,4 oranında, 2019 yılında ise % 0,9 oranında artmıştır. 2020 yılında ise pandemi nedeniyle ÜFE % 0,6’lık bir azalma meydana gelmiştir. 2021 yılında ise pandeminin son bulması ile ÜFE’ de % 4,9 bir artış görülmüştür. 2022 yılında ise yıllık %9,3’lük bir artış göstermiştir. ÜFE 2023 yılı Aralık ayında bir önceki aya göre %1,4 bir önceki yılın Ocak ayına göre ise % 2,7 seviyesinde artış göstermiştir.

**Şekil 9: Kosova’da Uyumlaştırılmış TÜFE’nin Yıllık Ortalaması.
2010-2022(2015= 100)**

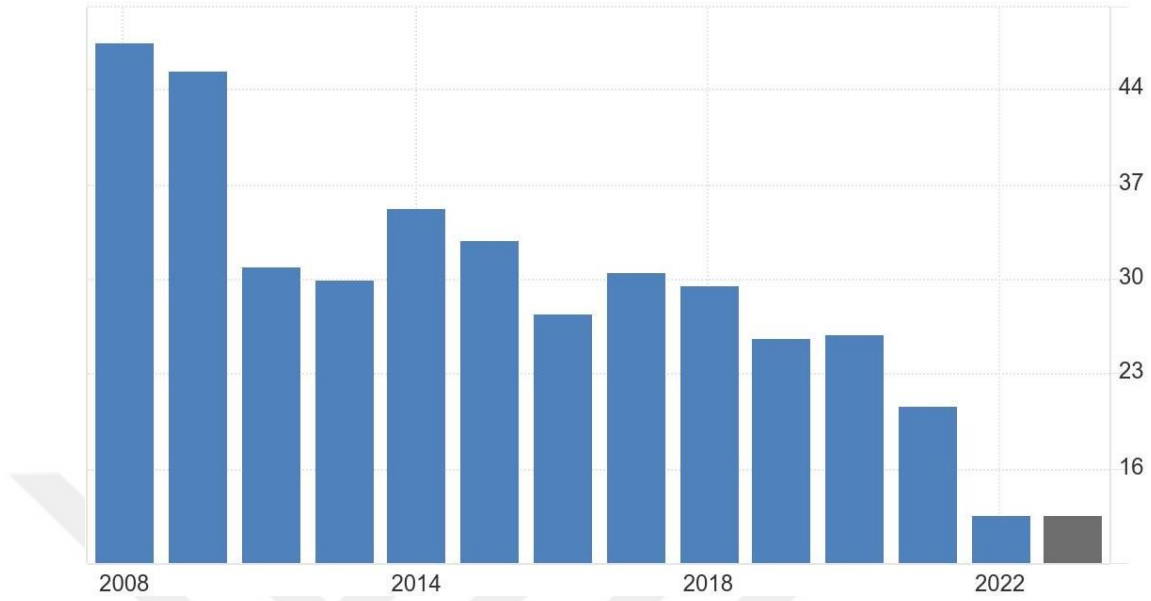
**Kaynak: (ASK, İndeksi i Harmonizuar i Çmimeve te Konsumit)
(2024)**

Şekil 5 incelendiğinde TÜFE'nin yıllık ortalamasına baktığımızda 2011 yılında TÜFE bir önceki yıla göre % 7,4 seviyesine ulaşmış ve ortalama yıllık 96 seviyesine ulaşmıştır. 2012 yılında ise TÜFE bir önceki yıla göre % 2,4'lük bir artış gerçekleşmiş 98,4 seviyesine ulaşmıştır. 2013 yılında ise TÜFE ortalama 100,1 seviyesine yükselerek önceki yıla kıyasla %1,7 oranında artmıştır. TÜFE 2014 yılında ise 2013 yılına göre % 0,5 oranda artmıştır. 2015 yılında ise TÜFE yıllık ortalama % 0,05 azalmıştır. Bir sonraki yıl ise 2016 TÜFE ortalaması 100,3 olmuş % 0,3 artmıştır. 2017 yılında ise TÜFE ortalaması yükselmeye devam ederek % 1,5 artış ile 101,8'e ulaşmıştır. TÜFE 2018 yılında % 1 artarak ortalama 102,8 seviyesine yükselmiştir. 2019 yılında ise TÜFE %2,8 artarak 105,6 olmuştur. 2020 yılında ise Covid-19 salgınından dolayı ortalama TÜFE % 0,2 artarak 105,8 seviyesine yükselmiştir. 2021 yılında ise TÜFE % 4 artarak 109 ortalama seviyesine gelmiştir. 2022 yılında ise TÜFE ortalama 122 çıkmış %12,7 artmıştır.

Kosova' da ki faiz oranları incelendiğinde 2009 yılında %17,7 seviyesindedir. 2010 yılında ise % 7,5 seviyesine gerilemiştir. 2011 yılında da faiz seviyesi %7,0 seviyesinde kalmıştır. 2012 yılında sonra ise faiz seviyesi yükselişe geçip 2012 yılında % 8,8 iken 2013 yılında %11,4 seviyesine kadar yükselmiştir. 2013 yılında sonra fazilerde bir düşüş trendi oluşmuş 2014 yılında % 8,9 olurken 2015 yılında % 7,7 seviyesindedir. 2016 yılında % 6,6 iken 2017 yılında % 6,4 ve son olarak 2018 yılında ise %5,1 seviyesine gerilemiştir.

2.3.2 İşsizlik

İşsizlik incelendiğinde genel olarak iş gücü piyasasında çalışmak için gelen iş gücünün uygun çalışma ortamı bulamaması önemli bir sorundur. İşsizlik, emek arzının emek talebinde fazla olması nedenidir. Günümüzde işsizlik bütün ekonomilerin sorunlu bir noktasıdır. Özellikle teknolojinin ilerlediği bu çağda, yapay zekânın ortaya çıkmasıyla iş gücüne insanların katılması sınırlandırılmıştır. Ayrıca nüfusun devamlı artıp istihdamın paralel olarak artmaması ekonomi için ciddi bir sorun haline gelmektedir. Bu nedenle hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler işsizlik sorununa çözüm getirebilmek için politikalar yürütmektedirler.

Şekil 10 :Kosova’da 2008-2023 Yılları Arasındaki İşsizlik Oranı (%)

Kaynak: Kosovo Agency of Statistics (ASK). (2024)

Şekil 6 incelendiğinde 2008 yılında Kosova’daki işsizlik oranını %47,5 seviyesinde olduğu görülmektedir. Bu dönemdeki yüksek seviye işsizliğin nedenleri bağımsızlığını yeni kazanmış bir ülke olması, savaş nedeniyle hizmet sektörünün çökmesi, iş yerlerinin yok olması, yabancı yatırımların gerçekleşmemesi gibi unsurlardır. Ancak 2008 ve 2024 yılları arasındaki süreçler incelendiğinde işsizlik oranı %74,46 azalış göstererek %47,2 seviyelerine %12,6 kadar düşmüştür. Bu düşüşün nedenleri arasında hizmet sektöründe yatırımların artması, yabancı sermayenin ülkeye giriş yapması, yeni iş alanlarının açılması, kayıt dışı istihdamın azalması gibi etkenler yer almaktadır. Kosova İstatistik Kurumu (ASK) göre 2023 yılı istihdam raporuna göre Kosova’da iş gücü sayısı 417 bin’dir. İş arama sürecinde olup iş bulamayan işsiz sayısı ise 50 bin olduğu kaydedilmiştir. Kadınlar ise iş gücünün %22,6’sını oluştururken, erkekler ise %55,8’ini oluşturmaktadır. Toplam iş gücüne katılım oranı %38,9 seviyesindedir.

Gençler arasındaki işsizlik seviyesi %15,1 olurken 15-19 yaş arası gençlerde bir yıldan fazla süredir uzun süreli işsiz olanların oranları %27,8'dir. Ayrıca katılımcıların %34,3'ü yaşlılar oluşturmaktadır. 15-24 yaş grubundakilerin ise istihdam edilip edilmediği ya da eğitim ve öğretime devam ettikleri bilinmemektedir.

2.3.3 Ekonomik İlişkiler

Bu bölümde Kosova'nın komşu ve bölge ülkeleriyle olan ekonomik ilişkileri, Türkiye ve AB üyesi olan ülkelerle ekonomik ilişkileri değerlendirilmektedir. Kosova Ekonomik Serbestlik Endeksine göre dünyada 176 ülke arasından 78. Sıradadır. (The Heritage Foundation-2023). İş Yapma Kolaylığı bakımından Kosova ise, Dünyada 190 ülke arasından 57.sıradadır.(Dünya Bankası-2023). Kosova'nın yeni bir ülke olması da ekonomik ilişkiler kurmasında kolaylık sağlamaktadır. Kosova ekonomik ilişkilerine bakımından bölge ülkeleri büyük bir öneme sahiptir.

Ülkeler	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Sırbistan	388.9	5.7	174	306.3	372.1	165
Arnavtluk	206.5	223.9	191	266.9	255.8	237.5
Karadag	16.3	28.6	24.3	25.1	24.1	20.9
Kuzey Makedonya	172.2	240.6	188.6	243.1	282.1	230
Toplam	783.9	498.8	577.9	841.4	934.1	818.4

Tablo 1 : Kosova'nın Bölge Ülkelerle Yaptığı İthalat 2018-2023 (MilyonAvro)

Kanyak: BQK (2024)

Şekil 9 baktığımızda Kosova'nın bölge ekonomisiyle yaptığı ithalatı analiz etmekteyiz. Kosova'nın 2023 yılında 5,8 milyar avro tutarında ithalat gerçekleştirmiştir. Bölgede bulunan ülkelerle ise Sırbistan, Arnavutluk, Karadağ, Kuzey Makedonya ile 2023 yılında ithalat toplamda 818 milyon avro değerinde olmuştur. Bu ülkelerden Sırbistan ile en fazla ithalat gerçekleştirmiştir. 2018 yılına baktığımızda Sırbistan'la olan ithalat 388,9 milyon avro seviyesindedir. Sırbistan'dan sonra 2018 yılında Kosova'nın en fazla ithalat yaptığı diğer ülke ise Arnavutluktur. 206.5 milyon avro değerinde Arnavutlukta ithalat gerçekleşmiştir. 2019 yılına baktığımızda ise Kosova ile Sırbistan arasındaki ithalat nerdeyse durma noktasına gelmiştir. İthalatın durma noktasına gelmesinin en büyük nedenleri de sınırda yaşanan sıcak çatışmalar ve politik sorunlardan dolayıdır. Bundan dolayı 2019 yılında ithalat 2018 yılına baktığımızda %99,85 azalış göstererek 5.7 milyon avroya gerilemiştir. 2020 yılında baktığımızda iki ülke arasındaki sorunlar çözülmeye başlamış ve bununla beraber ithalat'taki seviye de yükselmeye başlamıştır. 2020 yılında iki ülke arasında 174 milyon avro seviyesinde ithalat gerçekleşmiştir. 2021 yılında baktığımızda 306,3 milyon avro değerinde ithalat gerçekleşmiş. Bir önceki yıla göre %75,86 seviyesinde bir artış gerçekleşmiştir. 2022 yılında ise aynı seviyede ithalat yükselmeye devam etmiş 372,1 milyon avro değerinde gerçekleşmiştir. 2023 yılında ise 2022 yılında göre ithalata bir düşüş gözlemlenmiş 165 milyon avro seviyesinde ithalat olmuştur.

Kosova'nın bölgedeki diğer en fazla ithalat yaptığı ülke ise Arnavutluk'tur. 2018 yılında Arnavutluk'la 206,5 milyon avro değerinde ithalat gerçekleşmiştir. 2019 yılına baktığımızda ise geçen yıla göre %8.25 artış göstererek 223,8 milyon avro seviyesinde ithalat gerçekleşmiştir. 2020 yılında Covid-19 Pandemi salgını sebebiyle ulaşımda sıkıntılar yaşanmış bu nedenle ithalata bir azalma görülmüştür. 2020 yılında 191 milyon avro değerinde ithalat gerçekleşmiştir. 2021 yılında ise Pandeminin sona ermesiyle beraber iki ülke arasındaki ithalat eski seviyelerine dönmüş 266,9 milyon avro civarında bir ithalat gerçekleşmiştir. 2022 yılında ise bir önceki yıla göre %4,13 lük bir azalık göstererek 255,8 milyon avro değerinde ithalat gerçekleşmiştir. 2023 yılında ise ülkeler arasında ithalat 237,5 milyon avro olmuştur.

Kosova'nın bölgedeki diğer bir komşu ülkesi olan Karadağ'a ile ithalatın baktığımızda ise 2018 yılında toplamda 16,4 milyon avro seviyesinde ithalat gerçekleşmiştir. Diğer bölgedeki ülkelere baktığımızda Kosova Karadağ ile az bir miktarda ithalat gerçekleştirmiştir. 2019 yılında ise iki ülke arasında 28,6 seviyesinde ithalat gerçekleşmiştir. 2020 yılında bir önceki yıla göre %14,28 azalış göstererek 24,3 milyon avro seviyesinde olmuştur. 2021 yılında ise ithalat aynı seviyede seyretmiş 25,1 milyon avro değerinde olmuştur. 2022 yılında ise 24,1 milyon avro ithalat. 2023 yılında ise 20,9 milyon avro seviyesinde gerçekleşmiştir.

Kuzey Makedonya baktığımızda ise Kosova'nın en önemli ekonomik partnerlerinden bir tanesidir. Kuzey Makedonya 2018 yılında baktığımızda Kosova ile 172,2 milyon avro civarında ithalat gerçekleştirmiştir. 2019 yılında ise bir önceki yıla göre %39,53 artışla 240 milyon avro değerinde gerçekleşmiştir. 2020 yılında Pandemi dolayısıyla ithalatta bir düşüş gerçekleşmiş 188,8 milyon avro seviyesinde olmuştur. 2021 yılında ise pandeminin son bulmasıyla ithalat eski seviyesine dönmeye başlamış 243,1 milyon avro civarında gerçekleşmiştir. 2022 yılında ise ithalat artışı aynı seviyede devam edip 282,1 milyon olmuştur. 2023 yılında iki ülke arasında 230 milyon avro ithalat gerçekleşmiştir.

Tablo 2: Kosova'nın Bölge Ükelere Yaptığı İhracat 2018-2023 (Milyon Avro)

Ülkeler	2018	2019	2020	2021	2022
Sırbistan	33.5	27.3	30.5	44.3	62.9
Arnavutluk	68.3	67.4	110.2	111.3	102
Karadağ	19.4	19.6	18.6	24.6	38.3
Kuzey Makedonya	43.7	44.1	44.1	87	119.1
Toplam	164.9	158.2	203.4	267.2	322.2

Kaynak : BQK (2024)

Tablo 1'e baktığımızda Kosova'nın bölge ülkeleri arasındaki ihracat oranlarını incelemekteyiz. Kosova 2022 yılında 920 milyon avro değerinde ihracat gerçekleştirmiş. Bölgedeki ülkelerden olan Sırbistan, Arnavutluk, Karadağ, Kuzey Makedonya ile 2022 yılında ise toplamda 322,2 milyon avro ihracat gerçekleştirmiştir. Kosova bölgedeki ihracatını en çok Arnavutluk'la yapmaktadır. 2018 yılına baktığımızda Arnavutluk ve Kosova arasındaki ihracat değeri 68.3 milyon avro değerindedir. 2019 yılında ise iki ülke arasında ihracat sayısı 67.2 milyon avro değerinde olmuştur. 2020 yılında ise ihracat ciddi bir yükselme yaşanmış %67.4 artış ile 110.2 milyon avro değerinde olmuştur. 2021 yılında ise 111,3 seviyesinde ihracat gerçekleştirmiştir. 2022 yılında ülkeler arasında 102 milyon avro ihracat olmuştur.

Kosova'nın Arnavutluk'tan sonra bölgedeki ikinci en çok ihracat yaptığı ülke Kuzey Makedonya'dır. 2018 yılına baktığımızda Kosova ile Kuzey Makedonya arasında 43,1 milyon avro değerinde ihracat gerçekleşmiştir. Diğer yıllarda ise 2019 ve 2020 yılında aynı değerde 44,3 milyon avro ihracat iki ülke arasında gerçekleşmiştir. 2021 yılında ise ihracata bir önceki yıla göre %97,72 artış göstererek 87 milyon avro gerçekleşmiştir. 2022 yılında ise 119,2 milyon avro değerinde olmuştur.

Kosova'nın bölgedeki diğer bir ticaret partneri Sırbistan'dır. Kosova Sırbistan ile 2018 yılında 33,5 milyon avro değerinde ihracat gerçekleştirmiştir. 2019 yılına baktığımızda ise iki ülke arasında ki ihracat seviyesi düşmüş bir önceki yıla göre %18 değerinde bir azalış göstermiş 27,3 milyon avro değerinde gerçekleşmiştir. 2020 yılında sonra ihracat yine yükselmeye başlamış ve 30,5 milyon avro ihracat gerçekleşmiştir. 2021 yılında ise 44,3 milyon avro ihracat yaparak bir önceki yıla göre %46,60 seviyesine artış göstermiştir. 2022 yılında ise iki ülke arasında 62,9 değerinde ihracat gerçekleşmiştir.

Karadağ ve Kosova arasındaki ihracat değerlerine baktığımızda bölge en az ihracat yapılan ülkelerden bir tanesidir. 2018 yılına baktığımızda iki ülke arasındaki ihracat 19,4 milyon avro değerindedir. 2019 yılında ihracat 2018 yılında ki gibi aynı değerde seyretmiş 19,8 milyon avro değerinde olmuştur. 2020 yılında ise ihracata bir düşüş gerçekleşmiş 18.6 milyon dolar olmuştur. 2021 yılında ise Kosova ve Karadağ arasındaki ihracat seviyesi 24.6 milyon avro değerinde olmuş bir önceki yıla göre %33 artış olmuştur. 2022 yılında iki ülke arasında ise 38,3 milyon avro değerinde ihracat gerçekleşmiştir.

Kosova'nın komşuları dışında ekonomik ilişkileri yüksek seviyede olan diğer bir ülkede Türkiye'dir. Kosova'nın Türkiye'yle olan ticaret hacmi son yıllarda 697 milyon avro seviyelerine çıkmıştır. İki ülke arasındaki ticarete bakıldığında ise Kosova ticaretinin ithalat ağırlıklı olduğu görülmektedir. Kosova ile Türkiye arasında Serbest Ticaret Anlaşması (STA) 27 Eylül 2013 te Ankara'da imzalanmıştır (TBMM 2013). Bu anlaşma Kosova'nın imzaladığı ilk STA anlaşması olmuştur. 1 Eylül 2019 yılında ise yürürlüğe girmiştir (TBMM 2019).

Kosova ile Türkiye arasında ekonomik ilişkileri daha iyi geliştirilmesi için 2013 yılında Karma Ekonomik Komisyon (KEK) mekanizması kurulmuştur. Türkiye Kosova'da en büyük 7. yatırımcı konumundadır. 2021 yılında beri Türk müteahhitlik firmaların tarafında 1.483 milyon dolar yatırım ve proje yapmıştır. Türk şirketleri ise 10 bin civarında Kosovalıya istihdam sağlamaktadır.

Tablo 3: Kosova'nın Türkiye İle Yaptığı Dış Ticaret (Milyon Avro)

Yıllar	İhracat	İthalat	Ticaret Hacmi
2018	8.4	336.5	310.2
2019	8.0	431.5	323.0
2020	11.1	409.4	375.4
2021	17.5	587.6	576.0
2022	23.5	842.9	697.0

Kaynak: BQK

Tablo 2'de Türkiye ile Kosova arasındaki dış ticaret verilerini incelediğimizde Kosova ticaretinin ithalat ağırlıklı olduğu Türkiye tarafının ise ihracat ağırlıklı olduğunu görmekteyiz.

2018 yılında baktığımızda Kosova ithalatı 336,5 milyon avro değerindeyken ihracatı ise 8,4 milyon avro değerindedir. 2019 yılında ise ihracat bir düşüş görünürken 8 milyon avro değerinde ithalata ise 431,5 milyon avro değerinde olup bir yükseliş göstermektedir. 2020 yılında ise ithalat 409,4 milyon avro olup diğer yıla göre bir azalış göstermiş, ihracat ise 11,1 milyon avro olarak ise artmıştır. 2021 yılında ise hem ihracat hem ithalata bir artış göstermiş. İthalat 17,5 milyon avro olurken 587,6 milyon avro değerinde ithalat olmuştur. 2022 yılında ihracat 23,5 milyon avro değerine çıkmış ithalat ise 842,9 milyon avro olmuştur.

Türkiye’ den Kosova’ya Makineler, mekanik cihazlar, elektrik malzemeleri, petrol tütün gibi ürünler ihraç olurken, Kosova’dan ise tekstil ürünleri, metal cevherler, kauçuk gibi ürünler ithal edilmektedir. Türkiye Kosova’ya en fazla yatırım yapan ülkelerin başında gelmektedir. 2023 yılında Kosova’ya 844 milyon avro değerinde Doğrudan Yabancı Yatırım (DYY) giriş yapmıştır. Türkiye’den Kosova’ya ise 2023 yılında 58 milyon avro değerinde doğrudan yabancı yatırım girişi olmuştur. Türkiye Kosova’da yaptığı başlıca doğrudan yabancı yatırımlar ağırlıklı olarak üretim faaliyetleri, sağlık, ulaştırma ve depolama, gayrimenkul, finans ve sigorta gibi yatırımlardır.

Ayrıca Türkiye’nin Kosova’da 1000’in üzerinde firması olup 10.000 binden fazla kişiye de istihdam sağlamaktadır.

2.3.4 AB Üye Ülkeleri ile Ekonomik İlişkiler

Bu bölümde Kosova'nın AB üyesi olan ülkeler arasındaki ekonomik ilişkiler incelenecektir.

Tablo 4: Kosova'nın AB Üyesi Ülkelerle İthalatı 2018-2022 (Milyon Avro)

AB Ülkeleri	2018	2019	2020	2021	2022
Almanya	394.1	447.6	427.2	611.2	610.4
Avusturya	52.5	64	69	72	84.5
Bulgaristan	67.1	121.2	87.9	80.8	94.3
Çekya	33.6	39.9	34.6	42.3	53.7
Fransa	48.0	47.6	46.2	67.9	81.6
Hırvatistan	56.9	99.2	87.0	93.8	102.3
Hollanda	27.0	29.7	31.2	51.2	48.6
İtalya	205.5	222.4	185.8	276.3	275.8
Macaristan	34.8	60.1	52.3	66.5	86.2
Polonya	87.2	104.9	103.3	132.5	135.1
Slovenya	95.3	131.3	104.1	178.6	243.5
Yunanistan	124.2	196.5	138.9	205.3	307.3
Toplam	1,226.2	1,564.4	1,367.5	1878.4	2,123.3

Kaynak: BQK (2024)

Tablo 3'ü incelediğimizde Kosova'nın 2022 yılında toplamda 2 milyar 123 milyon avro değerinde AB ülkelerinden ihracat yaptığını görmekteyiz. Kosova'nın en fazla ihracat yaptığı AB ülkesi ise Almanya'dır. 2018 yılına baktığımızda Almanya ile olan ihracat 394,1 milyon avro değerindedir. 2019 yılında ise iki ülke arasındaki ithalat artmaya devam etmiş ve 447,6 milyon avro değerine ulaşmıştır. 2020 yılında ise 427,2 milyon avro seviyesinde olmuş bir önceki yıla göre bir azalma yaşanmıştır. 2021 yılında baktığımızda ise ithalata aşırı bir yükselme gerçekleşmiş bir önceki yıla göre %43.09 artışla 611,2 milyon avro olmuştur. 2022 yılında ise 610,4 milyon avro değerinde ithalat gerçekleşmiştir.

Kosova Almanya'dan sonra en fazla ithalat yaptığı AB ülkesi İtalya'dır. 2018 yılında İtalya'yla yaptığı ithalat değerine baktığımızda 205,5 milyon avro değerindedir. 2019 yılına baktığımızda ise iki ülke arasındaki ithalat artmış ve 222,4 milyon avro seviyesinde gerçekleşmiştir. 2020 yılında ise Pandemi dolayısıyla ekonomilerin durgunlaşmasıyla bir önceki yıla göre %16,66 değerinde bir azalış göstererek 185,8 milyon avro değerinde ithalat gerçekleşmiştir. 2021 yılında pandeminin son bulmasıyla ithalatın %44.32 artışla 276,3 milyon avro değerine ulaşmıştır. 2022 yılında ise ithalatın değerin 275 milyon avro değerinde olmuştur.

Kosova'nın yüksek seviyede ithalat yaptığı diğer bir AB ülkesi ise Yunanistan'dır. Kosova Yunanistan'la 2018 yılına baktığımızda 124,2 milyon avro değerinde ithalat gerçekleştirmiştir. 2019 yılında ise ithalatın önceki yıla bakarak %58,6 oranında artışla 196.5 milyon avro değerinde gerçekleşmiştir. 2020 yılında ise Covid-19 salgınıyla ekonominin durgunlaşması ithalata bir düşüş gerçekleşmiş ve 138,9 değerinde olmuştur. 2021 yılında pandeminin sona ermesiyle birlikte ithalata önceki yıla göre %48.55 oranında bir yükselme gerçekleşmiş 205,3 milyon avro değerinde ithalat olmuştur. 2022 yılında ise ithalatın 307,3 milyon avro seviyesinde olduğunu görmekteyiz.

Bir diğer AB ülkesi olan Polonya ile Kosova arasında ithalat gerçekleşmektedir. İki ülke arasındaki ithalata bakıldığında hep bir yükselme göstermektedir. 2018 yılında Polonya ile Kosova arasında 87,2 milyon avro değerinde ihracat olmuştur. 2019 yılında ise ithalat artarak 131,4 milyon avro değerinde gerçekleşmiştir. 2020 yılında pandemiden dolayı ithalat bir azalış göstererek 104,1 milyon avro seviyesine gerilemiştir. 2021 yılında 132,5 2022 yılında ise 135,1 milyon avro değerine ulaşmıştır.

Bulgaristan'la yapılan ithalat verilerine baktığımızda 2018 yılında 67,1 milyon avro değerinde gerçekleşmiştir. 2019 yılında 121,2 milyon avro ithalat olurken 2020 yılında ise pandemi dolayısıyla 87,9 milyon avroya düşmüştür. 2021 yılında ithalat aynı seviyede devam etmiş 2022 yılında ise ithalat artarak 94,3 milyon avro değerinde gerçekleşmiştir.

Çekya ile 2018 yılında 33 milyon avro değerinde ithalat gerçekleşirken 2019 ve 2020 yıllarında 39 ve 34 milyon avro seviyesinde olmuştur. 2022 yılında ise ithalat artarak 53,7 milyon avro değerine gerçekleşmiştir.

Fransa ve Kosova arasındaki ithalata baktığımızda 2018 yılında iki ülke arasında 48 milyon avro değerinde gerçekleşmiştir 2019 yılında 47,6 milyon avro 2020 yılında ise 46,2 milyon avro değerinde ithalat olmuştur. 2021 yılında sonra ithalat yükselmeye başlayıp 67,9 milyon avro olmuş 2022 yılında ise ithalat artmaya devam etmiş ve 81,6 milyon avro değerine ulaşmıştır. Hollanda ile gerçekleşen ithalata ise 2018 yılında sonra ithalata bir artış görülmektedir. 2018 yılında ithalat 27,6 milyon avro olurken 2021 yılına kadar artarak 51,2 milyon avro seviyesine çıkmıştır. 2022 yılında ise iki ülke arasında 48,6 milyon avro değerinde gerçekleşmiştir.

AB Ülkeleri	2018	2019	2020	2021	2022
Almanya	24.9	30.9	44.0	61.8	87.8
Avusturya	8.3	8.5	7.1	10.6	15.5
Bulgaristan	7.5	5.2	7.0	16.7	12.7
Çekya	0.8	2.3	2.4	2.4	5.0
Danimarka	2.1	4.2	1.0	3.0	17.0
Fransa	3.4	4.3	7.6	10.5	14.4
Hollanda	14.7	16.3	21.8	20.5	29.1
İtalya	7.8	22.6	28.7	60.2	46.4
Macaristan	0.9	1.3	2.7	3.5	3.7
Polonya	5.0	5.1	5.2	1.6	5.8
Slovenya	13.7	7.0	4.0	9.5	29.7
Yunanistan	1.5	1.5	1.5	4.1	5.0
Toplam	90.6	109.2	133.0	204.4	272.1

Tablo 5: Kosova AB Üyesi Ülkelere İhracatı 2018-2022 (Milyon Avro)

Kaynak : BQK (2024)

Kosova'nın ihracat oranlarına baktığımızda ithalat rakamlarından çok geride olduğunu görmekteyiz bunu başlıca sebepleri de üretimin yeteri kadar olmaması, tarım ve hayvancılığın yeteri kadar gelişmemesinden dolayı gözlenmektedir.

AB ülkeleriyle olan ihracata baktığımızda ise yine ithalatta olduğu gibi Almanya ihracatta ilk sırayı almaktadır.

Kosova ile Almanya arasındaki ihracatı incelediğimizde 2018 yılında 24,9 milyon avro değerinde gerçekleştiğini görmekteyiz. 2019 yılında ise ihracatın arttığını 30,9 milyon avro seviyelerinde gerçekleşmiştir. 2020 yılını incelediğimizde %46,66 bir artışla ihracat 44 milyon avro değerinde gerçekleşmiştir. 2021 yılında ise ihracat artış devam etmiş 61,8 milyon avro değerinde olmuştur. 2022 yılında ise iki ülke arasındaki ihracat 87,8 milyon avro seviyesinde gerçekleşmiştir.

Kosova'nın diğer bir yüksek seviyede ihracat yaptığı ülkede İtalya'dır. İtalya'yla 2018 yılında 7,8 milyon avro değerinde gerçekleşmiştir. 2019 yılında baktığımızda ihracat bir önceki yıla göre %182 artarak 22,6 milyon avro değerinde olmuştur. 2020 yılında ise ihracatın 28 milyon avro olduğu görülmektedir. 2021 yılında ise ihracatın %114,28 artış 60,2 milyon avro gerçekleşmiştir. 2022 yılında iki ülke arasındaki ithalatın azaldığı görülmüş ve %23,33 azalış göstererek 46,4 milyon avro seviyesinde olmuştur.

Diğer bir AB ülkesi olan Hollanda ile Kosova arasındaki ihracata baktığımızda 2018 yılından sonra bir artış görmekteyiz. İki ülke arasında 2018 yılını baktığımızda ihracat oranları 14,7 milyon avro değerinde gerçekleşmiştir. 2019 yılında ise ihracat artmaya devam edip 16,3 milyon avro değerine ulaşmıştır. 2020 yılında ise %31,25 oranında bir artış olup ihracat 21,8 milyon avro olmuştur. 2021 yılını incelediğimizde 20,5 milyona avro ihracat gerçekleşmiştir. 2022 yılında ihracata artış devam etmiş 29,1 milyona avro değerinde olmuştur.

Fransa ile ihracat rakamlarını incelediğimizde 2018 yılında 3,4 milyar avro değerinde gerçeklemiştir. 2019 yılında sonra ihracat 4,3 milyon avro olup 2020 ve 2021 yılında ihracat artarak devam etmiş ve 10,5 milyon avro rakamlarına ulaşmıştır. 2022 yılında ise 14,4 milyon avro seviyesinde iki ülke arasındaki ihracat gerçekleşmiştir.

Diğer bir AB ülkesi olan Slovenya' ya baktığımızda ise Kosova ile 2018 yılında olan ihracat rakamları 13,7 milyon avro olmuştur. 2019 ve 2020 yılına kadar ihracat rakamlarda bir düşüş gerçekleşmiş 2021 yılında ihracat rakamları yükselmeye geçmiştir 2021 yılında 9,5 milyon avro değerinde olmuştur. 2022 yılında ise 29,7 milyon avro değerinde gerçekleşmiştir.

Polonya ile Kosova ihracatını incelediğimizde ise 2018 yılında 5 milyon avro değerinde olup aynı seviyede 2019 ve 2020 yılında da gerçekleşmiştir. 2021 yılında ihracatta bir düşüş gerçekleşmiş 1,6 milyon avro seviyesine gerilemiştir. 2022 yılında ise 5,8 milyon avro değerinde olmuştur.

Kosova'nın Doğrudan Yabancı Yatırımlarına (DYY) baktığımızda ise 2023 yılında toplamda 844,3 milyon avro değerinde yatırım girişi olmuştur. En fazla DYY yapılan ülkeler baktığımızda ise Almanya, İsviçre, ABD, Arnavutluk, Türkiye'yi görmekteyiz. Bu ülkeler Kosova'ya en fazla gayrimenkul, kiralama, inşaat sektörü, iş faaliyetleri arasında yatırım yapmışlardır. (Merkez Bankası BQK).

Tablo 6: Başlıca AB Ülkelerinden Kosova'ya Yapılan Doğrudan Yabancı Yatırımlar (DYY) 2018-2023 (Milyon Avro)

Ülkeler	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Avusturya	11.2	11.9	27.9	22.9	44.7	93.4
Almanya	60.3	70.2	67.5	121.9	194.4	190.4
İngiltere	57.4	0.8	21.4	0.1	-25	48.1
Slovenya	-8.7	6.1	8.1	5.8	20	34
Fransa	5.6	3.4	3.7	10.2	9.9	10.6
Macaristan	0.1	19.1	26.1	3.6	8.2	19.1
Hollanda	-39.7	1.9	0.1	7.6	61.6	22.4

Kanyak : BQK (2024)

AB ülkelerinden Kosova'ya Yapılan Doğrudan Yabancı Yatırımlara (DYY) baktığımızda ilk sıradaki ülke Almanya'dır. Almanya 2023 yılında Kosova'ya 190,4 milyon avro değerinde doğrudan yabancı yatırım yapmıştır. Almanya yaptığı yatırımlar daha çok sağlık, altyapı, sanayi ve gıda sektörlerinde olmuştur. Diğer bir yatırımcı ülke olan Avusturya ise 2023 yılında 93 milyon avro değerinde (DYY) gerçekleştirmiştir. Avusturya 2018 yılında 11,2 milyon avro değerinde yatırım yaparken 2023 yılında ise bu yatırım rakamları 93,4 milyon avro değerine ulaşmıştır.

İngiltere'ye baktığımızda ise 2018 yılında 57,4 milyon avro değerinde doğrudan yabancı yatırım yaptığını görmekteyiz fakat 2018 yılından sonra Kosova'daki siyasi istikrarsızlık, çatışma risklerinde dolayı 2023 yılında kadar (DYY) ler de düşüş görülmektedir. Bu nedenle 2019-2020 yıllarında 0,8 ve 0,1 milyon avro değerinde doğrudan yabancı yatırımlar gerçekleşmiştir. 2023 yılında ise 48,1 milyon avro değerine ulaşmıştır.

Slovenya'ya baktığımızda ise 2018 yılında -8,7 milyon avro değerinde negatif bir yatırım görmemize rağmen diğer yıllarda yatırımlar pozitif geçerek son yıllarda 2022 yılında 20 milyona avro değerinde olmuştur. 2023 yılında ise 34 milyon avro değerinde yatırım gerçekleşmiştir.

Fransa'ya baktığımızda ise 2018 yılında 5,6 milyon avro yatırım yaparken 2021 yılında yatırım rakamları 10,2 milyon avrolara ulaşmıştır. 2023 yılında ise doğrudan yabancı yatırımlar seviyesi 10,6 değerinde olmuştur. Hollanda'ya baktığımızda ise 2018 yılında siyasi istikrarsızlığın olmasından dolayı negatif bir yatırım görülmüştür. -39.7 milyon avro değerinde gerçekleşmiştir. Ancak diğer yıllara baktığımızda bu negatiflik ortadan kalkmış ve doğrudan yabancı yatırımlar pozitif hal alarak yükselmeye başlamıştır. 2019 yılında 1,9, 2021 yılında 7,6'i 2022 yılında 61,6 milyon avro değerinde gerçekleşmiştir. 2023 yılında ise 22,4 milyon avro (DYY) olmuştur.

Macaristan'ın (DYY) rakamlara incelediğimizde 2018 yılında 0,1 milyona avro olurken, diğer yıllarda yatırımlar artıp 2019 yılında 19,1 milyon avro değerinde gerçekleşmiştir. 2020 yılında ise doğrudan yabancı yatırımlar 26,1 milyon avro rakamlarına çıkmıştır. 2023 yılında ise 19,1 milyon avro değerinde yatırımların gerçekleştiği görülmektedir.

III. BÖLÜM

3.Doğrudan Yabancı Yatırımların Kosova Ekonomisine Etkileri Ve Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Büyüme Ve İstihdam İlişkisinin Analizi

Kavramsal olarak Doğrudan Yabancı Yatırımlara (DYY) ifade ettiğimizde, bir ülkenin yabancı ülkelere gelen ve farklı şekilde faaliyet gösteren, yabancı ülkenin yatırımları şeklinde söylenebilir (Arıkan, 2006: 6) ya da ekonomik olarak ülkelerin sermayelerini arttırmak için kullandıkları yatırım yollarında bir tanesidir şeklinde ifade edilebilir. Yabancı yatırımlar bir ülke firmasının başka bir ülkeye transfer yaparak sermaye stokunu artıran, Ar-GE ve teknoloji geliştiren yatırımlardır (Kocatürk, 2022: 17).

Doğrudan yabancı yatırımlar (DYY) bir ülkede firma satın alma veya kurulan firmanın sermayesini karşılayarak diğer ülkeden teknoloji, bilgi birikimi getirerek ve bu yatırımın kontrolünü ele geçirerek sermaye transferi yapmakta ifade edilmektedir (Kula, 2006: 29).

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler milli gelirlerinin düşük olması ve yeterince tasarruf yapılmamasından dolayı istenilen düzeyde yatırım sağlamamaktadırlar. Yeterli düzeyde yatırım birikimi olmamasından ötürü istenilen ekonomik büyüme gerçekleşemez. Bu nedenle DYY' ler sermaye eksikliğini tamamlayarak ekonomik büyümeye yardımcı olmaktadır. Ülkeler DYY'lerin bu olumlu etkilerinden dolayı sermaye hareketlerinin önündeki engelleri kaldırarak sermaye girişimini kolaylaştırmaya başlamışlardır Agenor, P. R. (2001).

Bu bölümde ise Doğrudan Yabancı Yatırımlar (DYY) Kosova ekonomisi üzerindeki olumlu ya da olumsuz etkilerini, ekonomiye olan katkısını, ülkedeki rekabet ortamını ve istihdamını nasıl etkilediği incelenmektedir.

3.1. Doğrudan Yabancı Yatırımların Kosova Ekonomisi Üzerinde Olumsuz Etkileri

Kosova Ekonomisine baktığımızda gelişmekte olan bir ekonomiye sahiptir. Ancak yeteri kadar sermaye birikimi olmadığından ülke içindeki yatırımlar ülke ekonomisinin büyümesine ve gelişmesine engel olmaktadır. Bunda dolayı Kosova sermaye hareketlerini serbest bırakarak diğer ülkelerden doğrudan yabancı yatırımlar almaktadır. Bu Doğrudan Yabancı Yatırımlar (DYY) Kosova ekonomisi olumlu etkilerinin yanında olumsuz etkileri de olabilir.

Olumsuz etkilerine baktığımızda ülkenin kaynaklarını sömürülmesine neden olabilir. Diğer ülkelerden gelen yabancı şirketler ülkede bulunan yerel kaynakları aşırı bir şekilde kullanabilir. Bu kaynakların sömürülmesine ve devam ettirilebilir kaynakların azalmasına neden olabilir.

Diğer bir olumsuz etki ise (DYY)'lerin ülkede bulunan yerel firmaları ya da küçük işletmelerin rekabet edemeyecek bir pozisyona sokabilir. Pazarın çeşitliliğini bozabilir bu yüzden yerel firmaların batmasına ve yabancı şirketlerin tek başlarına pazar hâkimiyetlerini kurmasına neden olmaktadır.

Bazı yabancı yatırımlar ise çevresel olarak olumsuz etkilere neden olabilir. Kaynakların aşırı kullanılması, çevre dostu olmayan ürünlerin üretilmesi, kontrolsüz bir şekilde atıkların boşaltılması ekosisteme zarar verebilir. DYY'nin bazı uygulamaları ise sosyal olarak kötü bir etki yaratabilir (Örneğin işçi haklarının ihlali ya da halkın kendi topraklarını kullanılmasının engellenmesi gibi.).

Bazen DYY'ler aşırı derece olması ülkenin dışarıdan gelen yatırımlara bağımlı olmasına neden olmaktadır. Ekonomik bağımlılık ise Kosova gibi gelişmekte olan ülkeleri olumsuz etkilemektedir. Bu dışa bağımlılık yerel ekonomiyi dış faktörlere karşı etkisiz hale sokabilir.

Bilhassa yatırım yapan ülkede bir ekonomik kriz çıkması ülkenin ekonomisine zarar vermektedir.

3.1.1. Ödemeler Bilançosu Üzerine Olumsuz Etkisi

Kosova ekonomisinde incelediğimizde Doğrudan Yabancı Yatırımların (DYY) ödemelerin bilançosuna karşı olumsuz etkileri olabilmektedir. Örnek olarak dışa bağımlılık artışı gerçekleşebilmektedir. Ayrıca yabancı firmaların yerel mal sağlayıcıların yerine kendi tedarikçilerini kullanması durumunda ithalatın artmasına neden olmaktadır. Bu da ödemeler bilançosuna olumsuz bir şekilde etki edebilir. Bunun nedeni de ithalat artışı döviz çıkışını artırabilmektedir.

Ödemeler dengesine diğer bir olumsuz etki ise sermaye çıkışının olmasıdır. Çünkü yabancı yatırımlar sermaye transferlerinin olmasıyla meydana gelmektedir. Ancak bu durum ödemeler bilançosunu kısa bir zamanda olumsuz etkileyebilmektedir. Bunun nedeni ise sermaye çıkışının gerçekleşmesidir.

Diğer bir yabancı yatırımların ödemeler bilançosu olumsuz etkisi ise Kosova'nın dış ticaret dengesinin bozulmasıdır. Yabancı firmanın yatırım için gerekli olan hammadde, teknoloji, ekipman ithalatı gerçekleştiğinde dış ticaret açığını meydana getirebilir. Bu yüzden de ödemeler bilançosundaki dengeyi bozup bilançoğu olumsuz yönde etkilemektedir.

Yabancı yatırımcıların yatırım yaptıkları ülkeden kendi ülkelerine karlarını transfer etmeleri ödemeler bilançosunu negatif şekilde etkilemektedir. Çünkü ülkede döviz çıkışına neden olmasıyla ödemeler dengesinde düzensizliğe neden olmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımların diğer bir negatif etkisi ise ülkede bulunan yerel firmaların rekabet gücünü düşürmektedir. Bu da yerel firmaların üretiminde azalmasına ve dış ticaret açığının yükselmesine meydana getirmektedir. Bu yüzden ödemeler bilançosuna negatif şekilde etki etmektedir.

Yabancı yatırımların diğer bir olumsuz etkisi ise döviz kuru dalgalanmalarına sebep olmaktadır. Yabancı yatırımcıların yaptıkları dengesiz yatırım miktarları nedeniyle dövizde dalgalanmalarına sebep olmaktadır bu da ödemeler dengesini negatif yönden etkilemektedir.

3.1.2 Rekabet Üzerine Olumsuz Etkisi

Kosova'ya yapılan Doğrudan Yabancı Yatırımların (DYY) rekabet üzerinden olumsuz etkilerini incelediğimizde olumsuz etkilerinden biri yabancı şirket ya da firmaların pazar hâkimiyeti ya da tekelcilik oluşturmalarıdır. Çünkü yabancı firmalar rekabeti sınırlandırmak ya da pazarda tekel haline gelmek isteyebilirler. Bundan dolayı tüketicilerin pazardaki seçenekleri azalabilir ve fiyatlarda bir dengesizlik oluşarak fiyatların artmasına neden olabilir.

Yabancı yatırımların rekabete diğer bir negative etkisi ise ülkede bulunan yerel firmaların rekabet gücünü kaybetmesidir. Çünkü dışardan gelen yatırımlar normalde büyük sermaye ve yeni teknolojiyle pazara girmektedirler. Bu durumdan dolayı ülkedeki yerel firmaların rekabet güçlerinin azaldığı görülmektedir. Ayrıca yabancı şirketlerin yerel firmalarla rekabet edebilmesi için düşük maliyetlerde üretimler yapabilir ya da gelişmiş teknolojiyi kullanarak yeni ürün ve hizmetler oluşturabilir. Bu yüzden yerel firmaların Pazar paylarını kaybetmelerine veya firmaların kapanmalarına neden olmaktadır.

Diğer bir yatırımların rekabete olumsuz etkisi ise ülkede bulunan iş gücünün dışlanmasıdır.

Çünkü yabancı yatırımlarla gelen firmalar bazı durumlarda kendi ülkelerinde bulunan uzman personellerini kullanabilirler. Bundan dolayı ülkedeki işgücünün dışlanmasına ve işsizlik rakamlarının yükselmesine neden olabilmektedir. Bazı durumlarda uygun olmadığı için yerel işgücü istihdamda kullanılmayabilir.

3.1.3 Üretim Teknolojisi Üzerine Olumsuz Etkisi

Kosova'daki üretim teknolojisine Doğrudan Yabancı Yatırımların (DYY) olumsuz etkisine baktığımızda dış ülkedeki teknolojiye bağımlı kalınması ya da iş gücü becerilerinin yetersiz kalması olabilir. Ayrıca olumsuz etkisinin diğer bir nedeni ise ülkedeki sektöre, yatırım niteliğine ve ekonomik koşullara bağlıdır.

Üretim teknolojisi olumsuz etkileyen unsurlardan birtaneside dışa bağımlı olan teknolojik bağımlılıktır. Bu bağımlılıkta yabancı yatırımcılar kendi ülkelerindeki teknolojiyi yatırım yaptıkları ülkeye getirerek ülkedeki yerel firmalarla rekabet etmek için kullanırlar. Bundan dolayı yerel firmalar kendi teknolojilerini geliştirmekte etkisiz hale gelebilir ve teknolojik bağımlılıklarını artırabilirler.

Yabancı yatırımların teknolojiye olumsuz yönde etkileyen diğer bir olumsuz yönü yatırım yaptıkları ülkeye teknoloji transferi yapmamaktadırlar. Bunu nedeni ise teknoloji transferinin gerçekleşmemesi yada kısıtlanması ülkedeki yerel firmaların teknolojiye ulaşmalarında sıkıntı çekmesine ve verimliliklerinin azalmasına neden olmaktadır. Diğer bir etkisi ise ülkedeki istihdamı olumsuz yönde etkilemesidir. Yabancı yatırımcılar yatırım yaptıkları ülkeye kendi uzman personlenini getirir ve ya yerel işgücün düşük nitelikte işlerde çalıştırırlar. Bundan dolayı da ülkedeki iş gücünün teknik becerileri pasifleşmeye ve verimliliğin azalmasına neden olmaktadır.

Sonuç olarak yabancı yatırımların Kosova'ya hem olumlu yönde hem de olumsuz yönde etkisi olabilir. Ancak bu olumsuz yönde etkileri azaltmak için Kosova'nın yönetsel ve etkin bir politika düzenlemesiyle yatırımları olumlu yöne çevirebilir. Ayrıca yönetimin yabancı yatırımları dengeli bir biçimde yönetmesi olumlu yönde etki edebilir.

3.2. Doğrudan Yabancı Yatırımların Kosova Ekonomisi Üzerinde Olumlu Etkiler

Doğrudan Yabancı Yatırımlar (DYY) ev sahibi ülkenin ekonomisini düzelmesine yardımcı olmak, ülkeye döviz getirmek, ülkedeki üretimi artırmak, ülkenin sermaye birikimini artırmak, ülkeye teknoloji transferi gerçekleştirmek, istihdam oluşturarak olumlu etkileri sağlamaktadır. (Seyidoğlu, 2002:139).

Yabancı yatırımcı ülkeye geldiğinde beraberinde yeni teknoloji ve iş sistemlerini getirmektedirler. Bunda dolayı yerel firmaların bu teknoloji ve yöntemlerden yararlanarak üretim verimliliği artabilir ayrıca uluslararası standartlarada uyum sağlamasına neden olabilir. Bu durumda ülkeye giren teknolojik transferler ekonomi üzerinde pozitif bir etki bırakabilmektedir

Yabancı yatırımların ekonomiye diğer bir olumlu etkinliğine baktığımızda ekonomik büyümeye ve gelir artışına bir etkisi olduğunu görmekteyiz. Ülkeye gelen yatırımların yeni sektörler oluşturması ve yatırımların çeşitlendirilmesi ekonomik büyümeye etkisi olumlu bir şekilde yansımaktadır (Arslan ve Kökocak, 2006).

Yabancı yatırımların diğer bir pozitif etkisi dış ticaretin geliştirmesidir. Ülkeye gelen yatırımların üretim kapasitesini artırmasıyla uluslararası pazara ulaşmasını kolaylaştırarak dış ticaretin artmasına neden olabilir. Bu yüzden ihracatın artmasına ve ticaret dengesinin oluşmasına yardımcı olmaktadır (Polat,2019:163).

Doğrudan yabancı yatırımların istihdam yaratmasında ekonomiye olumlu bir etkisi vardır. Ülkeye gelen yabancı yatırımlar iş gücünün artmasına ve yerel halk için yeni iş yaratmasına olanak sağlamaktadır. Bu durum işsizlik rakamlarının azalmasına ve gelir seviyesinin artmasına neden olmaktadır. Ayrıca yabancı yatırımlar altyapı projelerine ve hizmet sektörüne de yatırımlar yapmaktadır. Bu yatırımlar ulaşım ağlarının gelişmesine ve enerji sektörünün gelişmesine neden olmaktadır.

3.2.1. Sermaye Birikimi Üzerine Olumlu Etkileri

İlk olarak sermaye birikimi ekonominin büyüme ve kalkınmanın temel bir unsurudur. Doğrudan yabancı yatırımların sermaye birikimi üzerinde olumlu etkilerin bakıtığımızda yatırımlarda bir artış ve genişlemeye neden olduğu istihdam ve geliri artırdığına ayrıca teknoloji, inovasyon ve rekabet gücünün düzelmesine neden olduğunu görmekteyiz.

Yabancı yatırımların sermaye yoğun sektörler yatırım yapması, bu yatırımların fabrika veya üretim tesislerinin gelişmesine katkıda bulunması üretim kapasitesinin artmasına ve ekonomik büyümenin artmasına olanak sağlamaktadır. Sermaye birikimine olumlu diğer bir yabancı yatırımlar ise istihdam ve gelire olan etkisidir. Gelen yabancı yatırımlar iş gücü talebi yaratarak, yeni iş fırsatları oluşturabilir. Bu olayda gelirlerin yükselmesine ve bireylerin tasaruflarını artırmalarına neden olmaktadır. Artan gelirle beraber hanehalkında birikimi artması toplam sermaye birikiminin üzerine olumlu bir etkisi olmaktadır. (Moosa, 2002)

Doğrudan yabancı yatırımların ülkeye gelmesiyle ülkeye getirdikleri yeni teknolojik yatırımlar inovasyonların artmasıyla beraber yerel firmaların rekabet gücünün artmasına olanak sağlayabilir. Bu durumdan dolayı piyasada yenilikçi ürünlerin ortaya çıkması pazar paylarının artması ülkede sermaye birikimlerinin daha fazla oluşmasına katkı sağlamaktadır.

Yabancı yatırımlar çoğu kez altyapı gelişmesine yatırımlar yapmaktadırlar. Bu da iletişim, ulaşım ve enerji gibi altyapıların yenilenmesine ve genişlemesine neden olmaktadır. Dinçsoy ve Can (2023) çalışmasında enerji kaynaklarına olan dışa bağımlılığını azaltmak amacıyla yenilenebilir enerji üretimini artırmaya yönelik yaptığı yatırımlarla bu kaynakların üretiminde büyüdüğü sonucuna ulaşmıştır. Daha iyi bir altyapı ekonomik faaliyetlerin artması ve gelişmesine ayrıca altyapının gelişmiş olmasında yatırım oranlarının iyileşmesine neden olmaktadır.

3.2.2. Milli Gelir Düzeyi ve İstihdam Üzerine Olumlu Etkisi

Doğrudan Yabancı Yatırımların ülkeye gelmesiyle beraber üretkenlik ve verimliliğin artmasıyla milli gelir düzeyine olumlu bir etkisi olmaktadır. Yabancı yatırımlar getirdiği teknoloji ve yeni yöntemler ülke ekonomisinin gelişmesini sağlar. Bu durumda ülkedeki firmaların üretimlerini artmasına ve milli geliri düzeyinin artmasına olanak sağlamaktadır. Bu yöntemle yeni teknolojiler sayesinde üretim daha fazla olması daha fazla katma değer olmasına neden olmaktadır. Böylece milli gelir düzeyine olumlu etkisinin olduğunu görmekteyiz. (J.H. Dunning 1970).

İstihdam üzerinde olumlu etkisine baktığımızda yabancı yatırımların gelmesiyle iş olanaklarını artması ve yeni işlerin artmasıyla milli geliri pozitif yönde etkilemektedir. Örneğin hizmet sektörüne olan yatırımların artması, yeni fabrikaların açılması ya da genişletilmesi veya yeni altyapı projelerin gerçekleştirilmesi ülkedeki iş gücünün istihdam edilmesine olanak sağlamaktadır. Bu durumda milli gelirin artmasına ve ekonomik aktivitelerin çoğalmasına neden olmaktadır.

Yabancı yatırımlar sayesinde ülkedeki firmaların uluslararası pazarlara ulaşmasını kolaylaştırmaktadır. Bu durumda dış ticaretin artmasına ve ihracata gelen gelirleri yükselmesine neden olmaktadır. Yerel şirketlerin uluslararası pazara açılmasıyla rekabet gücünü artırmaktadır. Bu da ülkedeki üretimin daha fazla artmasına ve milli gelirin düzeyinin artmasına olanak sağlamaktadır. Ayrıca istihdamda olumlu şekilde yansımaktadır.

3.2.3. Ödemeler Bilançosu Üzerine Olumlu Etkileri

Doğrudan Yabancı Yatırımların dış ticaret dengesini pozitif şekilde etki etmesi ödemeler bilançosu üzerinde olumlu bir etki bırakmasına neden olmaktadır. Genellikle yabancı yatırımların üretim gücünü artırması ihracatı güçlendirmektedir. Ayrıca ülkedeki fabrikaların açılması ve hizmet sektörüne olan yatırımların artması yerel firmaların dış pazara açılmasına olanak sağlamaktadır. Bu durumdan dolayı net ihracat gelirlerinin yükselmesine ve dış ticaret dengesinin pozitif yönde etkilenmesine katkı sağlamaktadır. (Broadman, 2005)

Yabancı yatırımların ödemeler bilançosuna diğer bir olumlu etkisi ise cari işlemler dengesini pozitif yönde etkilemesidir. Ülkeye gelen yatırımlar döviz girişini artırmaktadır. Bu döviz girişi yatırımcının teknoloji, sermaye, işletme olanakları getirmesiyle sağlanmaktadır. Ülkeye gelen döviz girişide cari işlemler dengesine yararlı bir şekilde etkilemesine neden olmaktadır. Ayrıca ülkeye giren döviz girişide finansman kaynakların artmasında yardımcı olmaktadır.

Ülkeye gelen doğrudan yabancı yatırımların artış göstermesi ülkedeki uluslararası rezervleride etkilemektedir. Bir ülkenin güçlü uluslararası rezervleri varsa dış ödemelerde kolaylık sağlamasına neden olmaktadır. Ayrıca dışardan gelen şoklarada ekonomin dirençli durmasında olanak sağlamaktadır Buda ödemeler bilançosuna pozitif bir etki sağlamaktadır.

Yabancı yatırımların diğer bir olumlu etkisi ise Finansman maliyetlerinin azalmasına neden olmaktadır. Güçlü ve dengeli bir ödemeler bilançosu Kosova'nın uluslararası kredi notlarını yükseltmesine neden olmaktadır. Buda ülkenin uluslararası piyasalarında daha düşük rakamlarda borçlanmasına olanak sağlamaktadır.

3.2.4. Teknoloji Üzerine Olumlu Etkileri

Kosova ekonomisinde Doğrudan Yabancı yatırımların teknoloji üzerindeki olumlu etkisini incelediğimizde yabancı yatırımların yerel firmaların teknolojik altyapısını geliştirmekte ve ülke endüstrilerinin uluslararası standartlara gelmesini sağlamaktadır. Ayrıca Kosova'ya teknolojik transferlerle birlikte yeni iş fırsatların oluşmasına ve istihdamın artmasına neden olmaktadır.

Doğrudan yabancı yatırımların Kosova'ya teknolojik olarak diğer bir olumlu etkisi de yatırımcıların ülkeye inovasyon ve AR-GE yatırımı yapmalarıdır. Bu yatırımlar sayesinde yeni mal ve hizmetlerin oluşturulmasına, ülkedeki bilimsek kapasitenin ve insan yeteneklerinin seviyesinin artmasına yardımcı olmaktadır. Ayrıca AR-GE faaliyetlerinin artması teknolojik yeniliklerin daha hızlı yayılmasına olanak sağlamaktadır.

Bundan başka yatırımcıların getirdiği yeni teknolojik iş maddeleri sayesinde ülkedeki firmalar uluslararası pazarda rekabet etme fırsatını kazanmasına yardımcı olabilmektedir. Ayrıca ülkedeki yerel firmaların ihracatlarını artırma ve dış pazarlara açılma olanağı sağlayabilmektedir.

Ülkedeki altyapı gelişiminin teknolojik olarak artması ve gelişmesi doğrudan yabancı yatırımların diğer bir olumlu etkisidir. Yatırımlarla ulaşımın, iletişimin geliştirilmesi hem ekonomik büyümeye hemde teknolojinin yaygınlaşmasına yardımcı olmaktadır.

3.2.5. Fiyatlar Üzerine Olumlu Etkileri

Kosova ekonomisinde Doğrudan Yabancı Yatırımların fiyatlar üzerindeki olumlu etkisinde baktığımızda yabancı yatırımcıların piyasaya yeni firmalara getirmesiyle beraber rekabeti artırmaktadır. Bundan dolayı piyasadaki rekabetin artmasıyla mal ve hizmetlerin fiyatlarının düşmesine ve fiyatlardaki değişimlerin kontrol edilmesine yardımcı olmaktadır. Ayrıca rekabetçi bir ortamın oluşturmasıyla tüketicilere kaliteli ürünlerin daha uygun fiyata erişmesine neden olmaktadır.

Yabancı yatırımların ülkeye gelmesiyle beraber verimlilik artışıda gerçekleşmektedir. Bu verimlilik artışıyla maliyetler azalabilir ve tüketici fiyatlarına pozitif şekilde yansıyabilmektedir. Örneğin yabancı yatırımların ülkeye yeni üretim teknolojilerin ya da iş olanaklarını kolaylaştıracak teknolojileri getirmesiyle yerel firmaların üretim kapasitelerinin artırabilmektedir.

Yabancı yatırımların ülkeye fiyatlar bakımından diğer bir olumlu etkisi yatırımlara beraber piyasaya yeni ürünlerin getirilmesi ve ürün çeşitliliğin artmasına neden olmasıdır. Bu durum tüketicilerin bütçe ve tercihlerinin artmasına olanak sağlamaktadır. Bu da fiyatlar üzerinde bir baskı oluşturarak fiyat politikasını dengelemektedir. Ayrıca yatırımların fiyatlar üzerindeki etkisi tüketici refahında pozitif şekilde etkileyebilir. Tüketicinin mal hizmetleri daha düşük fiyata alması satın alma gücünü ve yaşam standartlarını düzeltebilir.

Son olarakta yatırımların lojistik, altyapı ve tedarik zinciri gibi alanlarda yapılan geliştirmeler sayesinde girdi maliyetlerini azaltabilir ve tüketici fiyatlarını iyileşmesine yardımcı olabilmektedir.

3.2.6. Piyasa Rekabeti Üzerine Olumlu Etkileri

Doğrudan Yabancı Yatırımların Kosova ekonomisinde piyasa rekabetine olumlu etkilerine incelediğimizde ülkede yeni girişimlerin artmasına neden olmaktadır. Bu durum yabancı yatırımların ülkede yeni iş yerleri ve firmaları genişletmesiyle piyasadaki payın büyümesine ve ülkedeki rekabetin artmasına neden olabilmektedir. Ayrıca yabancı yatırımlar piyasadaki rekabeti artırarak rekabetçi fiyatlandırmayı desteklemektedir. Örneğin pazara giren yeni firmalar mal ve hizmet ürünlerini daha ucuz fiyata satarak daha fazla müşteri tutmaya çalışırlar. Bu da tüketicilerin yararına olup daha uygun fiyatlara alışveriş yapımlarına olanak sağlamaktadır (Rodrigues, 1996).

Yabancı yatırımların piyasa rekabetine diğer bir etkisi ise hizmet kalitesinde bir düzelmeye neden olduğu görmektedir. Çünkü dışardan gelen firmalara karşı yerel firmalar rekabete avantaj sağlamak ve tüketicileri memnun etmek için hizmet kalitesini artırarak piyasada ayakta kalmaya çalışırlar. Buda Kosova ekonomisine olumlu bir etki bırakmasına neden olmaktadır.

Doğrudan yabancı yatırımların rekabet piyasasına olumlu bir etkisi ise ülkeye yeni teknolojilerin iş piyasasına girmesini sağlamasıdır. Bu da ülkede bulunan yerel firmaların üretimdeki kapasitelerinin artmasına ve piyasada rekabet edebilmelerine sağlamasına yol açmaktadır. Ancak yabancı yatırımların piyasadaki rekabet üzerine olumlu etkilerini tam gerçekleştirebilmesi için yerel politikaların destekleyici olması ve adil rekabet ortamını sağlanması önemlidir. Ayrıca yerel firmalarında yabancı yatırımlarla gelen teknolojik ve teknik programlarda entegre edilmesi gereklidir. (Yaşar, 2005)

3.2.7. Makroekonomik Göstergeler Üzerine Etkileri

Doğrudan Yabancı Yatırımların Kosova'nın makroekonomik göstergeler üzerine etkileri baktığımızda hem olumlu hemde olumsuz etkileri olabilmektedir. DYY'lerin ekonomik büyümeye etkisi baktığımızda yabancı yatırımlar normalde ekonomik büyümeyi teşvik etmektedir. Ülkedeki yatırımlarına artmasıyla beraber üretimdeki seviyenin artması ve bundan dolayı iş gücü seviyesinde artmasıyla birlikte milli gelirin artmasına neden olabilir. Bu durumda ekonominin büyümes hızını artırabilmektedir (Koç Aytekin, G. 2019).

Yabancı yatırımların makroekonomik göstergelerden olan istihdama etkisi vardır. Ülkeye gelen yabancı yatırımlar yeni iş olanakları sağlamasıyla beraber ülkedeki istihdamı artırabilmektedirler. Ülkede yeni fabrikaların açılması ya da kapasitelerin genişlemesi, yeni şirket ve ofislerin açılması Kosova'daki iş gücü talebinin artmasına neden olmaktadır bu nedenlerden dolayı ülkedeki işsizlik oranlarının düşmesine yardımcı olmaktadır.

Ülkeye gelen yabancı yatırımlar Dış ticaret dengesinde etki etmektedir. Ülkedeki sektörlere göre yapılan yatırımlar ihracat ve ithalatları artırabilmekte yada azaltabilmektedir. Bu durumda ülkenin dış ticaret dengesini düzeltebilir veya ülkenin cari açığını azaltabilmektedir. Finans piyasalarına olan etkilerine baktığımızda ise yatırımların sermaye piyasalarını olumlu bir etkisi olduğunu ve ülkedeki hisse senedi piyasaların gelişmesine yol açabildiğini görmekteyiz.

DYY'lerin makroekonomik göstergelere olumlu etkileri olduğu gibi olumsuz etkileride olmaktadır. Bazı durumlarda yatırımlar nedeniyle ülkede dışa bağımlılık ortaya çıkmasına neden olabilir, yerel firmaların rekabet ortamında ezilmesine yol açabilmektedir. Bu nedenle ülkeye gelen yabancı yatırımlar iyi yönetilip ülke şartlarına göre entegre edilmesi tavsiye edilmektedir. Böylece ülkenin ekonomik büyüme ve kalkınmasına katkıda bulunabilirler.

3.2.8. Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri

Kosova ekonomisinde DYY'lerin ekonomik büyüme üzerine etkilerine baktığımızda genellikle olumlu bir şekilde etki ettiğini görmekteyiz. Ülkeye gelen yabancı yatırımlar sayesinde üretim kapasitesinin artmasına neden olmaktadır. Üretim kapasitesinin artmasıyla beraber ülkedeki yeni fabrikaların, şirketlerin açılmasına ve yeni hizmetlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Buda ülkedeki üretimin artmasına ve ülke ekonomisinin büyüme hızına olumlu bir yönde etkilemesine yol açtığını görmekteyiz (Karluk, 2002).

Yabancı yatırımlarla birlikte ülkeye yeni teknolojik transferlerini gerçekleşmesiyle üretimdeki verimliliğin artmasına neden olmaktadır. Bu durumda verimliliğin artmasıyla ülkedeki üretim faktörlerinin ve istihdam hacminin olumlu yönde etkilenmesine neden olmaktadır. Ayrıca teknolojik altyapısında geliştirilmesi ülkedeki üretkenlik seviyesini artırarak ekonomik büyümeye yardımcı olmaktadır.

Doğrudan yabancı yatırımların geldikleri ülkede yeni iş yerleri ve iş imkânları yaratarak iş gücünün artmasına ayrıca işsizlik oranlarının da düşmesine neden olmaktadır. Ülkede yeni iş yerlerinin açılması halkın gelir düzeyini yükseltebilir bu da ülkenin ekonomik büyümesine olumlu bir yönde katkı sağlayabilmektedir. (Rugman ve Ahiakpor, 1991)

Ancak yabancı yatırımların ekonomik büyümeye olumlu etkilerinden başka olumsuz etkileride bulunmaktadır. Bazı durumlarda yabancı yatırımlar ülkedeki yerel firmalara rekabet baskısı oluşturabilir bu durumda yerel firmaların piyasadaki paylarını olumsuz yönde etkileyebilir. Ayrıca sosyal ve çevresel bakımdan olumsuz bir etki yaratıgıda görülmektedir. Örneğin ülkedeki doğal zenginliklerin aşırı kullanımı ya da ülkedeki toplulukların yaşam tarzlarını olumsuz şekilde etkilenmesi gibi. Bu yüzden ülkeye gelen yabancı yatırımların ülke koşullarına uygun ve sürdürebilir politikaların uygulanması önerilmektedir.

3.2.9. İstihdam Üzerine Etkileri

Doğrudan yabancı yatırımların Kosova'daki istihdam üzerinde etkilerin baktığımızda hem olumlu hemde olumsuz etkilerinin olduğunu görmekteyiz. Olumlu yanlarına baktığımızda yabancı yatırımlar geldikleri ülkede yeni iş imkânları yaratmaktadırlar. Genellikle geldikleri ülkede yeni firmaların açılmasına ve mevcut firmaların genişlemesine neden olmaktadır. Buda ekonomide yeni istihdam alanlarına açılmasına işsizlik oranlarının düşmesine katkı sağlayabilmektedir. Ayrıca iş gücünün artmasıyla ekonomide üretimin artması ve ekonomik büyümeye katkısıda olmaktadır.

Yabancı yatırımcılar yatırım yaptıkları ülkeye istihdama kaliteli iş olanakları sunmaktadır. Kaliteli iş olanakları sayesinde ülkedeki yere iş gücünün kabiliyetlerinin geliştirmesine neden olmaktadır. Ayrıca kaliteli iş olanakları sunmasından dolayı iş gücü piyasasında etkilemektedir. Yatırımcılar piyasaya rekabetçi ücretler sunarak iş gücünün gelirinin artmasına katkı sağlamaktadır (Dunning ve Lundan, 2008)

DYY'lerin Kosova ekonomisine olumsuz etkisi baktığımızda ise yaptıkları yatırımlar nedeniyle ülkede geçici işler kurabilirler. Bundan dolayı uzun vadede iş olanakları sağlayamadıklarından dolayı istihdamda bir belirsizlik yaratabilirler. Bu nedenden dolayı Kosova ekonomisine olumsuz bir etkiye sebep olmaktadır. Ayrıca ülkede çalışan iş gücünün yurt dışına kaçmasına öncülük edebilir. Örneğin yüksek teknoloji gerektiren işlerde çalışan iş gücü ücretlerin daha cazip gelmesiyle beraber yabancı şirkete çalışmaya başlayıp kendi ülkesinde kalmamasına neden olmaktadır.

Sonuç olarak Doğrudan Yabancı Yatırımların Kosova istihdamına etkileri karışıktır. Çünkü yatırımların olumlu yada olumsuz etkisi yatırım türüne ve yerel ekonomik şartlara bağlıdır. Ancak yabancı yatırımların yeni istihdam olanakları yaratmak ve ekonomiye katkı sağlaması ülkeye olumlu bir etkiside olmaktadır.

4.BÖLÜM: Kosova’da Sermaye Yatırımları, Ekonomik Büyüme ve İstihdam Değişkenlerinin Ekonometrik Model Kapsamında Değerlendirilmesi

4.1. Literatür Taraması

Günümüzde küreselleşmenin artmasıyla birlikte ülkeler arasındaki teknolojik, ekonomik ve ticaret bakımından sınırların ortadan kalkması ülkeler arasındaki doğrudan yabancı yatırımların önemini artırmıştır (De Mello, L. R.1997). Doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme ve istihdama olan etkilerinin incelendiği çalışmalara bakıldığında literatürde ortak bir görüş ortaya çıkmadığı görülmektedir. Çalışmalarda farklı dönem aralıkları ve farklı ülke şartlarının olmasında dolayı farklı modeller ve farklı sonuçlar ortaya çıkmasına neden olmuştur. Doğrudan yabancı yatırımların istihdam ve ekonomik büyümeye etki eden çalışmalarla ilgili aşağıda literatür taraması yapılmıştır.

Tshepo,1990-2013 yılları arasında Güney Afirka ülkeleri arasında Granger nedensellik testi ve Johansen eşbütünleşme testi yaparak Doğrudan yabancı yatırımların büyüme ve istihdama olan ilişkisini incelemiştir. Bu analizin sonucunda değişkenler arasında uzun dönemde pozitif bir ilişki olduğu sonucuna varmıştır (Tshepo, M., 2014)

Brincikova ve Darmo,1993 ve 2021 yılları arasında V4 ülkeleri arasında Panel veri analizi yaparak Ekonomik Büyüme, DYY, istihdam, işsizlik oranı, çıktı açığı arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Bu analiz Doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyümeye etkisi olduğunu istihdama ise önemli bir etkisi olmadığı sonucu ortaya çıkmıştır (Brincikova, Z. ve Darmo, L., 2014)

Işık, 1970-2014 yıllarını kapsayan ARDL ve Granger nedensellik testi yaparak Doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyümeye ve istihdama bir etkisinin olup olmadığını incelemiştir. DYY ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü ve uzun dönemli bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır (Işık, C. ,2016).

Mencinger, 1994-2000 yılları arasında Geçiş ekonomiler inceleyerek Granger nedensellik testini kullanarak doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkisini analiz etmiştir. Bu analizde doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyümeyi artırdığını söylerken, ekonomik büyümenin doğrudan yabancı yatırımları artırmadığı analiz edilmiştir (Mencinger, J. ,2003).

Alıcı ve Ucal, 1987-2002 yılları arasında Türkiye için yaptıkları analizde, VAR, Todo-Yamato ve Granger nedensellik testlerini uygulayarak Doğrudan yabancı yatırımların ihracata ve endüstriyel üretime bir olumlu katkısının olmadığı, bundan dolayı doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme ile anlamlı bir ilişkisi olmadığı sonucuna varılmıştır (Alıcı Akgüç, A. ve M.Ş. Ucal,2003).

Saray, 1970-2009 dönemleri arasında Türkiye uyguladıkları analizde, ARDL, eşbütünleşme ve hata düzeltme modeline bakarak ülkeye gelen doğrudan yabancı yatırımların uzun dönemde ve istatistik bakımından aralarında anlamsız bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır (Saray, M. O.,2011).

Grahovac ve Softic, Batı balkan ülkeleri arasında 2000-2014 yılları arasında doğrudan yabancı yatırımlar ile istihdam arasındaki ilişkiyi Çoklu doğrusal regresyon modeli ile incelemişlerdir. Bu analizde DYY'nin Hırvatistan ülkesinde işsizliğe karşı olumlu bir etkisi olurken diğer ülkeler ise DYY 'nin işsizliğe karşı bir etkisi olmadığı ortaya çıkmıştır (Grahovac, D. ve Softic, S.,2017).

Noyan Yalman ve Koşaroğlu, 1988-2016 yılları arasında Türkiye'de ki DYY işsizlik oranı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemek için Todo-Yamamoto testi kullanmıştır.

Bu analizde DYY'nin büyüme ve işsizlik arasında nedensellik ilişkisi olmadığı sonucuna varılmıştır. (Noyan Yalman, İ. ve Koşaroğlu, Ş. M.,2017)

Dursun,1995-2019 dönemlerinde BRICS-T ülkeleri Panel veri analizi kullanılarak doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme ve istihdam arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu analiz incelendiğinde, değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğu ortaya çıkmaktadır.(Dursun, S. ,2021)

4.2. Yabancı Sermaye Yatırımları

Sermaye yatırımlar genelede bir ülkede bir kişi ve ya kurumların başka bir ülke sınırların içerisinde servet kazanımlarına uluslararası yatırım ya da yabancı sermaye yatırımı adı verilmektedir. Yabancı ülkelerde elde edilen servetler ya mali yada fiziksel bir nitelikte olabilir.Ayrıca yabancı ülkelere arazi,tesis,bina,fabrika gibi değerlerin satın alınması sermaye yatırımların kapsamına girmektedir (Halil Seyidoğlu, 1994).

Yabancı sermaye doğrudan olacağı gibi yani kişi veya kuruluş tarafından başka bir yabancı ülkede yatırım yapacağı gibi, yatırım yaptığı ülkede bulunan firmanın yatırımında destek verebilir (Ekonomi Ansiklopedisi,1983).

Yabancı sermaye yatırımları yatırım yapılan ülkede bir şirketi satın almak ya da yeni kurulan şirketin kuruluş sermayesini sağlamak amacıyla yapılabilir. Yabancı yatırım yapan ülke diğer ülkeye teknoloji, işletmecilik bilgisi, yeni mal ve hizmetler getirerek ekonomilerini gelişmesine yardımcı olmaktadır. Bu ülkeler arasındaki sermaye yatırımları bir piyasa işlemleri olmadan bir ülkeden diğer ülkeye gönderilmesi şeklinde olmaktadır. Ayrıca ülkedeki yatırımların üretimi artırmasıyla beraber ihracat rakamlarında bir artış olduğu göstermektedir. Sermaye yatırımları ihracatan başka da genel refah seviyesini ve teknoloji seviyesinide artıran bir faktördür (Rıdvan Karluk, 1994).

4.3. Büyüme Modelleri

İktisatçılar uzun yıllardır gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyümelerini, bu büyümeyi etkileyen unsurların ve bu unsurların hangi nedenlerden dolayı ortaya çıktığını analiz etmişlerdir. Ayrıca bu unsurlara model ve yöntemler deneyerek özellik kazandırmaya çalışmışlardır. Bu analizlerle beraber ülkelerin ekonomik ve toplumsal sorunlarını çözmek için çalışmışlardır. Gelişmiş ve Az gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerini planlamak düzeltmek için ekonomistler tarafından planlanan bir modele bağımlı sürdürmeyi gerektiren bir politika ortaya atmışlardır. Bu planlanan politikayla kişi başına düşen gelir düzeyinde bir ekonomik büyümenin gerçekleşebilmesine neden olmuştur. Bu yüzden az gelişmekte olan ülkeler büyüme modellerine başvurduğu argümanlardan biri olmuştur.

Büyüme ekonomisi ilk olarak nicelik artışına göre analiz edilirken, son dönemlerde nitelik artışına göre analizler ortaya çıkmıştır. Çalışmanın devamında ise ekonomik büyüme ile ilgili teoriler ele alınmıştır (Metin Berber, 2006).

4.3.1 . Merkantilist İktisadî Büyüme Modeli

Merkantilist büyüme modeli (1450-1750) milli servetin çoğaltılması, maliyetlerin azaltılması, sömürgeciliğin artırılması amacıyla yüksek derecede nüfus artışının olmasınının taraftarıydılar. Bu düşünceye göre nüfusun fazla artmasıyla maliyetlerin azalacağını ve ihracatın yükseleceğini düşünmektedirler. Bu durumda sanayileşme ve kalkınmanın olacağına inanmaktadırlar (Özgüven, 1988).

Bu büyüme modelinin düşüncesi ihracatı artırıp, hammadde ve altın birikimi sağlayıp devletin gücünü ve milli sevetini artırmaktır. Ayrıca devleti yabancı ve müdahaleci ekonomilerden korumak için makroekonomik politikaları savunmuşlardır (Akyüz ve Ertel, 1990).

Merkantilizm ekonomik büyüme ve kalkınmayı şu faktörlere açıklamışlardır.

- 1) Nüfusun hızlı artması
- 2) Ücretlerin düşük olması
- 3) Faiz haddinin düşük olması
- 4) İhracatın artıp ticaretin gelişmesi
- 5) Paranın çoğalması ya da emisyonun genişlemesi
- 6) Sömürgecilik politikalarını genişlemesi

Merkantilizm genişlemesi ve gelişmesine bu faktörler rol oynamıştır (Özgüven, 1998).

4.3.2 Fizyokrat İktisadî Büyüme Modeli

Fizyokrat iktisadi düşünce modeli 1758 yılında Fransız düşünürler tarafından ortaya çıkmış bir akımdır. Bu akımı ilk olarak François Quesnay'in çalışması olan "Ekonomik Tablo" (Tableau Economique) ortaya çıkarmasıyla başlamıştır. Bu modelde ülkenin ekonomik durumunu ve yapısını insan vücudundaki kan ve damarlara benzetmiştir (Özgüven, 1991:65). Ülkenin ekonomik büyümesine neden olan mal ve üretimin kendi halinde meydana geldiğini söyleyen bir modeldir. Bu olayı "bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler, dünya kendi kendine yürür" diye söylemişlerdir (Dinler, 2009).

Fizyokratlarda aynı Merkantilistler gibi servetin ve büyümenin nedeninin araştırmışlardır. Ama Merkantilistlerden değişik olarak servetin ticareten değil üretimden meydana geldiğini söylemişlerdir. Fizyokartalara göre büyümenin ve servetin artması tarım sektörüne bağlıdır. Fizyokrat düşünce, liberal iktisat düşüncenin temelini oluşturmaktadır. Bu düşünceye göre özel mülkiyet ve işçi sınıfı bulunmamaktadır (Bocutoğlu, 2012).

Ekonomi bu modelde dışa kapalıdır ve dış ticaret yapılmamaktadır. Bundan başka devletin ekonomiye müdahalesi gerek görülmemiştir. Klasik iktisatçıları devletin ekonomiye müdahale etmemesi etkilemiştir. Ayrıca Fیزیokratlar tarımdaki büyümeyi artırmak için teknoloji ve bilimsel araştırmaları artırmıştır. Böylece tarımın artmasıyla üreticilerin gelirlerinin artışı ve büyümenin ortaya çıkmasına neden olduğunu söylemişlerdir (Özgüven 1991).

Fیزیokratlar bundan başka tarım ürünlerinin ucuz satılmasına ve ihracatının yapılmasına karşı çıkmışlardır. Çünkü fیزیokratlara göre tarım büyümenin kaynağını oluşturmaktaydı ve tek verimli sektör tarım sektörüydü. Bundan dolayı ülke ekonomisinin geliri topraktan geldiği için tarım sektörü vergilendirilmiş ve imalat ile sanayi bu vergi dışında bırakılmıştır. Bunu da Fیزیokratlar “tek vergi teorisi” olarak ortaya atmışlardır. Bu yüzden bu düşüncenin büyüme kaynağı tek bir sektöre bağlanması olarak gösterilmiştir (Bocutoğlu, 2012).

4.3.3 Klasik İktisadî Büyüme Modeli

4.3.3.1. Adam Smith’in İktisadî Büyüme Modeli

Adam Smith’in meydana getirdiği iktisadi büyüme modelinde, ekonomideki iş bölümünün teknolojik ilerlemeyle beraber sağlandığını, buda emeğin verimliliğinin artmasına neden olduğu ortaya çıkmıştır. Bu yüzden emekteki verimlilik artışıyla beraber ekonomideki sermaye artmasına ve ülkenin refahını yükselmesine ve de zenginleşmesi söz konusu olmaktadır. Ayrıca sermayenin artmasıyla pazarın genişlemesine ve talebin artmasına da neden olacaktır (Derin, 2008). Adam Smith’e göre ekonomik büyümeyi iki ana merkeze bağlamaktadır. Bunlardan birtanesi sermaye birikimi diğeri de emeğin verimli ya da verimsiz olması diye ayırmasıdır.

Bu dönemde milletin zenginliği ve servetinin artması ekonomik büyüme anlamına gelmekteydi. Bu yüzden ekonomide piyasa büyüklüğü iş bölümüne yol açmakta, iş bölümünün verimli emek harcamasıyla beraberinde milletlerin zenginliği artmaktadır (Bocutoğlu, 2012).

Bu modele göre ekonomik büyümenin ve de toplum refahının artması, üretim artışında gizlidir. Bundan dolayı ekonomide arza daha çok önem vermesi ve her arzın kendi talebinin yaratacağını söylemesi toplam talep ifadesini ikinci plana atmıştır (Savaş, 1994). Ayrıca bu ekonomik büyüme modeli günümüzde gerçekleşen büyümeye uymamaktadır. Çünkü günümüzde devletin ekonomiye karışmadığı bir piyasa bulunmamaktadır. Tam istihdam ve tam rekabet piyasasının koşullarının oluştuğu bir piyasada bulunmamıştır. Bu modelin en önemli etkisi ilk büyüme modeli olarak incelenmesidir (Acar, 2002).

4.3.3.2 Thomas R. Malthus'un İktisadî Büyüme Modeli

Thomas R.Malthus'un büyüme modeline göre ekonomideki oluşun reel hasılayı toprak ve işgücüne ilişkilendirmiştir. Ama toprak miktarının sabit olması, reel hasılanın nüfusun yükselmesine göre artacaktır. Malthus ekonomik büyümeyi etkileyen unsurları dört noktada özetlemiştir(Özgüven, 1991).

1. Nüfus artışı
2. Tasaruf artışı
3. Toprađın verimliliği
4. Teknolojik yenilikler

Modelde nüfus ve ücret ilişkisinde, nüfusun artışının ücretlerin artmasına bağlı olduğu varsayılmıştır. Ancak Malthus teorisi günümüzde geçerliliği ortadan kalkmıştır. Kişisel gelirlerin artması, eğitim oranının yükselmesi, hijyenik bir toplumun ortaya çıkması, ölüm oranlarını düşmesi gibi gelişmelerin teornin geçersiz sayılmasına neden olmuştur.(Kaynak, 2009).

Malthus'un bu teoremi hem o dönemdeki hemde günümüzdeki toplumlara uymadığı saptanmıştır. Ayrıca ücretlerin arz yanlı olarak belirlenmesi teoremin gerçeklerle uyuşmamasına neden olmuştur. Günümüzde ücretler ekonomik büyüme ve sanayinin değişmesiyle hem arz hemde talep tarafından belirlenmektedir

4.3.3.3 David Ricardo'nun İktisadî Büyüme Modeli

David Ricardo'nun büyüme modeline göre ekonomik büyüme kendi kendisine yani otomatik olarak gerçekleşir, sonrasında ekonomi bir durgunluğa girmektedir. Dış ticaret mukayeseli maliyetler ya da mutlak üstünlük teorisine göre üretim miktarı artabilir ve büyüme gerçekleşebilir (Kazgan,1991).Ricardo'nun teorisine göre büyüme ölçütleri şunlardır.

1. Tam rekabet
2. İstihdam
3. Devletin ekonomik hayat karışması
4. Tarımda azalan verimlerin kanunun geçerli olması
5. Ücretler kısa dönemde arz ve talebe bağlı iken uzun dönemde ise asgari düzeyine bağlıdır.
6. Sanayide artan verimleri kanun geçerlidir.

Ricardo'ya göre nüfusun artmasıyla üretimin paralel olarak artacağını, bu durumda da ekonomik büyümenin gerçekleşeceğini ve karın çok yüksek olacağını söylemiştir. Karların artmasıyla beraber tasarrufların artacağını, artan tasarrufların sermayeye yönlendirileceğini ve sermaye birikiminin artmaya başlayacağını açıklamıştır. İşçilerinde ücretleri buna karşılık asgari ücretin üzerine çıkacağından bahsetmiştir.

Bununla birlikte karları düşmesine neden olacak ve sermaye birikimi ile ekonomik büyüme duraksayacaktır. Bu durumdada Azalan Verimler Kanunu gerçekleşmesine neden olmaktadır (Berber,1981). Ricardo'nun teorisinde artan verimler kanunu emek faktöründe geçerli iken azalan verimler kanunu ise tarımda geçerli olduğu söylemiştir.

4.3.3.4 J.B. Say'ın İktisadî Büyüme Modeli

J.B.Say'ın modeline göre ekonomik büyüme için üretimin artması, üretimin artması içinde sanayi sektörünün geliştirilmesi gerekmektedir. Modelde sanayinin verimler kanunu içselleştirilmiştir (Kazgan,1991). Say'e göre fazla üretimin oluşturduğu problemleri ortadan kaldırmak için ticaretin genişletilmesi sağlandığında, talep hacminin artırılmasının yolunu açmaktadır. Bu durumda durgun ekonomik hayatı yeniden canlandırırken ekonomik büyümesinde artmasını sağlamaktadır. Say modeline göre girişimci ilk olarak verimli hizmetler piyasasında alıcı sonrasında ise mal ve hizmetler piyasası için satıcı rolüne dönüşmüştür. Bu düşünce bakımında iktisadi liberalizmi yani “Laissez Faire - Laissez Passer (bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler)” düşüncesini desteklemiş ve iktisadi hayata gerçekleşmesini istemiştir (Akyüz ve Ertel,1991). Ancak Say'ın modeli günümüz koşullarında yetersiz kalmıştır. Çünkü ekonominin sadece üretime dayalı, arzın kendi talebini yaratmasını düşüncesi iktisadi yapı bakımından yetersiz kalmıştır.

4.3.4 Karl Marx'ın İktisadî Büyüme Modeli

Karş Marx'ın Kapitalis sistemine göre Kapital birikimi önemli unsurdur. Kapital birikim için devamlı olarak üretim gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Artı-değer oluşması için kullanılan kapital ise birikme gidiyor ise bu yeniden üretime girerek tekrara bağlı bir üretimin olması neden olmaktadır. Bu büyüme modelinde, büyüme hızını gösteren üç önemli oran bulunmaktadır (Alkin, 2006).

1. Artı Değer Oranı
2. Kar Oranı
3. Sermayenin Organik Birleşimi,

Artı-değer sabit olduğunda teknolojik gelişimlerden dolayı sermayenin birleşimi kar oranının azalmasına neden olacaktır. Kar oranının sıfır olmasından dolayı ise yeni yatırımlar olmayacak ve ekonomik durgunluğun ortaya çıkmasına neden olacaktır. Ancak yatırımların artması ile üretim tekniğinin gelişmesiyle, sermaye birleşiminin artması ve emek veriminin yükselmesi ekonomik büyümeyi sağlayacaktır (Kazgan,1991)

Artı-değer ile kar arasında doğru bir orantı varken, ortalama kar ile sermayenin organik birleşimi arasında ters yönlü bir ilişki vardır (Ünay, 2000).

Marx teorisine göre kapitalistler arasında oluşan rekabet nedeniyle sermayenin organik birleşimi değişmektedir. Bu da ekonomik büyüme ifade etmektedir. Sermaye birikimini oluşturan en önemli faktör artı-değerin kapitale evrilmesidir. Uzun dönemde kapitalizm geçerli olması karların azalmasına ve bu durumunnda sermaye yatırımlarını düşmesine neden olacağından ekonomik büyümede bir durgunluk görüleceği ifade edilmektedir.(Türkdoğan,1988).

Marx genel olarak teknolojinin büyümeyi nasıl tesir ettiğinden çok emek sömürsünün nasıl artığıyla ilgilenmiştir. Marx göre emek ekonomik büyümenin en önemli unsuru oluştururken, Sermaye ise emeğin oluşturduğu bir ürün olarak bahsetmektedir (Gürak,2006).Ancak günümüzde Marx'ın büyüme teorisi geçerliliğini kaybetmiştir.

4.3.5 J. M. Keynes'in İktisadî Büyüme Modeli

Keynesyen Büyüme modeli 1930'larda dünyada oluşna ekonomik buhran nedeniyle ortaya çıkmıştır. Bu model 1960'lı yıllara kadar birçok devletin ekonomisinde egemen olmuştur.

Keynesin yazdığı “İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi (1980)” kitabında devletin ekonomiye karışması gereklidir demiştir (Kumcu, 2005).

Devletin ekonomiye karışmasını sebebi ekonomideki toplam talebin yetersizliğinden oluşmaktadır (Han,2006).

Keynesyen büyüme modeline bakıldığında en etkili büyüme modellerinden birtanesidir çoğu devletin ekonomik temelini oluşturmaktadır. Keynesyen modelin başlıca özelliklerini özetlemek istersek; Birincisi Keynesyen modelde tam istihdamın oluşması bir rastlantıdır ve sürekli gerçekleşmesi için bir garanti yoktur. Buna karşılık devletin ekonomiye etkisi olmasa ekonomide sürekli bir dengesizlik durumu olabilmektedir.

Keynesyen modelde mikro yöntemden çok makro yöntem yer verilmiştir. Milli gelir, vergiler, dış ticaret, sermaye birkimi gibi unsurlar incelenmiştir. İkincisinde ise fiyatlar ve ücretlerin klasik iktisatçılar gibi aşağı doğru esnek olmayabilmektedirler. Üçüncüsünde ise modelde talebin en önemli faktör olduğu, talebin kendi arzını yarattığı ve talebin sadece devlet politikaları tarafından kontrol edilebileceği söylenmektedir. Dördüncü özeliğinde ise klasik ekölden farklı olarak devletin ekonomiye karışmasını kabul etmektedir. Yani devletin ekonomiye etkisi olmadan tam istihdamın oluşmasının mümkün olmadığını söylemektedirler. Devletin tüketim ve yatırım harcamaların arasındaki dengeyi ekonomiye etki ederek dengeye getireceğini söylemektedir.

Keynese göre otonom yatırımlardaki bir yükselmenin ülkedeki gelirin çarpan mekanizması kadar artacağına ve böylece ekonomik büyümenin gerçekleşeceğini söylemektedir (Ülgener, 1991). Keynesyen modelde teknolojiye ya da nitelikli beşeri sermayeye yer verilmemiştir. Ayrıca Keynesyen için en uzun dönem nede kısa dönem dengesi önemlidir. Keynesyende önemli olan kısa dönemde olan veri girdisi ile eksik istihdamdan çıkan dengeden, tam istihdam nasıl ulaşacaklarını araştırmaktadır (Gürak,2006).

Keynes klasik ve neo-klasik düşünceye karşı yeni bir iktisadi düşünce ortaya atmıştır. Keynesyen modeli özetlersek kısa dönemdeki büyüme analizi yapmıştır. Kısa dönemdeki sabit gelirlerle eksik istihdamdan tam istihdama nasıl ulaşılacağını incelemiştir. Ayrıca keynse modelini arz ağırlıklı değil, talep ağırlıklı olarak yazmıştır.

4.4. İstihdam Kavramı

İstihdam kavramını incelediğimizde kelime anlamı olarak çalıştırma yada kullanma anlamına gelmektedir. İstihdam bir ülkede ekonomik etkinliklere katılacak toplam insan gücünün kullanılması yada çalışma seviyesini ifade etmektedir. (Savaşır,1999). İstihdam ekonomik ve sosyal politikaların temel hedeflerinden birtanesidir. Bu yüzden istihdam iktisat teorilerinin ilgi alanı olmuştur. Devletin ekonomiye müdahale etmesinin bir aracı olması istihdamın farklı istihdam teorilerinde de ele alınmasına neden olmuştur.

Finansal olarak istihdam, üretimde bulunana faktörlerin gelir sağlamak için faaliyet göstermeleri yada faaliyete ortak olmaları şeklinde ifade edilebilir (Türkbül, 1993).Genel olarak bakıldığında istihdam ekonomide bulunan bütün üretim faktörlerinin faydalanmasını söylemektedir.Ancak dar bir açıdan istihdama bakıldığında ise istihdamın bir ekonomideki iş gücünü gösterdiğini ifade etmektedir.(Tatar, 2006).

Ekonomik büyümenin değişmesini sağlayan faktörlerden birtaneside istihdamdır. İşgücü seviyesinde oluşan bir artış ekonominin büyümesine olumlu bir etki bırakmaktadır. Emegin üretim yapmak için kullanılması istihdamı ortaya çıkarmaktadır(Saygılı,2002). Bundan başkade ithalat ve ihracata istihdama etki eden faktörlerden birtanesidir (Akyıldız, 2006).

4.5. Veri Seti, Yöntem ve Bulgular

Bu çalışmada kullandığımız veriler aylık olarak kullanılmıştır. Kosova'nın 2016 ile 2023 yılları arasındaki sermaye yatırımları, ekonomik büyüme ve istihdam arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik analiz yöntemiyle incelenmiştir. Bu çalışmada ekonometrik analiz iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci aşamada Birim Kök Testi yapılarak durağanlık durumları ve entegrasyon dereceli bulunmuştur. İkinci kısımda ise Granger nedensellik testi uygulanarak, etki-tepki analizi ve varyans ayrıştırması analizi yapılmıştır. Bu çalışmada Stata 15 uygulaması kullanılarak testler yapılmıştır. Ayrıca kullanılan veri setide Kosova Merkez Bankası (BQK) ve Kosova İstatistik Kurumu (ASK) verilerinde yararlanarak düzenlenmiştir.

4.5.1. BİRİM KÖK TESTİ

Test	Variable	Number of obs	Test Statistic	1% Critical Value	5% Critical Value	10% Critical Value
ADF	lfdi	30	0.622	-2.652	-1.950	-1.602
ADF	dlfdi	29	-5.756	-3.723	-2.989	-2.625
ADF	lunenplo	28	0.716	-2.655	-1.950	-1.601
ADF	dlunenplo	27	-4.252	-2.657	-1.950	-1.601
ADF	lgrowth	30	-0.667	-2.652	-1.950	-1.602
ADF	dlgrowth	29	-5.074	-2.654	-1.950	-1.602

Tablo 7: Serilerin Düzey Değer

Bu tabloda sunulan Augmented Dickey-Fuller (ADF) test sonuçları, veri serilerinin zaman içindeki durağanlık özelliklerini değerlendirmek için önemli bir analiz aracı sunmaktadır. ADF testi, birim kökün varlığını araştırarak zaman serilerinin istatistiksel özelliklerini belirlemeye yönelik güçlü bir yöntemdir.

Sonuçlar incelendiğinde $lfdi$, $lunenplo$ ve $lgrowth$ serilerinin durağan olmadığı görülmektedir. Bu durum, söz konusu veri serilerinin zaman içinde belirgin bir ortalama veya varyans değişikliğine sahip olduğunu işaret etmektedir. Öte yandan, $dlfdi$, $dlunenplo$ ve $dlgrowth$ serilerinin durağan olduğu gözlemlenmiştir. Bu durum söz konusu veri serilerinin istatistiksel olarak istikrarlı olduklarını ve belirgin bir trend içermediklerini ortaya koymaktadır.

Bu bulgular, durağanlık analizine ilişkin kapsamlı bir bakış açısı sunmaktadır ve ekonomik veya finansal değişkenlerin modellenmesi veya geleceğe yönelik tahminlerin yapılması sürecinde önemli ipuçları sağlayabilir. Ayrıca, durağanlık özelliklerine sahip veri serilerinin daha güvenilir sonuçlar üretebileceği ve istatistiksel olarak anlamlı çıkarımlar yapılmasına olanak tanıyabileceği unutulmamalıdır.

Sonuç olarak, bu ADF test sonuçları, akademik çalışmaların temelini oluşturacak önemli veri analizlerini içermekte olup, gelecek araştırmalar için sağlam bir zemin oluşturabilecek potansiyele sahiptir. Bu bulguların, ekonomi veya finans disiplinlerindeki ileri çalışmalarda değerli bir referans noktası oluşturabileceği düşünülmektedir.

Vektör otoregresyonu

Tablo 8 : Vektör otoregrasyon

Sample: 2017q4 - 2023q2	Number of obs	=	23
Log likelihood = 88.13319	AIC	=	-2.707234
FPE = .0001091	HQIC	=	-1.999508
Det(Sigma_ml) = 9.42e-08	SBIC	=	.1068172

Equation	Parms	RMSE	R-sq	chi2	P>chi2

dlfdi	19	.345575	0.9596	546.0983	0.0000
dlgrowth	19	.753018	0.9110	235.3335	0.0000
dlunenplo	19	.048525	0.9685	706.866	0.0000

Tablo 9 : Fabrika Dışı Yatırımlardaki Değişim

	Coef.	Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	
dlfdi						
dlfdi						
L1.	-.8835871	.1075056	-8.22	0.000	-1.094294	-.67288
L2.	-.712383	.2489635	-2.86	0.004	-1.200342	-.2244235
L3.	-1.714792	.2371079	-7.23	0.000	-2.179515	-1.250069
L4.	-.8969704	.1884538	-4.76	0.000	-1.266333	-.5276077
L5.	-1.351079	.2279333	-5.93	0.000	-1.79782	-.9043385
L6.	-1.412529	.1537101	-9.19	0.000	-1.713796	-1.111263

Tablo 10: Ekonomik Büyüme Oranındaki Değişim

dlgrowth						
L1.	.443481	.0574594	7.72	0.000	.3308626	.5560995
L2.	.1958031	.0901517	2.17	0.030	.0191089	.3724972
L3.	.0851548	.0541156	1.57	0.116	-.0209098	.1912194
L4.	.2200896	.066528	3.31	0.001	.0896972	.350482
L5.	-.3736001	.0597004	-6.26	0.000	-.4906106	-.2565895
L6.	.5775952	.113442	5.09	0.000	.3552529	.7999375

Tablo:11 İşsizlik Oranındaki Değişim

dlunenplo							
L1.	1.823971	1.564896	1.17	0.244	-1.24317	4.891111	
L2.	-1.749803	1.113431	-1.57	0.116	-3.932089	.4324822	
L3.	1.169182	.8027048	1.46	0.145	-.4040911	2.742454	
L4.	-3.892569	.5474599	-7.11	0.000	-4.965571	-2.819568	
L5.	2.138582	.6179343	3.46	0.001	.9274529	3.349711	
L6.	-2.097729	.5141842	-4.08	0.000	-3.105512	-1.089947	
_cons	.4784835	.0687526	6.96	0.000	.3437309	.613236	
+							

Tablo 12: Fabrika Dışı Yatırımlardaki Değişim İle Ekonomik Büyüme Oranındaki Değişimler

dlgrowth							
dlfdi							
L1.	.9433809	.2342582	4.03	0.000	.4842433	1.402519	
L2.	4.746594	.5424995	8.75	0.000	3.683314	5.809873	
L3.	2.890465	.5166658	5.59	0.000	1.877819	3.903112	
L4.	3.250515	.4106469	7.92	0.000	2.445662	4.055368	
L5.	3.338775	.4966739	6.72	0.000	2.365312	4.312238	
L6.	.162448	.3349393	0.49	0.628	-.494021	.818917	

dlgrowth							
L1.	-.2983563	.125206	-2.38	0.017	-.5437555	-.0529571	
L2.	.8458016	.1964435	4.31	0.000	.4607793	1.230824	
L3.	-.6112559	.1179197	-5.18	0.000	-.8423741	-.3801376	
L4.	.6643605	.1449666	4.58	0.000	.3802312	.9484898	
L5.	-1.014301	.130089	-7.80	0.000	-1.26927	-.7593307	
L6.	1.74017	.2471938	7.04	0.000	1.255679	2.224661	

Tablo 13: İşsizlik Oranındaki Değişim İle Fabrika Dışı Yatırımlardaki Değişim Tabloları

dlunenplo						
L1.	24.534	3.40996	7.19	0.000	17.85061	31.2174
L2.	-16.82792	2.426203	-6.94	0.000	-21.58319	-12.07265
L3.	15.94815	1.74912	9.12	0.000	12.51994	19.37636
L4.	-8.277559	1.192933	-6.94	0.000	-10.61566	-5.939454
L5.	-1.772165	1.346499	-1.32	0.188	-4.411254	.8669246
L6.	2.926435	1.120424	2.61	0.009	.7304446	5.122426
_cons	-.87342	.1498141	-5.83	0.000	-1.16705	-.5797898
-----+						
dlunenplo						
dlfdi						
L1.	-.1026627	.0150959	-6.80	0.000	-.13225	-.0730753
L2.	-.1038149	.0349593	-2.97	0.003	-.1723339	-.0352959
L3.	-.031741	.0332946	-0.95	0.340	-.0969971	.0335152
L4.	-.0386288	.0264626	-1.46	0.144	-.0904945	.0132369
L5.	.0411142	.0320063	1.28	0.199	-.021617	.1038453
L6.	.0442839	.0215839	2.05	0.040	.0019803	.0865876
dlgrowth						
L1.	-.0610493	.0080684	-7.57	0.000	-.0768631	-.0452355
L2.	-.0142335	.0126591	-1.12	0.261	-.0390448	.0105778
L3.	-.0240973	.0075989	-3.17	0.002	-.0389908	-.0092038
L4.	.0189101	.0093418	2.02	0.043	.0006004	.0372197
L5.	-.039241	.0083831	-4.68	0.000	-.0556716	-.0228105
L6.	-.0305932	.0159295	-1.92	0.055	-.0618144	.000628

Tablo 14: İkinci İşsizlik oranındaki değişim.

dlunenplo							
L1.	.2071907	.2197419	0.94	0.346	-.2234955	.6378769	
L2.	-.1279637	.1563475	-0.82	0.413	-.4343991	.1784717	
L3.	.0358934	.1127154	0.32	0.750	-.1850247	.2568115	
L4.	.3908794	.076874	5.08	0.000	.240209	.5415497	
L5.	-.0441444	.08677	-0.51	0.611	-.2142105	.1259217	
L6.	-.0663096	.0722015	-0.92	0.358	-.2078219	.0752027	
_cons	.0071992	.0096542	0.75	0.456	-.0117227	.0261211	

Model, ekonominin farklı alanlarını temsil eden üç değişken arasındaki ilişkileri analiz etmektedir: dlfdi (fabrika dışı yatırımlardaki değişim), dlgrowth (ekonomik büyüme oranındaki değişim), ve dlunenplo (işsizlik oranındaki değişim). Bu değişkenlerin birbirleriyle olan ilişkilerini daha detaylı inceleyelim:

dlfdi ve dlgrowth Arasındaki İlişki:

dlfdi değişkeninin geçmiş dönem değerleri, dlgrowth değişkeninin artışına pozitif bir etkiye sahiptir. Bu durum, yatırımlardaki artışın ekonomik büyümeyi teşvik ettiğini göstermektedir. Yatırımlardaki büyüme, ekonomik faaliyetlerin artması ve istihdamın artması gibi faktörlere bağlı olarak ekonomik büyümeyi destekler.

dlfdi ve dlunenplo Arasındaki İlişki:

dlfdi değişkeninin önceki dönem değerleri, dlunenplo (işsizlik oranı) değişkeninin artışına negatif bir etkiye sahiptir. Bu sonuç, yatırımlardaki büyümenin işsizlik oranını azaltıcı bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Yatırımlardaki artış, yeni iş fırsatlarının yaratılması ve ekonomideki genel istihdam seviyesinin artmasıyla sonuçlanabilir.

dlgrowth ve dlunemplo Arasındaki İlişki:

dlgrowth değişkeninin önceki dönem değerleri, dlunemplo değişkeninin azalışına pozitif bir etkiye sahiptir. Bu, ekonomik büyüme oranındaki artışın işsizlik oranındaki düşüşle ilişkili olduğunu gösterir. Ekonomik büyüme genellikle iş fırsatlarının artmasına ve dolayısıyla işsizlik oranının azalmasına yol açar.

Bu analiz ekonomik politikaların etkilerini değerlendirmek için faydalıdır. Örneğin, fabrika dışı yatırımları teşvik eden politikaların ekonomik büyümeyi artırabileceği ve işsizlik oranını düşürebileceği sonucuna varabiliriz. Bu tür ilişkilerin anlaşılması, ekonomik politika yapımcılarının kararlarını daha bilinçli bir şekilde almasına yardımcı olabilir.

4.5.3 Granger Nedensellik Testi

Tablo 15 : Granger Nedensellik Testi

Equation	Excluded	chi2	df	Prob > chi2
dlfdi	dlgrowth	158.15	6	0.000
dlfdi	dlunemplo	75.47	6	0.000
dlfdi	ALL	239.88	12	0.000
dlgrowth	dlfdi	154.26	6	0.000
dlgrowth	dlunemplo	100.04	6	0.000
dlgrowth	ALL	174.11	12	0.000
dlunemplo	dlfdi	122.89	6	0.000
dlunemplo	dlgrowth	197.07	6	0.000
dlunemplo	ALL	370.69	12	0.000

Bu tablo, Granger nedensellik testlerinin sonuçlarını içermektedir. Granger nedensellik testleri, ekonometrik analizde bir değişkenin başka bir değişkeni ne ölçüde tahmin edebildiğini değerlendirmek için kullanılır. Bu testler, ekonometrik modeldeki değişkenler arasındaki nedensellik ilişkilerini belirlemeye yöneliktir ve istatistiksel olarak anlamlı olup olmadıklarını belirler.

"dlfdi" değişkeni için yapılan testler incelendiğinde:

"dlgrowth" değişkeni hariç tutulduğunda, "dlfdi" değişkeninin geçmiş değerlerinin "dlgrowth" değişkenini istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde açıkladığı bulunmuştur. Bu durum, ekonomik büyüme ile doğrudan yatırım arasında bir nedensellik ilişkisi olduğunu göstermektedir.

"dlunenplo" değişkeni hariç tutulduğunda da benzer bir şekilde, "dlfdi" değişkeninin geçmiş değerlerinin "dlunenplo" değişkenini istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde açıkladığı gözlemlenmiştir. Bu durum, yatırımların işsizlik oranındaki değişimlerin üzerinde etkili ilişkisi olduğunu göstermektedir.

Tüm değişkenler hariç tutulduğunda da, "dlfdi" değişkeninin diğer tüm değişkenler üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir. Bu da, "dlfdi" değişkeninin modeldeki önemli bir değişken olduğunu ve diğer değişkenlerle ilişkisinin olduğunu göstermektedir.

Benzer şekilde, diğer değişkenler için yapılan Granger nedensellik testleri de incelendiğinde, her bir değişkenin diğer değişkenleri istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde açıkladığı görülmüştür. Bu sonuçlar, ekonomik değişkenler arasındaki ilişkileri daha derinlemesine anlamak için önemli bir araç sağlar ve ekonomik politika yapımında kullanılabilir.

4.5.2.1 Jarque-Bera Test

Tablo 16: Jarque-Bera Test

Equation	chi2	df	Prob> chi2
dlfdi	2.039	2	0.36085
dlgrowth	1.383	2	0.50071
dlunenplo	3.587	2	0.16641
ALL	7.009	6	0.32005

Yukarıdaki tabloya göre:

"dlfdi" değişkeni için yapılan Jarque-Bera testi sonucunda elde edilen istatistiksel değer (chi2) 2.039 ve p-değeri 0.36085'tir. Bu sonuç, "dlfdi" değişkeninin normal dağılıma uygun olduğunu göstermektedir, çünkü p-değeri 0.05'ten büyük olduğundan, hipotez reddedilmez.

"dlgrowth" değişkeni için yapılan Jarque-Bera testi sonucunda elde edilen istatistiksel değer (chi2) 1.383 ve p-değeri 0.50071'dir. Bu sonuç, "dlgrowth" değişkeninin normal dağılıma uygun olduğunu göstermektedir, çünkü p-değeri 0.05'ten büyük olduğundan, hipotez reddedilmez.

"dlunenplo" değişkeni için yapılan Jarque-Bera testi sonucunda elde edilen istatistiksel değer (chi2) 3.587 ve p-değeri 0.16641'dir. Bu sonuç, "dlunenplo" değişkeninin normal dağılıma uygun olduğunu göstermektedir, çünkü p-değeri 0.05'ten büyük olduğundan, hipotez reddedilmez.

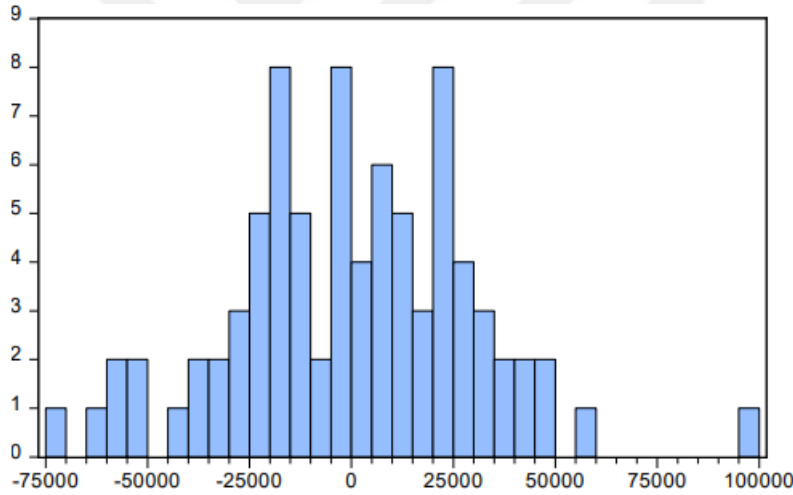
Tüm denklemlerin bir arada değerlendirildiği sonuçta elde edilen istatistiksel değer (chi2) 7.009 ve p-değeri 0.32005'tir. Bu sonuç, tüm denklemlerin normal dağılıma uygun olduğunu göstermektedir, çünkü p-değeri 0.05'ten büyük olduğundan, hipotez reddedilmez.

Sonuç olarak, Jarque-Bera testi sonuçları, analizde kullanılan tüm değişkenlerin normal dağılıma uygun olduğunu göstermektedir.

4.5.4 Histogram Normallik Analizi

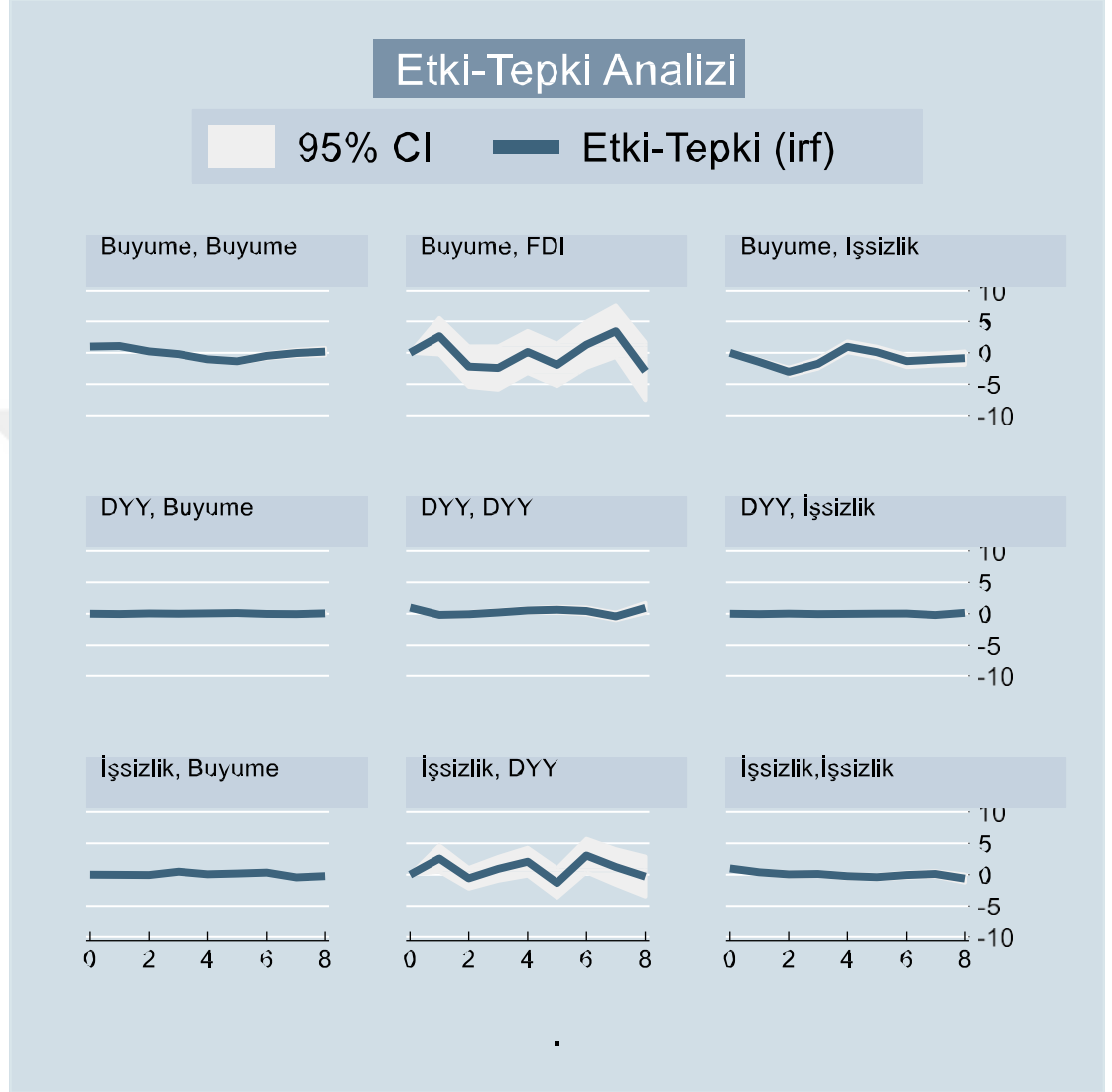
Histogram normallik analizi elimiz de bulunan verilerin normal dağılıma uygun olup olmadığını kontrol etmemiz yardımcı olmaktadır. Histogram normalik analiz için oluşturulan hipotez diğer hipotezlere göre farkı özellikle çalışmaktadır. Genelde $H(0)$ hipotezinde ilişkisi uygun değildir ifadesi kullanılırken Histogram normallik analizinde $H(0)$ Normal dağılıma uygundur . $H(1)$ ise normal dağılıma uygun değildir.

Şekil 11: Histogram Normallik analizi

Şekil 11 bize normalik testi için bir bilgi vermektedir. Histogram analiz sonuçlarına baktığımızda analizdeki en önemli değer Jarque-Bera testinin değeridir. Bu analizden bahsederken ters bir mantıkla çalıştığımızı söylemiştik Jarque- Bera değeri $(0.32005) > 0.05$ 'ten yüksek olduğu için $H(0)$ hipotezi kabul edilmekte ve verilerin normal bir dağılımda olduğu söylenmektedir.

4.5.6 Etki Tepki Analizi

Şekil 12: Etki Tepki Analizi

Bu IRF (Impulse Response Functions) grafiği, VAR (Vector Autoregression) modeli kullanılarak bir değişkene yapılan şokların diğer değişkenler üzerindeki zaman içindeki etkisini analiz eder. Sunulan IRF grafiği, farklı şok değişkenlerinin çeşitli değişkenler üzerindeki tepkilerini göstermektedir. Aşağıda bu grafiğin akademik bir yorumlaması bulunmaktadır:

Genel Yorum

Grafik, her biri %95 güven aralığına sahip birden fazla impuls yanıt fonksiyonu göstermektedir. Güven aralığı bantları, zaman içindeki (adımlarla gösterilen) yanıtın istatistiksel önemini gösterir. Her küçük grafik, belirli bir değişkenin bir başka değişkene yapılan şoka verdiği tepkiyi gösterir (şok değişkeni).

Spesifik Grafiklerin Yorumlanması

1. Büyüme → Büyüme:

GSYİH büyümesinin (Büyüme) GSYİH büyümesi (Büyüme) şokuna tepkisi.

Tepki nispeten stabil kalmakta, bu da zaman içinde sürekli ancak hafif bir etki olduğunu göstermektedir.

2. Büyüme → DYY:

Doğrudan Yabancı Yatırımın (DYY) GSYİH büyümesine verilen şoka tepkisi.

Tepki dalgalanmakta, bu da GSYİH büyümesindeki şokların DYY üzerinde değişken bir etkiye sahip olduğunu, muhtemelen diğer faktörlerin de etkili olduğunu göstermektedir.

3. Büyüme → İşsizlik oranı:

İşsizlik oranının GSYİH büyümesine verilen şoka tepkisi.

Tepki hafif negatif bir eğilim göstermekte, bu da daha yüksek GSYİH büyümesinin işsizlik oranında bir düşüşe yol açabileceğini, ancak etkinin güçlü olmadığını göstermektedir.

4. DYY → DYY:

DYY'nın DYY şokuna tepkisi.

Tepki stabil, bu da DYY şoklarının zaman içinde kendini pekiştiren bir etkisi olduğunu göstermektedir.

5. $DYY \rightarrow \text{İşsizlik oranı}$:

İşsizlik oranının DYY şokuna tepkisi.

Tepki önemsiz, bu da DYY şoklarının kısa vadede işsizlik oranını önemli ölçüde etkilemediğini göstermektedir.

6. $\text{İşsizlik oranı} \rightarrow \text{İşsizlik oranı}$:

İşsizlik oranının kendi şokuna tepkisi.

Tepki oldukça stabil, bu da kendi şoklarının sürekli bir etkisi olduğunu göstermektedir, ki bu zaman serisi verilerinde beklenir.

7. $\text{İşsizlik oranı} \rightarrow \text{Büyüme}$:

GSYİH büyümesinin işsizlik oranına verilen şoka tepkisi.

Tepki dalgalanmakta, bu da işsizlik oranındaki şokların GSYİH büyümesi üzerinde değişken etkiler yapabileceğini göstermektedir.

8. $\text{İşsizlik oranı} \rightarrow DYY$:

DYY 'nın işsizlik oranına verilen şoka tepkisi.

Tepki biraz dalgalı, bu da işsizlik oranındaki değişikliklerin DYY 'yı öngörülemeyen bir şekilde etkileyebileceğini göstermektedir.

Analiz Sonuçları ve Bulgular

Impulse yanıt fonksiyonları şu sonuçları önermektedir:

1. GSYİH büyümesi stabil ve sürekli bir kendine etkiye sahiptir.

2. DYY , GSYİH büyümesi ve işsizlik şoklarına karşı değişken tepkiler göstermekte, ekonomik koşullara duyarlılık göstermektedir.

3. İşsizlik oranı, kendini pekiştiren bir etkiye sahiptir ancak GSYİH büyümesine karşı hafif bir tepki ve DYY şoklarına karşı önemsiz bir tepki göstermektedir.

Bu yorumlar, ekonomik göstergelerin birbirine olan bağıllığını ve politika yapma ile ekonomik tahminlerde birden fazla değişkenin dikkate alınmasının önemini vurgulamaktadır. Bazı etkilerin stabil ve sürekli, diğerlerinin ise değişken olması, incelenen ekonominin dinamikleri hakkında bilgiler sunmaktadır.

4.5.5.Varyans Ayırıştırması Analizi

Etki ve Tepki analizlerindeki gibi değişkenler arasındaki ilişkinlerin etkinliğini ölçülmek için kullanılan diğer bir analiz çeşidi olan Varyans Ayırıştırma analizi kullanılmıştır. Varyans ayırıştırma analizinde modelde bulunan değişkenlerin ortaya çıkacak bir değişimin % kaç kendisinden % kaç diğer modelden kanyaklandığını söylemektedir. Ancak, analizde yeteri kadar değişkenlerin olmaması, verilerin yeteri kadar modele uygun olmaması varyans araştırma analizinin uygunsuz sonuçlanmasına sebep olmaktadır.

SONUÇ

Kosova avrupada ki en genç ülke olmasına karşın ekonomi bakımından geri kalmış ve gelişmekte olan ülke sınıfına girmektedir. Kosova ekonomik sorunlarla sürekli karşı karşıya gelmiş ve bu sorunları ortadan kaldırmaya çalışan bir ülke olmuştur. Yugoslavya'da 1998 ile 1999 yılları arasında çıkan iç savaş nedeniyle Kosova ekonomisi büyük zararlar görmüştür. Bu dönemde yüksek sayıda göçlerin gerçekleşmesi ekonomideki üretim faktörlerinin zarar görmesine , ülkede bulunan fabrikaların bombalanıp yok edilmesine , üretim için kullanılan makine ve teçhizatların ucuz fiyatlara satılması Kosova ekonomisinin durma noktasına gelmesine neden olmuştur. Savaşın sona ermesiyle birlikte 1999 yılında Birleşmiş Milletlerin buyruğu altına girmesiyle beraber Kosova ekonomik ve sosyal bakımdan yavaş yavaş düzelmeye başlamıştır.

2008 yılında Kosova bağımsızlığını ilan edip yaralarını sarmaya başladıktan sonra , Kosova dünya ekonomisine entegre olmak için çalışmalar yapmaya başlamıştır. Dünya Banka'sının verilerine göre 2008 yılların başlarında Kosova'nın kişi başına düşen GSYH 2500 dolar civarında olduğu gösterilmektedir. Günümüzde ise kişi başına düşen GSYH 4.800 dolar seviyesine yükselmiştir. Ancak buna rağmen Kosova ekonomisi Avrupa ekonomileri arasında en fakir ülke konumuna sahiptir.

Kosova'nın bağımsızlık sonrasında günümüzde kadar büyüme oranlarına baktığımızda 2008 ile 2023 yılları arasında ortalama % 4,22 'lik bir büyüme gerçekleşmiştir. Kosova'nın büyümesi ekonomik bakımından olumlu bir göstergedir. Fakat Kosova Balkanlardaki en hızlı ekonomik büyümeye sahip olmasına rağmen ekonomide belirli bir seviyeye ve refaha ulaşabilmesi için ekonomik büyümenin %7 ile %9 arasında gerçekleşmesi gerekmektedir. Diğer taraftan Kosova'nın kamu borç stoku düşük seviyelerde olmasına rağmen son yıllarda hızlıca artmaktadır. Bu durum ekonominin iyileşmesi için dikkatle takip edilmesi gereken bir konudur. Kosova'nın diğer bir ekonomik sorunu işsizliktir. Kosova'da son yıllarda işsizlik oranları %50'lerden %20'lere kadar düşmüştür, fakat bu oranlara rağmen istihdam sorunu devam etmektedir.

Kosova 2008 yılında oluşan ekonomik krize karşı ayakta kalmıştır. Bunun nedenleri ise uluslararası piyasaya entegre olması, diğer ülkelerde bulunan vatandaşların ve yatırımlardan gelen sermayeyle büyümeye devam etmesi Avrupa ülkeleri gibi ekonomik durgunluğa girmemesine neden olmuştur. Böylece 2008 yılındaki ekonomik krizden etkilenmemiştir.

Kosova ekonomisinde yaşanan olumlu ilerlemeye rağmen, ülke halende birçok ekonomik sıkıntılarla karşı karlıya gelmektedir. Bu ekonomide işsizliği azaltmak ve kalkınmayı daha yüksek seviyelere çıkarmak için yeni reform ve yatırımların yapılması gerekmektedir. Kosova ekonomisine baktığımızda ticaret ile hizmet sektörünün etkili olduğunu , ayrıca ithalat ile diasporadan gelen gelirlere bağımlı olduğunu görmekteyiz. Kosova'daki tüketicilerin çoğu mallarını ithal etmekte ve bu da dış ticaret açığının yükselmesine sebebiyet vermektedir. Kosova'daki yerel üretimin düşük bir seviyede olmasının nedenleri, dış ticaretin yüksek seviyede olmasından, Kosova'da bulunan yer altı kaynaklarının verimli şekilde kullanılmamasından ve dışa bağımlı olması gösterilmektedir. Kosova bu olumsuzluklara rağmen sorunları ortadan kaldırması ya da üretimi artırması için ülkenin istikrarlı politikalar uygulamasına ve daha iyi bir iş ortamı kurması gerekmektedir. Ayrıca ülkede bulunan tarım ve hayvancılık sektörünün yeni teknolojilerle geliştirilmesi ülkedeki üretimin artmasıyla beraber ekonomik büyüme gerçekleşebilir. 2023 yılında ise ülkeye toplamda 844,3 milyon avro değerinde yabancı yatırım girişi olmuştur. Ayrıca Kosova'nın 2024 yılında itibariyle Vize serbestisi kazanmasıyla beraber ihracatında artmasına olumlu yönde etkilmektedir.

Yaptığımız ekonometrik analizinde ise sermaye yatırımlarının ülkenin ekonomik büyümesine ve istihdamına hangi yönde etki ettiğini görmekteyiz. Analizdeki sermaye yatırımların ekonomik büyümeyi pozitif etkisi olduğunu ve büyümeyi teşvik ettiğini göstermektedir. Yatırımlar ile işsizlik arasındaki ilişkide ise negative bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Bu sonuç göre yatırımlar sebebiyle büyüme oranının yükselmesi işsizlik oranında azaltıcı bir etkiye neden olduğunu göstermektedir.

Yatırımların artmasıyla birlikte, yeni iş fırsatlarının artması ve ekonomide istihdam seviyesinin yükselmesiyle sonuçlanabilmektedir. Analizde ekonomik büyümenin işsizlik oranı üzerinde pozitif bir etkisi olduğu görülmektedir. Ekonomik büyümenin artmasıyla beraber istihdam seviyesinde bir artış olduğu göstermektedir. Granger nedensellik testleri uygulandığında doğrudan yabancı yatırımları ile ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi olduğu ortaya çıkmıştır. Jarque-Bera Test incelediğimizde tüm denklemlerin bir arada değerlendirildiği sonuçta elde edilen istatistiksel değer (χ^2) 7.009 ve p-değeri 0.32005'tir. Bu sonuç, tüm denklemlerin normal dağılıma uygun olduğunu göstermektedir. Etki-Tepki analizinde ise GSYİH büyümesi stabil ve sürekli bir kendine etkiye sahip olduğu, DYY, GSYİH büyümesi ve işsizlik şoklarına karşı değişken tepkiler göstermekte ve ekonomik koşullara duyarlılık göstermektedir. Ayrıca İşsizlik oranı, kendini pekiştiren bir etkiye sahiptir ancak GSYİH büyümesine karşı hafif bir tepki ve DYY şoklarına karşı önemsiz bir tepki göstermektedir.

Kosova'nın 2026 yılına kadar AB' ye üye olacağıda öngörülmektedir. Kosova'nın AB üye olması için uygulayacağı reformlar hem AB ile entegrasyonun güçlenmesine hemde ekonominin gelişmesine olumlu etki edebilir. Bu reform sürecinde ülkenin yüksek olan dış ticaretinin azaltmak , üretim faktörlerinin artırmak ve ithalatıda azaltılması gerekmektedir. Ayrıca istihdam ile üretim olanaklarını yükseltmek ve işsizliği seviyesini düşürmek için yatırımcıları özendirmek, ayrıca altyapı geliştirilmesi için uygun politikalar uygulanması gerekmektedir. Özellikle Kosova'nın genç nüfusa sahip olması ve yüksek eğitim görmüş kişilerden oluşmasından dolayı bu şartları gerçekleştirebilecek kapasiteye sahip olmaktadır.

Son olarak Kosova, komşu ülkelerle olumlu ilişkiler kurmak özellikle Sırbistan ile ilişkileri düzenlemek, iç siyasetteki problemleri ortadan kaldırmak, yolsuzluğun önünü kesmek ve yatırımcılara şeffaf bir ortam sunmak ekonomik ve kalkınmayı etkileyecek önemli unsurlar arasındadır. Kosova AB ile bir bütün olmak isterse bu reform hareketlerinin gerçekleştirmesi gerekmektedir. Ayrıca Kosova'nın Türkiye ile iyi ilişkiler sahip olması ve ekonomik bakımında işbirliği sağlaması ülke adına olumlu sebeplere etki edebilir.

Kaynakça

Artık, A. İ. (2021). Türkiye’de doğrudan yabancı yatırımların rekabet gücüne etkisi: Ampirik bir analiz (Master's thesis, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Aral, A. (2015). Türkiye'de döviz kuru ve dış ticaret ilişkisi: 1992-2013 Dönemi eşbütünleşme analizi (Master's thesis, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Arıkan, D. (2006), Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları. Arıkan Basım Yayım Dağıtım: İstanbul.

Arslan, İ. ve Kökocak, A.K. (2006). Kırgızistan’ın Ekonomik Gelişmesinde Yabancı Sermaye Fırsatı. www.tdcif.org/2008/sunulmayanbildiriler/135128.doc

Arslan, İ. (2014). KOSOVA SORUNU: TARİHSEL PERSPEKTİFTEN BİR DEĞERLENDİRME. Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi(15), 45-67.

Alitoska, A. (2019). Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, beşeri sermaye ve iktisadi büyüme ilişkisi. *YL tezi., İTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü.*

Alıcı Akgüç, A. ve M.Ş. Ucal (2003), “ Foreign Direct Invesment, Export and Output Growth of Turkey: Causality Analysis”, Paper to be presented at the European Trade Study Group(ETSG) Fifth Annual Conference, Universidad Carlos III de Madrid, 11-13 September 2003.

Akyüz, M., & Ertel, N. (1987). *Ansiklopedik Ekonomi Sözlüğü.* Dünya Yayıncılık.

Aksu, L. (1998). Dünya'da ve Türkiye'de nüfus analizleri. *Istanbul Journal of Sociological Studies*, (25), 219-311.

Aksu, L. (2014). İktisat ekollerinin iktisadî büyüme konusundaki düşünceleri ve modellerinin analizi.

Akça, S. (2019). Gelir dağılımında adaletin sağlanmasında vergi politikaları: Türkiye ve bazı OECD ülkeleri (Doctoral dissertation, Marmara Üniversitesi (Turkey)).

Akyurt, Mehmet Ali, *Alman Sosyolojisinde Yöntem Tartışmaları* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2017)

Agenor, P. R. (2001). Benefits and Costs of International Financial Integration: Theory and Facts, Washington, World Bank.

ASK, İndeksi i Çmimeve te Prodhimit, (2023), <https://askapi.rks-gov.net/Custom/81555792-e1fb-4a33-8657-c37c07aefb4a.pdf> (17.04.2024).

ASK, İndeksi i Harmonizuar i Çmimeve te Konsumit (2023), <https://askapi.rks-gov.net/Custom/7b4d9f50-8212-467d-ace3-7d6fec8a7d9b.pdf> (17.04.2024).

ASK, Labour Force Survey, (2023), <https://askapi.rks-gov.net/Custom/55493d10-36dd-4f5c-9c5f-30796e8f09bc.pdf> (17.04.2024).

ASK, Papunësia dhe shkalla e papunësisë (2023), https://askdata.rks-gov.net/pxweb/sq/ASKdata/ASKdata__Labour%20market__Anketa%20e%20Fuqis%20c3%ab%20Pun%20c3%abtoe__Quarterly%20labour%20market/tab20.px/table/tableViewLayout1/?loadedQueryId=cf4f30e5-0e09-4f5f-8929-54b3070e2e83&timeType=top&timeValue=25 (17.04.2024)

ASK, Norma e inflacionit (2023), <https://askdata.rks-gov.net/pxweb/sq/ASKdata/ASKdata Prices Consumer%20Price%20Index Monthly%20indicators/cpi01.px/table/tableViewLayout1/?loadedQueryId=1643bc63-881c-46d7-a0cf-833c31461843&timeType=top&timeValue=258> (17.04.2024)

Belge, M. (2007). Türkiye’de Sosyalizm Tarihinin Ana Çizgileri. *Modern Türkiye’de siyasi düşünce: Sol*, 8, 19-48.

Berber, M. (2006). İktisadi Büyüme ve Kalkınma, Derya Kitabevi, 3. Baskı, Trabzon.

Bilici, M. (2004). Küreselleşme ve Postmodernizmin İslamcılık Üzerindeki Etkileri. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık*, 2, 799-803.

Brincikova, Z. ve Darmo, L. (2014), “The Impact of FDI Inflow on Employment in V4 Countries”, *European Scientific Journal*, 1: 245-252.

Broadman, H.G. (2005). From disintegration to reintegration, Eastern Europe and the former Soviet Union in international trade. Washington, DC:WorldBank.

Buluş, C. (2022). Doğrudan yabancı yatırımların ve ticari açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkileri: CESEE ülkeleri örneği. *Alanya Akademik Bakış*, 6(2), 2085-2102.

Bocutoğlu, E. (2012). *İktisadi düşünceler tarihi*. Murathan yayınevi.Ersan Bocutoğlu, a.g.e., s. 36.

Bora, T., & Gültekingil, M. (2005). Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Liberalizm. *Gletişim Yayınları, İstanbul*.

Breisach, E. (2009). Tarih yazımı, çev. Hülya Kocaoluk, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. Cevizci, Ahmet, *Felsefe Tarihi*, Say Yayınları, 2019

BQK Publikohen statistikat e Bilancit të Pagesave të Kosovës (2023)

<https://bqk-kos.org/publikohen-statistikat-e-bilancit-te-pagesave-te-kosoves-per-dhjetor-2023/> (23.04.2024).

BQK ANALIZË BUXHETI I KOSOVËS (2024) https://www.oek-kcc.org/wp-content/uploads/2023/11/Analyze_Buxheti-i-Kosoves-per-vitin-2024.pdf (23.04.2024).

BQK Statistikat Serite-Kohore (2024) <https://bqk-kos.org/statistikat/serite-kohore/> (23.04.2024)

BQK Investimet E Huaja Direkte (2024) <https://bqk-kos.org/edu/materialet/investimet-e-huaja-direkte-ihd-ne-kosove/> (23.04.2024)

Dağdemir, Ö.(2013). Gelir Eşitsizliğinin Ölçülmesi. Özgüler, V.C. ve Gündoğan, N. (Ed.). Gelir Dağılımı Ve Yoksulluk içinde (Ünite 3). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Dardot, P., & Laval, C. (2012). Dünyanın yeni akli. *Neoliberal Toplum Üzerine Deneme* (Çev. Işık Ergüden), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

De Mello, L. R. (1997). “Foreign Direct Investment in Developing Countries and Growth: A Selective Survey”, *The Journal Development Studies*, Vol. 34, No: 1, Oct., 1-34.

Debord, G., Ekmekçi, A., & Taşkent, O. (2006). *Gösteri toplumu ve yorumlar*. Ayrıntı Yayınları.

Deniz, İ. (2019). Ekonomik büyüme ve istihdam ilişkisi: Türkiye örneği (Master's thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Deliktas, E. (2001). Malthusgil Yaklasimdan Modern Ekonomik Buyumeye. *Ege Academic Review*, 1(1), 92-114.

Deleuze, G. (2009). İki delilik rejimi (çev. ME Keskin). *İstanbul: Bağlam Yayınları*.(Orjinal yayın 2003).

Deleuze, G. (2010). Nietzsche ve Felsefe, çev. Ferhat Taylan, *Norgunk Yayıncılık, İstanbul*. Dilthey, Wilhelm, *Hermeutik ve Tin Bilimleri*, Çev. Doğan Özlem, Paradigma Yayınları, 1999.

Dinçsoy, M. O., & Can, H. (2023). The relationship of renewable energy generation, renewable energy consumption, and economic growth: the case of Türkiye. In *Optimizing Energy Efficiency During a Global Energy Crisis* (pp. 65-74). IGI Global.

Okur Dincsoy, Meltem and Can, Hamit and Dinçoy, Enver Erdinç and Terziev, Venelin, (2024). The Impact of Property Rights and Government Integrity on the Economic Freedom: The Case of the European Region, the BRICS Countries, and the USA. Available at SSRN [4905470](https://ssrn.com/abstract=4905470).

Dursun, S. (2021), “Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: BRICS- T Ülkeleri Üzerine Bir Analiz” *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1): 353-368.

Dunning, J.H. ve Lundan, S.M. (2008). *Multinational enterprises and the globaleconomy*, England: Edward Elgar Publishing Limited

DUNNING, John H. (1970). *Studies in International Investment*, George Allen and Unwin Ltd.

Eğilmez, M., & Kumcu, E. (2004). Ekonomi politikası: Teori ve Türkiye uygulaması. (*No Title*).

Emiroğlu, H. (2006). Tarihsel süreç boyunca Kosova (sorunu) ve teorik bir yaklaşım. Soğuk Savaş sonrası dönemde Kosova sorunu. Ankara: Orient Yayınları. s:9.

Foucault, M. (1973). The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences. 1966. *New York: Vintage*, 32-50.

Foucault, M. (1987). Söylemin Düzeni, çev. *Turhan Ilgaz, Hil Yayınları, İstanbul.*

Foucault, M. (1999). Bilginin Arkeolojisi, çev. *Veli Urhan. İstanbul: Birey Yayınları, 2.*

Foucault, M. (2011). Felsefe Sahnesi (çev. Işık Ergüden). *Ayrıntı Yayınları, İstanbul.*

Foucault, M. (2015). Biyopolitikanın Doğuşu, çev. *Alican Tayla, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.*

Grahovac, D. ve Softic, S. (2017), “Impact of the FDI on Unemployment Rate in Countries of West Balkan”, *Review of Innovation and Competitiveness*, 3(2): 65- 82.

Gordon, S. (2015). Sosyal Bilimler Tarihi ve Felsefesi, Çev. *Ümit Tatlıca ve Hasan Kösebalaban, 1.*

Gökalp, G. (2009). 1990'lı yıllardan günümüze Türkiye'De büyüme, İstihdam Ve işsizlik arasındaki ilişkilerin Analizi (Doctoral dissertation, Marmara Üniversitesi (Turkey)).

Gürak, Hasan. İktisadi Büyüme ve Küresel Ekonomi, Ekin Yayınları, Bursa 2006.

Groys, B. (2020). Yeni Üzerine: Geçmişle Gelecek Arasında Kültürel Ekonomi (Z. Baransel, Çev.). *İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.*

GRAHAM Edward M. and Paul KRUGMAN. (1993). “The Surge in Foreign Direct Investment in the 1980s”, *Foreign Direct Investment*, Ed. Kenneth A. FROOT, The University of Chicago Press.

Hill, C., & Smith, K. E. (2002). *European foreign policy: key documents.*

Routledge. London, Routledge, 2000, s.. 386 Çaha, Ömer, ‘Ana Temalarıyla 1980 Sonrası İslami Uyanış’, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık Cilt 6* içinde, İletişim Yayınları, 2018

Haenni, P., & Ünsaldı, L. (2011). *Piyasa İslamı: İslam Suretinde Neoliberalizm.* Özgür Üniversite.

Harrison, C. (2011). *Sanat ve kuram 1900-2000: Değişen fikirler antolojisi.* Küre Yayınları.

Hekman, S. (1999). Bilgi sosyolojisi ve hermeneutik. *Paradigma Yayınları, İstanbul.*

Karluk, R. (2002). Uluslararası Ekonomi Teori ve Uygulama. İstanbul: Beta Basım A.Ş.

Kaçmazoğlu, H. B. (2009). Bazı bilim insanlarının Türkiye’deki siyasal düşün tarihine katkıları üzerine bir deneme. *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce 9: Dönemler ve Zihniyetler*, 233-248.

Kansu, A. (2001). Türkiye’de korporatist düşünce ve korporatizm uygulamaları. *Türkiye’de Modern Siyasi Düşünce “Kemalizm*, 2, 259-260.

Kaynak, M., & Gürses, E. (2006). Büyük Ortadoğu Projesi, 15. Baskı, İstanbul.

Kazaz, D., Dinçsoy, M. O., & Şenalp, U. E. (2023). Doğrudan Yabancı Yatırım, Ekonomik Büyüme ve Karbon Emisyonu İlişkisinin Yeşil ve Kahverengi Alan Yatırımları Açısından Analizi. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(Özel Sayı), 429-446.

Kazgan, Gülten. İktisadi Düşünce ve Politik İktisadın Evrimi, Remzi Kitabevi, 5. Basım, İstanbul 1991.**Kuru, A. T. (2019).** *Islam, authoritarianism, and underdevelopment: A global and historical comparison.* Cambridge University Press.

Kentel, F. (1990). ’ların İslâmî Düşünce Dergileri ve Yeni Müslüman Entelektüeller, T. Bora & M. Gültenkingil. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce İslamcılık içinde*, 721-799.

Kılıçbay, B. ve Binark, M. (2002). Tüketim kültürü, İslam ve yaşam tarzı politikaları: Çağdaş Türkiye’de örtünme modası. *Avrupa İletişim Dergisi*, 17 (4), 495-511.

Kula, F. (2006), Çokuluslu Girişimler ve Türkiye. İleri Yayınları: İstanbul

Kocatürk, Y. (2022), Dış Ticaret ve Doğrudan Yabancı Yatırımların Analizi: Seçili Balkan Ülkeleri Üzerine Bir Analiz, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yüksek Lisans Tezi*, EdirneLe Goff, Lacques,*Ortaçağda Entelektüeller*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay,İş Bankası Kültür Yayınları, 2017

Koç Aytakin, G. (2019). Doğrudan Yabancı Yatırımlar DYY , Belirleyicileri ve Ekonomik Etkileri. Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8(15), 255-278.

Levent, Z. (2013). Tarihi Süreçte Kosova. Atatürk Yolu Dergisi, 13(52).

Işık, C. (2016). “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Sınır Testi Yaklaşımıyla Türkiye Örneği”, IUJEAS, 1(1): 1-12.

Mardin, Ş. (2015). *Bediüzzaman Said Nursi Olayı: Modern Türkiye’de Din ve Toplumsal Değişim: Modern Türkiye’ de Din ve Toplumsal Değişim.* İletişim Yayınları.

MALCOLM, Noel.(1999) Kosova: Balkanları anlamak için ,(çvr. Ozden Ankan), Sabah Kitapları, İstanbul

Mencinger, J. (2003). “Does Foreign Direct Investment Always Enhance Economic Growth?”, Kyklos, Vol. 56, No: 4, 2003, 491-508.

Marx,Karl,1844. *E lYazmaları*, Çev.MuratBelge,BirikimKitapları,2016

Moosa, I.A.(2002). Foreign direct investment theory, evidence and practice.Basingstoke: Palgrave.

Molacı, M. (2017). Hegel Sonrası Felsefe Tarihçiliği: Stoacılık Örneği. *Özne Felsefe Bilim ve Sanat Yazıları*, 27.

Nietzsche, F. (2011). Ahlakın Soykütüğü, çev. Zeynep Alangoya, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Noyan Yalman, İ. ve Koşaroğlu, Ş. M. (2017), “Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Büyüme ve İşsizlik Üzerindeki Etkisi”, Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi, 1(2): 191-205.

Osman Karatay (1997). Ba’de Harabi’l Bosna, İstanbul, İz Yayınları, s. 46.

Öz, İ. (2020). *Mülksüzleştirme ve Türkleştirme: Edirne Örneği* (Vol. 472). İletişim Yayınları.

Özel, F. (2022). *İktisadi zihniyet ve dini söylem: Sabri Ülgener örneği* (Master's thesis, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Özgüven, A. (1988). *İktisadi büyüme, iktisadi kalkınma, sosyal kalkınma, planlama ve Japon kalkınması*. Filiz Kitabevi.

Önen, A.M. (2006). Kosova'nın nihai statüsü: Tarihi süreç ve günümüzdeki gelişmelerin incelenmesi Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Atılım Üniversitesi. s:6.

Polat, M., (2019). Doğrudan Yabancı Yatırımların Cari İşlemler Dengesi Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6 (5), 159-170.

Rodinson, M. (2002). İslam ve Kapitalizm; çev. *L. Fevzi Topaçoğlu*.

Rodriues, A. (1996). Multinationals, Linkages, and Economic Development. *American Economic Review*, 86(4), 852-873.

Rugman, A.M. ve Ahiakpor, J. C.W. (1991). Multinationals and economic development: the integration of competing theories. Florence KY:Routledge.

Safty, A. (2003). Democracy and Governance: the global advance of Democracy. School of Government and Leadership, University of Bahçeşehir.

Sayar, A. G. (2007). *Bir iktisatçının entellektüel portresi: Sabri F. Ülgener*. Ötüken.

Sombart, Werner, *Burjuva*, Çev. Oğuz Adanır. Doğu Batı Yayınları, 2017

Saray, M. O. (2011), “Doğrudan Yabancı Yatırımlar-İstihdam İlişkisi: Türkiye Örneği”, *Maliye Dergisi*, 161, ss.381-403.

Savaş, V. (1994). Politik İktisat, Beta Basım, 2. Baskı, İstanbul, 339s.

Swedberg, Richard & Smelser, Neil J., *İktisat Sosyolojisi*, Çev. Editörü Esmâ Gültüvin Gür Omay, Sentez Yayıncılık, 2013

Seyidoğlu, H. (2002). Ekonomik Terimler Ansiklopedik Sözlük. Güzem Yay. Geliştirilmiş 3. Baskı, İstanbul.

Seyidoğlu, H. (1975). *Uluslararası iktisat: teori, politika ve uygulama*. Ankara Üniversitesi İşletme Fakültesi.

Schmitt, C. (2006). Siyasal Kavramı (Çev. Ece Göztepe). *İstanbul: Metis Yayınları*.

Sombart, W. (2016). *Yahudiler ve modern kapitalizm*. Küre Yayınları.

SYZDYKOVA, A. (2019). Doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme üzerine etkisi: Orta Asya ülkeleri örneği. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(1), 291-307.

Swedberg, R. (2019). Max Weber ve iktisat sosyolojisi düşüncesi. *İstanbul: Dergah Yayınları*.

Smith, A. (2008). Milletlerin Zenginliği, Çeviren: Haldun Derin, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, *İstanbul*.

Taşdemir, F., & Yürür, P. (1999). Kosova Sorunu: Tarihi ve Hukuki Bir Değerlendirme. *Gazi Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(3), 135-152.

TBMM (2015)

https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc099/kanuntbmmc099/kanuntbmmc09906649.pdf (28.05.2024).

Tiliç, L. D. (1999). Kosova: milliyetçiliğin pençesindeki kartal.

Timur, T. (2005). *Felsefi İzlenimler: Sartre, Althusser, Foucault, Derrida*. İmge kitabevi.

Tshepo, M. (2014), “The Impact of Foreign Direct Investment on Economic Growth and Employment in South Africa: A Time Series Analysis”, *Mediterranean Journal of Social Sciences MCSER Publishing*, 5(25): 18-27.

Turner, B. S. (1974). Islam, capitalism and the Weber theses. *The British Journal of Sociology*, 25(2), 230-243.

Tunaya, T. Z. (1991). İslamcılık Akımı, Simavi Yayınları.

Türkdoğan, O. (1985). *Max Weber: Günümüzde ve Türkiye'de Weber'ci görüşler*. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

Özdemir, B.(2012). Para Ve Ödemeler Sistemi. Gerek, S. (Ed.). Para Teorisi içinde (Ünite 2). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Ülgener, S. F. (1981). İktisadi çözümlenin ahlak ve zihniyet dünyası: fikir ve sanat tarihi boyu akisleri ile bir portre denemesi.

Ülgener, S. F. (1983). Zihniyet aydınlar ve izm'ler: denemeler ve araştırmalar.

Ülgener, S. F. (2006). Makaleler (Editör: Ahmet GünerSayar). *İstanbul: Derin Yayınları*. Ülgener,Sabri F., *ZihniyetveDin*,DerinYayınları, 2015

Yaşar, E. (2005). Türkiye'ye Gelen Doğrudan Yabancı Yatırımların Türkiye'deki Ücretler Üzerindeki Etkileri (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).DumlupınarÜniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.

Yılmaz, F. (2022). Ekonomik Büyüme ve Dış Ticaret Bağlantısı: Türkiye Örneği. Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8(1), 21-32.
<https://doi.org/10.31592/aeusbed.824419>

Yıldırım, K.(2013). Makroekonomiye Giriş. Şıklar, İ. ve Doğan, B. (Ed.). Makro İktisat içinde (Ünite 1). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

YAĞCI, S., & ŞANLI,(2018). B. İKTİSADİ BÜYÜME TEORİLERİ: 1980 SONRASI TÜRKİYE'DE MAKROEKONOMİK DEĞİŞKENLERİN İKTİSADİ BÜYÜMEYE ETKİSİ.

Weber,Max,*EkonomiveToplumCilt1*,Çev.LatifBoyacı,YarınYayınları,2018

Weber, M. (2015). *Protestan ahlakı ve kapitalizmin ruhu*.

WorldBank (2024)

https://data.worldbank.org/indicator/FR.INR.RINR?end=2018&locations=XK&most_recent_year_desc=false&start=2009 (18.05.2024)

World Bank (2024)

<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=XK> (18.05.2024)

World Bank (2024)

<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?locations=XK>
(18.05.2024)